

HOLMI

XIX. évfolyam 12. szám

2007. december

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Imre Flóra*: Anakreón, Vas István • 1511
Tetszhalott • 1512
- Závada Pál*: Idegen testek • 1512
- Kemény István*: Midlife crises • 1534
Lecke • 1535
A huszadik évünk • 1536
- Kun Árpád*: Pikkelygatya • 1536
A másik • 1537
- Rakovszky Zsuzsa*: A svédek • 1538
- Schein Gábor*: (hajnali testek) • 1547
(egy levélre) • 1548
- Halasi Zoltán*: Keresztút • 1548
Pestises az ablakban • 1549
Idegen • 1549
A célba érkező • 1550
- Fodor Géza*: Tükhé – anagnóriszisz – katharszisz
(Verdi: „Simon Boccanegra”) • 1551
- Kelecsényi László*: Hol (nem) járt Krúdy Gyula? • 1559
- Németh Andor és Déry Tibor* levelezése, 1939–1941 (Közzéteszi
Botka Ferenc) • 1565
- Tóth Krisztina*: Állatságok • 1573
- Rostás Péter*: A „szunnyadó múzeum” (Száz éve nyílt meg a
Fővárosi Múzeum) • 1575
- Ébli Gábor*: K20+?=K21 (Modern és kortárs művészet
Németország múzeumaiban) • 1582
- Nyilas Atilla*: Az Álmoskönyvből
96.03.29. • 1591
Armageddon • 1592

- k.kabai Lóránt*: egy • 1593
Adamik Lajos: Arno Schmidt Stifter-dialógusa elé • 1595
Arno Schmidt: A szelíd antiember
(*Adamik Lajos fordítása*) • 1596
Szabó Sándor: Truditur dies die • 1612
Réved a vén • 1613
Sajó László: (ki)vonat • 1614
nagyszombat • 1614

FIGYELŐ

- Báthori Csaba*: Markiön markában (Sajó László:
Szünetjelek az égből) • 1618
Keresztesi József: A gyözedelmes remete
(Bán Zoltán András:
Susánka és Selyempina) • 1627
László Emese: Részleges leltár (Bán Zsófia: Esti iskola.
Olvasókönyv felnőtteknek) • 1631
Bán Zsófia: A kipontozott emlékezet
(György Péter: A hely szelleme) • 1635

A Holmi postájából

- Havasréti József* levele • 1641
Dörgő Tibor levele • 1643
Kerényi Ferenc levele • 1643

- Szabó T. Anna*: „Tanú vagy, nem mehetsz el” –
Szabó Magda emlékére • 1644
Réz Pál: Nekrológ helyett néhány szó,
az ő szavai • 1647

- Lator László*: Kosáry Domokos (1913–2007) • 1650
Klaniczay Gábor: Kosáry Domokos emléke • 1651
Kende Péter: A Kosáry hagyta úr • 1656

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Imre Flóra

ANAKREÓN, VAS ISTVÁN

korán sötétedik már
még nincs hideg de borzong
valami bent talán a
bőr hús alatt a csontban
korán sötétedik s az
erdők napszínű tarka
lombja szürkébe hullik
az általános éjben
tompán fénylik a város
a házak elmosódnak
kocsik pirosa utak
üveggyöngye világít
korán sötétedik már
most kellene még egyszer
valami édesség a
szívnek szemnek magánynak
azok a magabiztos
telt rózsaszínű ajkak
gyermekin homorú orr
a keskeny arc világos
szemek a hosszú ujjak
ötven felé az embert
nem hívják kosarazni
Anakreón Vas István
szerelem gyors labdája
a halál vesz körül és
rám simul mint az ingem
korán sötétedik már
az átültetést végül
nem éli túl a rózsza
nem éli túl a szó sem
mi marad itt kihűlnek
jelek nyomok a lélek
korán sötétedik már

TETSZHALOTT

bezárva húsom reménytelenül
torz és élettelen tömbjébe
bénán taszítón szűrős-keserűn
magam mégis ifjú-magamnak nézve

a belső képen lángként lobbanó
hajjal a gyenge surló fényben
ormótlan kő és semmi vágyható
szürkeség formátlanság csak a nincsen

nem véd meg hogy már nincs többé remény
a semmi valami akarna lenni
ameddig lát ha csak lát is az én
a majdnem semmi még mindig nem semmi

a kőben még érez a tetszhalott
fáj a nem lesz ha nem fáj már a volt

Závada Pál

IDEGEN TESTEK

Pirkad már épp a csucsai kastélyhegy mögött, midőn vonatunk csikorogva fékezni kezd, hogy kofferek zúdulnak le, bóbiskolók buknak orra, kupéfálnak torlódik utas és poggyász – s ahányan csak ablakhoz tudunk fézni, aggódva dugjuk ki fejünket, nem esett-e baj, gázolás, ütközés, netán nem ugrott-e le a sínről valamelyik kerék.

Szabotázs!, evvel a fölhorgadó gyanúval ugrál le alakulatunk fürgébbje a töltés zúzott kövére, tán csak nem a síneket szedte föl a cudar románja?, kémlelünk előre a vörhenyesen derengő virradatban magunk is. Így akarná utunkat állni, késleltetni beérkezésünket Kolozsvárra? Hogy ne adj' isten távollétünkben teljesedjék be a magasztos alkalmi hozsánna, Észak-Erdély visszatértének örömmünnepe? Hiszen ha fegyver végül nem dördül is el, mialatt nemzeti sorsunk a román határon heteken át pengeélen táncol, a helyzet mégiscsak tekinthető hadiállapotnak – nem tréfadolog tehát, hanem ropant fegyvertény, melynek az a tétje, lesz-e vajon új magyar föltámadás.

Eközben az országúton ismét megelőz bennünket az a tűzeralakulat, amellyel először tegnapelőtt este Biharkeresztesen találkoztunk. Miként parancsnokuk be is számolt róla, nádudvari állomáshelyükről mozgósítják őket, hogy foglaljanak tüzelőállást a határvonalon. Éberén, éles töltetekkel ügyelik ott gyalogságunk menetelését, hogy elejét vegyék a vasgárdisták netáni orvtámadásának – merthogy honvédvezérkarunk

ezt az eshetőséget, nem bízván a románok szavában, ki nem zárhatja. De mivel ellenállás nem észlelhető, hát menetparancsot kapnak, fölcsatolják lövegeiket a Pavézi-vontókra, föl szállnak Botond gépjárműveikre, s útnak erednek.

De bizony nem lépik át a határt. Mert az a határ maga indul meg, mielőtt honvédeink még elérhetnék! S ahogy ezek haladnak, úgy húzódik ama hitvány gránicvonal mind keletebbre, nőttön-növelve édes hazánkat, annak területét s térfogatát mindegyre csak.

Már-már lépésben haladnak ezek a harcjárművek, mert az út mentén, amerre csak keresztülhatolnak, kitódul a falvak népe, az asszonyok sírva lobogtatják fejkendőjüket, a férfiak pedig levetett kalapjukat gyűrködve szívják hangosan az orrukát. Mármint a magyarság, de azért a románok is ugyanúgy kikíváncsiskodnak. A gyerekek viszont nemzeti hovatarozástól függetlenül falkákban rohanják körbe a gépkocsikat, s kapaszkodnak föl még a lövegekre is.

Hát hol jártatok eddig, édes fiaim?, evvel lép oda hozzájuk egy nagy bajszú öreg, és hull a könnye. Ha én tudtam volna, hogy így föl vagytok fegyverezve! Hát a románok is tegnap itt mentek keresztül, de az ő ágyúikat bivalyok vontatták... Ti meg, a magyarok – motoros tüzerek!, amilyent én még életembe' nem is láttam! Hát akkor hogyan nem hamarabb jöttetek föl szabadítani minket?! S belekapaszkodik az öreg a Botond kerekébe, és csak sír, és csak zokog.

Ahogy a tüzereket mesélem, a fölkelő nap ragyogása eltünteti épp a csucsai útkanyarulatban az utolsó Botondokat is – de csupán egy újonc tudósító kolléga figyel, aki csak tegnap, Nagyváradon ért bennünket utol. Ekkor a mozdony felől – mely föl-fölgatva gőzöket kezd kilövellni – futva jönnek vissza végre a hírhozók:

Vaklárma volt, nem siklott ki a vonat!

No, még szerencse!

Habár némi akadály a vasúti pályán mégiscsak képződött, mert alighanem az éjjel föltámadt viharos szél dönthette ki tőből az egyik elgyöngült távírópóznát, amely most félig szaggatott drótjain lógva dől be a vasút fölé, épp a mozdony orra alá. Ám ha szabotázs volt mégis, hát azt egy-két oláh suhanc is könnyen elkövezhette, csak ki kellett választaniok a legkorhadtabbik cölöpöt, hogy azt lökdössék meg egy kissé. De hát így a zavarelhárítás sem látszik nehéz ügynek, majd egy-két nekiveselkedő kifelé dönti, és úgy fekteti tartóhuzaljaira a dűcot, s akkor máris roboghatunk tovább.

Persze föltámad rögtön, ahogy zakatol a vonat megint, a haditudósítói költészet: Hogy hát, ugye, miféle súllyal is bírhattak azok a hírek, amelyeket az utóbbi napokban ezek a fejünk fölött elsuhanó drótok továbbítani tartoztak. Hísz ugyan melyikünk nem rogya össze akár egy ilyen roppant egyszerű kijelentés jelentősége alatt is, hogy „Erdély visszatér”, ha a mi felelőségünk volna továbbítani azt? És ha e mondat végén kérdőjel volna csak, ki tudnánk-e vajon egyenesíteni felkiáltóvá?

Szerintem ez a legszebben úgy néz ki, szólal meg ekkor egy szemüveges karpaszományos tizedes csöndesen, hogy: Erdély visszatér, pont.

Mindeközben kivilágosodik a reggel – egyúttal beborul –, s Kolozsvár szinte karnyújtásnyira már.

*

Ez a megoldás, néz föl kéziratoss papírjából, hogy kettévágom a témát, és eddig tart az első. Magából a bevonulási parádéból pedig kikanyarítok egy másikat, így legalább két tárcám lesz abszolválva – darabonként nyolcvan pengőjével.

Erdély fővárosának beveteléről a holnapi számban tudósítom olvasóimat, írja le Urbán Vince a zárómondatot, és rácsavarja a kupakot a töltőtollára. Föllélegzik, és órájára pillant, így fogja elérni még a János vitéz végét. A színház előtt megvárja, hogy kitóduljanak a nézők, köztük az unokabátyja, Flórián Imre a társaságával. Van velük egy elég szemrevaló facér vörös – kezdés előtt még beszéltek is pár szót, míg a kitáru-
ló kapu felé meg nem indult a díszelőadásra kíváncsi tömeg.

Maga nem jön?, néz rá vissza a nő.

Nem, hát nekem... és mutatóujjával Vince önkéntelenül koppint a szíve fölé a szivarsebére, vagyis az oda beakasztott töltőtollára.

Mit mond?, hogy a szíve...?

Nem, dehogyan, hebeg zavartan, csak hogy dolgom van még...

De hát úgysem értenék már egymás szavát a lármában, távolra sodródva. Állna neki bemutatkozásképpen elmesélni, hogy ő egy olyan firkász, aki az országgyarapítási örömmünnep élményszerű tudósítására kötelezte magát? Kezdtem volna magyarázni, hogy míg a vendégsereget bezzeg már csak a multság várja, nekem sürgősen meg kell írnom a délelőtti katonai parádét?! Ahogy tekintetemmel követem a nőt, annyit látok még, hogy egy férfikönyök alaposan belapítja azt a fekete csipkébe bújtatott, dús emlőt, mégpedig a felém esőt.

Neki van igaza, mégiscsak a szív a fontos itt, nem a toll, mindig a nőnek van igaza. Maga biztosan megértené, Jankám, miként lehetséges, hogy pár perc alatt is alaposan megtetszik nekem egy nevető szemű vörös, annyira, hogy vágyakozva fáj szinte még az is, miért nem enyém az a keblébe fúródó könyök.

Mire visszaér a szállására, Vince már egészen sérelmesnek találja, hogy egy ilyen kivételes estén – amikor, úgy néz ki, a bolondulásig vagyunk mind följajzva, mintha úgy éreznénk, a zsigeri sejtektől a kozmikus erőig ma mindennek egyesülnie kell, ami szétszakított – őneki dolgozni muszáj. Állhat neki megírni a tudósítását, amiért kiküldték.

De hogy nem jut neki egy nyomorult szállodai szoba sem!, futja el megint a szégyenteli méreg. Bezzeg a Kozma-boyok, a filmhíradósok, rádiósok, MTI-sek meg a többi kedvenc – Pesti Hírlap, na persze! –, ezeket az állomáson bérautók várják, melyek nyomban a díszterre gördülnek, hogy a tömegben keresztülfurakodva közvetlenül szállodájuk kapujában tegyék ki a becses vendégeket. Míg őneki csak egy szalmazsákot löknek oda a református líceum ügyeletes tanári szobájában, melyet még meg is kellett osztania két tartalékos törzsrömmesterrel. Még szerencse, hogy amikor ezek esti portyára indulnak, ő benyit a szomszéd helyiségbe, egy biológia-szertárba – na, legalább van kulcs az ajtajában. Áthúzza oda matracát, takarosan megágyaz az ablak alá, és nekiül a cikknek.

Vagy messzire ne menjen, hát az unokabátyja, a revízió bennfentese és tótumfaktuma, Flórián Imre alezredes! Ő még választhat is, hogy a centrálbéli szobájában szálljon-e meg, avagy élvezze inkább barátja, Ziegler ügyvéd vendégszeretét annak sétatéri villájában. Nem az, hogy ne érdemelné meg, hiszen a kormánydelegáció kíséretében nemcsak hogy jelen van Bécsben ama döntés meghozatalakor, hanem annak előkészítésénél is ott buzgólkodik mint tanácsadó, szándék-kipuhatoló vagy üzenet-kiszivárogtató – de nem röstell serénykedni megszövegezőként vagy térképrajzolóként sem, mikor hol van rá nagyobb szükség. Inkább csak az, hogy Flórián Imre a nagy tisztességben, amit most ebben az ajándékvárosban élvez, ugyan mért nem veszi maga mellé az unokatestvérét, vagyis engem, pedig a nyelvem is kilóg, olyan iramban kell dolgoznom, s ehhez mindennel jól ellátva kéne hogy az események közelében legyek.

Szállásod megvan, ugyebár, kérdezi Imre, bár inkább megállapítja csak, amikor a délelőtti díszszemlén összetalálkozunk – összetalálkozunk?, hát magának, Janka, nem kell magyaráznom, hogy persze én furakodom fel hozzá az emelvényre. Tehát sem panaszkodásra, sem egyéb fecsegésre nem ad nekem alkalmat, meg föl is harsan épp a kezdést jelző kürtszó.

Vince becsavarja végre a kupakot, föláll, kihajol az utcára – s egyszerre mintha kötélen kezdené húzni valami csáberő, az odakinti lámpa- és ablakfényes estében sietők és várakozók följazott moraja, hullámozása. Kulcsra zárja a szertárat, s elindul, hogy mielőtt a színházhoz érne, kerüljön még egyet a Sétatér felé.

Itt is, ott is kocs mák, vendéglők sebtében nyitott, lócás-bakos-asztallapos terasszal, poharát az örömnünpre szorgalmasan emelgető közönséggel. Amott cigánybanda bazsevál, s a férfitorkokból és leányajkáról már alkalomhoz igazított nótasorok pattannak elő, lesz, lesz, lesz, csak azért is lesz, Kolozsvár is újra magyar város lesz. De odébb is föl-fölharsan egy-egy legényes kurjantás, katonásan csattannak össze a csizmabokák, s a sétautak árnyából innen is, onnan is csiklandós női kacagás buggyan föl.

Egyszerre csak fiatal pár terem ott Urbán előtt – akárha kergetőzésből esnének ki a gyalogjáróra, úgy torpannak meg egymásba kapaszkodva. A katona zavartan szalutál, míg karján ragyogva és fulladozva próbálja csillapítani légzését egy nemzeti színekben pompázó leány – tudja, Jankám, olyan varrottas piros mellényben, azokkal a magyaros sujtásocskákkal, alig térdig érő, szinte selyemáttetszően semmi kis fehér szoknyában, vállán rojtos zöld kendővel. Haját szintúgy trikolórban csillogó gyöngyös pártá és szalag szorítja hátra, hogy ne omoljon kecses nyaka-válla ívére vagy a rövid ujjak buggyos habcsókjaira, de az a hanyagul odavetett, könnyű sálféleség is, magának mondani se kell, hogy inkább fölfedi, mintsem takarná a patyolatíngmell domborújának csupaszát, melyet mélyen belógó és még most is ingó kaláris hasít ketté, de csuklójára is ugyanabból a gyöngysorból tekert föl dupla perecet, míg jobbáiban aranyos lánccon lóbál pattintóval nyitható, csinos kis retikült.

Amíg Vince a pironkodó honleányon legelteti szemét, addig az ifjú örvezető pedig őt méregeti félrehajtott fejjel, hogy ismeri-e, de már csap is a homlokára, megvan.

Hozta Isten a kincses Kolozsváron a tudósító zászlós urat is!, rikkant föl, s bajuszkáján hetykén pödörintve csattintja össze csizmasarkát.

S ő látja már, hogy hiszen ez az a sofőr, aki a napokban az egyik tűzérszakasz Botondján még meg is autóztatta, és Vince szórakozottan elmosolyodva int oda. De csak odaintek, és haladok is tovább, mert ahogy ezek egymásra néznek, nagyon igyekezhetnek már elfoglalni, ha mondhatom így, valami tüzelőállást.

Mert esküszöm, még a baszhatnak is csupa magyar máma!, vagy tán épp az a legmagyarabb. A frizurákat ékesítő hajdíszek és virágok színpompája nemzetiszín-pompa, a dekoltázsokban a bimbók feslése csupa kokárda-szirombontogatás, de még a combot fölillantóan libbenő szoknyák is akárha szélfúttá lobogók hármass hullámaikat vetnék, mert ma éjjel minden mámoros üzekedés egy-egy anyanemzettest öle-közepibe röpít. Ámde ha hongyarapításunk talpasai közül olyan hódítót veszünk, ki a testnek a testre szabott hódolatából mégse ragadhatja meg a maga kézzelfogható porcióját, hát annak baszdühe is mindigre magyar düh marad.

Föl kéne szabadítani!, vagy legalább le kéne jegyezmem magának az ilyesmit, ha már egyfolytában írom is, amit más csupán megérez, amit közvetlenül átél. Amit lát és mutat, meghall és kimond, amit eszik, iszik, kóstolgat, ölel és harapdál, s egyszersmind a magából is megízlelni kínál – míg én séta közben, fejben is csak írok, folyton dolgozom.

S akármerre kaparászok, csak falat találok. Ezt Urbán Vince már a vendéglői asztalvégen, a sarokba szorulva morogja maga elé, ahova szinte percek alatt préseljük őt a színházból kitóduló perisztaltikájával – helyzetünk mindazonáltal kivételes, hisz bennünket foglalt asztal vár. A szót Flórián Imre alezredes viszi feszt, a fekete csipkeblúzos vörös pedig, akiről Vince csak annyit tud meg, hogy Mártinak szólítják, nemcsak hogy messzi átellenbe kerül, de mostanra már oly pajkos szemekkel és mosolyokkal kokettál a szemközti szemüveggel, mintha az nem a feleségével volna – lehet, hogy nem is avval van?

Raó-zsalemél, elfű’ a szél, rezegetti a szemüveges úr a vörös Mártinak, akiből erre nyihogó nevetés pukkan ki, és csettintve gyorsít vigadóra: Nyukk-szika csön-des temető-be’, szemétle-zár-jajah-halál!

Csúfolódtok! Nincs igazatok!, torkolná le őket a szemüveges neje, aki tán nem is a neje, én kimondottan el is sírtam magamat a Kék tó, tiszta tónál, s a kis tokás asszony megrovóan ingatja fejét.

Ziegler ügyvéd, aki e vacsorára mindnyájunkat meghívott, most összevitkozik éppen Flóriánnal, mert nem érti, a magyarság miért ne kaphatna mindent vissza. Engedték volna meg inkább, hogy megtámadjuk Romániát, seregeink úgy hatolnának előre, mint kés a vajban!, jól mondom, naccsaszonyom? És tessék, már az ügyvéd is a vörös Mártának produkálja magát!, tőle vár helyeslést, habár csak egy futó kis fintort kap helyette.

Ugyan, kérlek!, emeli meg erre a hangját Flórián alezredes, hogy további területfoglalás?! – mire alapozod ezt mégis?

De hát Imre, hajol közelebb az ügyvéd, te vagy a katona, jobban tudod, mekkora haderő vonult föl. Hát mi másra gondolhatnánk így, mint Erdély maradéktalan visszahódítására?

Gondolnátok inkább szervezetlenségre és fejtelenségre, az örök magyar slamperájra!

Urbán Vince úgy követi a vitatkozókat, hogy most már csak arra figyel, mikor szűrhatja közbe kikészített mondatát. Amelybe ő hajdani magántanítványának édesatyját, vagyis magát a kormányfőt fogja kifejezetten belefoglalni. Na most! Kérem szépen, énnekem a gróf úr – és itt torkot köszörülve emeli föl Vince a mutatóujját –, márminthogy a miniszterelnök, aki ma szintén a város vendége, ugye, maga fejtette ki, hogy a bevonuló sereg mellé ő egytől egyig személyesen, bizalmi alapon jelöli ki a kormány megbízottakat. Továbbá arra inti őket, hogy Erdély egész népét, legyen az akár magyar, akár román avagy szász, becsüljék meg egyaránt.

Mire a társaságbeli férfiak rögtön felhördülnek: Nanana!, azért, na. Mert nem úgy van ám a magyar meg a román, akárki mondja is. A szászról nem is szólva, mert az megint másképpen más tézsta, jó, hogy nem már a zsidót is egyaránt. Míg a vörös Márta végre azzal fordul oda Vincéhez, amivel a többinek is kellett volna: Mért, hát maga személyesen ismeri?

Hogyne ismerném, hát Imre is megmondja! Nem, itt ma nem beszéltem veled, de nemrég, pár napja találkoztunk, ahogy jött át a Fürdő utcán, mert oda volt a Bazilikában gyönni, és ment éppen haza. És ahogy megállunk a József nádor szobra előtt, hát ott említette meg a tízmillió pengős erdélyi segélyakciót is.

Mit említett?!, Vince! Majd’ megmondtam, mit.

Hogyhogy mit?, a segélyt!, bizonygatom Imrének elképedve, de meg se hallja – most mondja meg, Janka, egyszerűen meghazudtol, ott, mindenki előtt!

Majd pont teneked... Mikor az még el se dőlt. A kormány megbízottokról meg csak annyit, lép Imre máris tovább, hogy csupa idegbajos, alkoholista és korrump főtisztet reaktívtak erre a célra. Nyíltan meg is lett mondva, hogy ne a képesített alkalmaságra, hanem a megbízhatóságra nézzünk. Most akkor én itt a nagyesküt leteszem, emeli meg a hangját, hogy ez nekik nyílt fölhívás. Ama keringőre, hogy csak tessék, uraim, lehet önkényeskedni – túlkapás?, ugyan már!, romlott, üszkös a mi magyar lelünk, be van kalkulálva!

Így beszél a mi ünnepi asztaltársaságunkban Flórián Imre honvéd alezredes, ezért a magunk részéről inkább jókedvet indítványozunk, hozzá mértékkel némi hejehuját, úgyhogy a „Kolozsvári vigadóban szépen szól a magyar nóta” meg hasonló egyebek kerülnek végül terítékre.

Legvégül pedig: No, és mire jutott?, fordul oda Urbán Vincéhez a vörös Márta váratlanul, ahogy már kifelé indulunk az étteremből. Mutassa!

Kicsoda?, én? Hogy mivel...?

Hát hogy elkészült-e.

Mit? El, hát persze...

Hadd lássam...!

Vagy ahogy vesszük...

Úgyhogy vegyük szépen elő, nézzük csak...

De magácska mire is érti...? Nem hoztam el...

Hogy fogyott-e belőle... Nem hozta magával? Hát akkor mi dudorodik itt?, érinti meg a vörös Márti, és hüvelykujja begyével a szöveten át sodorja ki Vince szivarzsebéből a töltőtollat. Szokta ezt egyáltalán használni?, tartja a fény felé kuncogva.

Jöjjön, meg is mutatom, ragadja meg a tollát Urbán a nő kezével együtt, és már tombolni érzi vérért.

Ha megpróbálná elmondani...

Mit? Mit...?, dadogja Vince.

Mit? Hát hogy... erről az ünnepről, vagy hogy mit írt a díszszemlérről, feleli a vörös Márti, de micsoda hamis szemmel!

Maga honnan tudja, hogy...? Egyébként addig még el se tudtam...

Honnan?, nevetgél a nő, hát az alezredes úr mondta, hogy...

Addig el se jutottam még... Mit mondott?, ki mondta?

Árpád apánk, harsan föl most egészen közélről, ne féltsd ősi nemzedet, zengeti egy alkalmi kórus, nem vész az el, ha eddig el...

És mi lenne, hajolok ekkor egy aranylóan rőt tincsen át a lenyűgöző fülkagylócskához, ha segítené?, mert reggelig meg is kell még írnom. És ebbe az idillbe jön ekkor, Jankám, a beletaposás:

Hogy hát akkor jobb, ha máris indul, zászlós úr, mert aztán szégyenszemre nem fog elkészülni! Ezzel lép be közénk hátulról – hogy ki?, hát az én Imre unokabátyám. S avval belekarol a vörös Mártába – pedig ők egymással egész este egyetlen szót se váltottak! –, s már el is indul a sétaösvényen a nevetgélve dülöngélő nővel az alezredes, aki máma oly sok magyar földet visszahozott. A győztes, aki mindent visz.

Na de hát én azt se tudom, kezd most mégis kiáltozni s kitárt karral pörögni a már alaposan becsípett vörös Márti, énnekem fogalmam sincsen, hogy melyik a nagyobb – dehogyisnem tudod, Mártika, tudtuk mi jól, hogy pontosan tudod, melyik a magasabbik rang –, a zászlós vagy az alezredes...!

Urbán Vince kéri figyelmüket Kolozsvárról – hadd köszöntsem olvasóimat ebben a virtigli tudósítói formában, ha már jelentkezésemet távbeszélő készülékbe olvasom be '940. szeptember tizenhatodikán.

Erdély fővárosának fölszentelt ünnepe, a nemzet ölébe való visszatértének, újjászülésének tegnapi napja örömkönyvekben úszva virrad reánk, magyarul:

Szemerklő esőben érünk a városba. Ám ahogy haladunk utcáin befelé, Kolozsvár előzékenyen szárítgatja máris, hogy derültebben mutassa felénk orcáit. Homlokzat, cégér, föliratos tábla itt is, ott is föl van virágozva, egyre-másra tűnnek elő a nemzeti színek, a kirakatablakai díszek, beljebb a házak két oldalról mind sűrűbben föllobogózza.

Kolozsvár népe a reggeli órákban már a téren áll, keresi-próbálja, honnan láthatja majd jobban a díszszemlét – beöltözve ki-ki legünnepibb ruhájába. A környékről beözönlő paraszti népség kikeményített fehér ingben, színesen szóttos katrincában vagy gyöngyvarrottas bujkában adja meg a módját, a helybéli polgárság férfinépének jobbra csupán a legkevesbé viseltes öltöny alaposabb kikefélése jutott, hiszen az asszonyok sebtében inkább saját maguk magyarosnak szánt ruházatáról meg a gyermek Bocskaiak sujtásainak kihímzéséről tudtak csak gondoskodni, míg a régi nagy erdélyi családok nagyobb részét elszegényedett sarjai pedig naftalinból kivett, ám frissen vasalt díszmagyar zsinóros mentében s ódon udvarházi asszonyruhákban feszítenek.

Az ünnepség tizenegykor kezdődik, midőn a kormányzó és hitvese megjelenik a város főterén, s őfőméltósága érces hangja végre fölharsan.

Két éve Kassán fehér lóhátról celebrálta a hódítás parádéját, s hányan, de hányan, emlékszünk, ahogy megáll a dóm kapuja előtt, elhallgat a fúvószena, odamasírozik a főparancsnok, és a magas nyeregbe föl jelenti neki, hogy a Felvidék visszatérte alkalmából, miközben szép lassan s föltáróan megemelkedik a kormányzói lófarok, s izgatottan integetni kezd, hogy a díszszemlére összes seregünk, az egész város meg a megye fölsorakozott, mire a főméltóságú végből ünnepélyesen kibontogatja meghökkentően szélesre táguló, fekete tömlőgyűrűjét, s a napvilágra enged türemkedni egyszerre három, majd még további négy könnyed állagú, puhán omló, sárgás növényi salakgolyót, melyek aláhullva sem esnek szét, sőt, a maguk jelentőségében tartósan párállanak a kockakövön a környező néma csendben. De ezt ugye nem írta, édes Icuám?, hát persze hogy az olyan hétpróbás gyorsíró, mint maga, meghegyezi addig ugyebár szépen a ceruzát...

Beszél tehát egy ember, beszédet intéz népéhez egy férfi, aki épp elégszer látott már veszélyt és napsütést...

Hát te meg mit írsz?, emelkedik föl most a biológia-szertári matracról egy borzas leányfej, s a combomba máris hegyes kis könyökök mélyednek, hogy a kócos így próbáljon a papírba lesni s ügyyel-bajjal beleolvasni: Hadd idézzük föl tehát a költővel, hogy lépteink nyomán fenn a Hargitán s völgyeinkben lenn tornyok hangja zeng, már semerre sincs átkozott bilincs!

Csak az a baj, hogy ez a kócos nem vörösen kócos, mert ez itt sajnos nem az a nevető szemű vörös Márti. Hanem egy olyan, akit meg is fizettek nyilván, merthogy eredetileg a részegen is tréfás kedvű s önzetlen törzsőrmesterek közös babája volt. Kit a fiúk hajnalban a leány gyanakvó nevetgelése közepette küldenek át végül a szertárba, nyisson be bátran, nem kell félnie, hiszen csak ketten tartózkodnak odabenn, kik ugyan kissé vékonydongájú, csortos alakok, de jó modorúak, nem részegek, és nem is hóbörögnek.

Ám egyedül vagyok csupán, aki benn tartózkodom, mert a szertár díszét, a csontvázat átvittem már a takarítószerek lomtárába – a lány ezért igazán hálás lesz, amikor

megtudja, hogy tréfán kívül egy halálfejes tetemváz zörgő karjába futhatott volna. Köszönetét, ahogy maga szokta mondani, Jankám, furfangosan, ám teketória nélkül fejezi ki azzal, hogy az ölembe alél, ahol aztán már elég könnyen föltalálja magát.

Ellenben a vörös Márti – akire pedig ostoba módon még vártam is egy darabig, hát-ha iderohan hozzám – ezek szerint csak rájött sajnós, hogy a zászlós meg az alezredes közül melyik az erősebbik kutya.

Édes Erdély, itt vagyunk, érted.

*

Na és amit kihagytál, Vince?, hátha mégis azzal járnánk jobban?, hajtja föl reggeli teájának maradékát Weiner Janka. Nem lehetne, hogy ha a cikket így megfordítom, akkor a hátoldalról azt olvashatnám, amit nem adsz nyomtatásba? Na de hát nem te vagy az egyetlen kiküldött munkatárs, akinek a szava az én konyhámig elér, ereszti ölébe az újságot, és Flórián Imrére gondol persze.

Kilép a műteremből a Fővám térre nyíló tetőteraszra, körbeforogva bámul föl az égre, amely tisztulni látszik, mire megmosom a hajam, sütni fog a nap. Összekulcsolt karját hátrafesztíti a feje fölött, kidülleszti mellét. Mekkora szerencse, hogy Marcsát elengedte a lánnyal Budaörsre szüretelni – milyen jó most egyedül lenni! Ki kell használnom, ami a szeptemberből hátravan, ami voltaképp nyári napozásnak tudható be még. Nem mintha az őszi, sőt a téli napfürdőzés nem volna éppoly csábító, s ezért nem mintha ő ezeknek ne lenne éppoly szenvedélyes híve.

Később a madárminitásban hímzett japán köntösében ül ki teraszi nyugszékére hajat szárítani és lábkörmöt vágni – a sarokreszeltetés, bőrkeményedés-vágatás ráér a jövő héten, amikor majd a hajából is le kell nyírasson. Most viszont ahogy megszárad, megfésüli és kész – a hirtelen vendégeknek, akik csak úgy meghívatták magukat egy kis potyavacsorára, feleljen meg így is.

Reggel idetelefontalt az unokanővére, Gáborné Kulcsár Emma, nem bánja-e Janka, ha estefelé átjönne a gyerekekkel, csak hogy alaposabban megbeszélhessék, ki milyen hírekhez jutott. Nem telik el fél óra, s mintha máris a várható vacsoraillatot szagolná ki, Flamm Jánoska jelentkezik – na most mit számít, jöjjön hát ő is. De mi lenne, mondom, ha egy füst alatt letudnám akkor Raposka Károlyékat is? Tekintettel a mióta üzengető Sárira, ki folyton idetolakodna, s aki férjének legutóbb már meg akarta tiltani, hogy énhozzám egyedül jöjjön.

De mit adjak nekik?

A körömvágással járó hajlongások, az olló nyírásirányától függően így és úgy forduló felsőtest kilengései észrevétlenül kezdik lazítani hasán a fényes szaténöv hanyagul hurkolt csomóját, de ahogy talpát most az ölébe emeli, a pongyolaszárnyakat kétfelé félre is gyűri. A fölösleges ruhadarab a mellről és a vállról mégis csak akkor omlik le, amikor már a nap is véglegesen kisüt. Bablevest főzők nekik füstölt csülökkel, határozza el hirtelen, ahogy a farács padlóra hajított törülközőn végignyúlva megemelt csípőjét fürgé talp-sarok fordítgatással napirányba igazítja, nehogy a bágyadt sugarak be ne találjanak a félrebillentett combok közé. A maradék oldalassal, sok sárgaréppával, fog a fene nekik egész nap főzni – délután tudniillik még le is akar pihenni egy órára.

Ami nemcsak a hosszú életnek titka, hanem a fiatalság megőrzésének is, miképpen erről Gáborné Emmát világosítja föl egyik levelében a férje. Ezért ő, mármint Gábor Dezső – katonai vagy munkafegyelem ide vagy oda – bizony idegenbéli besoroztatása

közepette, miskolci szállásán is naponta ragaszkodik ehhez az ebéd utáni alvási szokáshoz, amihez pedig idehaza inkább csak vasárnaponként jut. Persze Miskolcon könnyű, hiszen ott – noha fegyverről nem is álmodhat – végtére mégiscsak visel valami rangot, itthon meg csupán családfi.

Weiner Janka a sziesztát illetően sajnos mégse követheti a rokon példát, hiszen alig-hogy ledől, felcsöngetik, és éppen Emma áll az ajtóban kiskamasz fiával. Hogy ugye Janka nem bánja, hogy hamarabb jöttek, de a gyerekek elmaradt a német különórája.

Palcsi, töröld meg a lábad! Jól vagyunk, és te, Jankám?, de tényleg nem zavarunk? Dezső?, hát ő is jól van, majd minden nap ír. Kisfiam, köszöntél?

Kezicsókolom.

Mit ír, mit ír...! Na, nesze, itt az első lapja, véletlenül benn maradt a tárcámban.

Janka néni, megnézhetem addig a Janka néni új fénymérőjét?

Drága kicsi Emma, szombat délután negyed hat van, és Hatvanban uzsonnázunk. Pedig reggel már negyed hétkor elindultunk, de Kőbányán sajnos órákig kellett vesztegelni. Az út kellemes, gyönyörű idő van, a hangulat is jó. Közben alszunk néha egyet, mert mindenki álmos, de az olykori éber állapotokban adódik azért egy-egy bridzsparti. Életkém, ahogy tudok, telefonálok, hogy a címemet közölhessem, mert már nagyon vágyom rá, hogy az írásodat olvashassam. Ja, Punókám, az újságot el ne felejtseed visszarendelni!

Most mit vihogsz?, így szokott becézni, na és. Nem, csak magunk között, ha nem hallja más. Jaj, ne, Janka, majd erről máskor... Amúgy az újság-előfizetést énszerintem lemondani szoktuk a magyar nyelvben, teszerinted is? Édes pofa, mi?, hogy így eszébe jut valami, és máris utasít, nekem meg a kis kutyanyelvvel a kezem ügyében muszáj a leveleit olvasnom, hogy fölvésem a parancsait.

Aztán arra kérlek, életem, hogy csináljatok Palcsival egymásról jó fényképeket, és küldjétek el nekem. Palcsit megcsókoltad helyettem sokszor? Mondtad neki, hogy mit csinált félálomban?, hogy ő is átölelt és csókolt engem? Szervusztok, aranybogaram, legyetek jók egymáshoz, csókol benneteket Apu.

*

Drága Dezsőm, kezd válaszolni azon nyomban Emma, egyszerre kaptam meg Hatvanból írt lapodat és Miskolcra küldött leveledet. Köszönöm, szívem, hogy ennyire szíveden viseled a nyugalmamat, s ilyen gyakran és kimerítően tájékozatsz.

A szombat rémes volt, ahogy az lenni szokott, ha az ember amúgy is rossz hangulatban van. Az üzlet is a legsivárabb hangulatot mutatta, összesen 74 pengő, beleértve Knorrék kétszer 18 pengős törlesztését. Egy tucat Sphynxet elküldtem Wolf Bercihez földolgoztatni, mire ő ebből ötöt rendesen tussorral csinált meg, a többit viszont valami szörnű vacak nem tudom micsodával. Ezeket visszaküldtem, hogy ha lesz tussorja, lenne szíves avval. Erre ma reggel azt mondja, megállapodott veled, hogy ha kifogy-na, bélelheti mással is. Dezsőkém, ez igaz? Már megbocsáss, de én szégyellnék tíz pengőért ilyen árut kínálni! – a minőség már amúgy sem a régi, és most még ez a lehetetlen bélés!

Ami az utazásomat illeti, boldogan mennék Palcsi nélkül, van autóbuszjárat is, és az olcsóbb, Palcsit pedig kiküldhetném addig Hanzival – vagy Csillaghegyre, vagy a szüleihez, Budaörsre. Csak legyen annyi bevétel, hogy lelkiismeret-furdalás nélkül mehessek! Van ugyan egy fűzőrendelésem, remélem, az lebonyolódik szombatig, és akkor ebből nyugodtan utazhatom, nem?

Deák persze ma sem fizetett, a megszokott üzenettel, hogy majd ő jön be. Hát nekem ne jöjjön, inkább odaküldök minden nap! Aztán még elment két nyolcpengős ing, két ötpengős nyakkendő meg egy zoknitartó, bejött továbbá Gyökér főhadnagy az ingéért. Most van fél négy, hátha lesz még valami, bár a kilátások nem olyanok, megint zuhog az eső. Dányi öméltósága e percben távozott, s nem üres kézzel, vett egy esernyőt 22 pengő értékben. Szívem, szervusz, majdcsak túlleszünk ezen is. Csókol nagyon-nagyon sokszor a te Emmád.

Másnap Emma nem kap a reggeli postával semmit, ezért Dezsőnek már a Jankához mégiscsak befutott semmitmondó kis lapjára is féltékeny lesz, ám délutánra, minthogy a levél megjön, ez elmúlik. Hozzá is fog máris, hogy Dezsővel ezt tudassa, az Úristennek pedig megköszönje, hogy ilyen férje van, aki tud örülni a természetnek és a munkának, s ezt át tudja vinni, úgymond, az emberekre is, akik rá vannak bízva. Az üzlet miatt, ezt Emma nem győzi ismételni, Dezső ne csináljon magának semmi gondot. Legalábbis egyelőre ne.

Tudatja továbbá, hogy Mazalán rendelt egy nyersselyem inget és két alsónadrágot, Blazsek Magda pedig szeretett volna ballonkabátot, de nagy volt neki.

Mivel megjött közben Palcsi a hírral, hogy autóbusz Miskolcra csak reggelenként indul, írja meg hát a drága Dezső, utazzon-e azzal (viszont akkor csak vasárnap délfele érne oda), vagy menjen-e mégis inkább a szombat délutáni vonattal. De nagyon kéri, Dezső intézze úgy, hogy ne legyen szolgálatban. A viszontlátásig nagyon-nagyon sokszor csókolja Emma.

Édesem, melyik ruhádat hozzam magammal, ha jövök? Palcsi kéri, hogy minden bélyeget tegyél el.

A szombati vonattal utazott, de mért érdeklí ez Jankát. Ő egyáltalán nem ingerült, legföljebb egy kicsit fáradt. Magától értetődött, hogy Dezső nem volt szolgálatban, hiszen úgy csereberélnek beosztást egymással, ahogy akarnak. Életükben először voltak egymástól távol ekkora időre, majdnem két egész hétre... Ennek az összetapadtságának megvan persze a hátránya, miből következően most a távollétnek viszont így keletkezett némi előnye.

Ezt nem is csak a vágyra érti. Hanem inkább arra, hogy az ő kettészakíttatásuk fájdalmából – mert Janka ne feledje, hogy ők nem önként, hanem behívóparancsra vettek egymástól búcsút – miként fordul ki a semleges hiány, amelyben megtelepszik lassan a megkönnyebbülés. Hogy hiába szaporodtak meg a teendői, valami érezhetően pihenteti mégis. És mire átölelheti, addigra kicsit élvezhetett már abból is, hogy milyen a férje nélkül, sőt, elkezdett volna éppen hiányozni...

Hogy úgy...? Hát úgy is, persze hogy elkezdett, de még egyszer mondja, nem elsősorban a hísról van szó. Hanem ilyen lelki, érti-e Janka?, rokon lelki, sőt, hogy mondja?, majdhogynem a bridzspartneri értelemben vett társasági szükségletéről. Utóbbi persze – már abban az arányban, ahogy a házastárs és az összes többiek között ez megszlik – vígan pótolható másokkal, és csak a rá eső rész marad kiszignálva személyesen neki, mármint a Dezsőnek, ha érti Janka, ő hogyan érti.

Ja?, hogyhogy milyen?, hát ilyen... lakrész valami magánház oldalsó szárnyában, egy közös szoba kiskonyhával, mosdókamrával. Ketten vagy hárman?, nem, inkább csak ketten lakják ilyen... micsodák ők, tiszthelyettesek, mert a legénységi körletben nem tudták elhelyezni őket. És a szomszéd házban van a keret, a tisztikar meg a parancsnok. De mindegyik egy átjáróház, amolyan legénytanya, el lehet képzelni. Mint-ha röviddel kanmuri után érkeznel, nem volt idejük se kiganézni, se ágyneműt cserél-

ni, de még kiszellőztetni sem igen, úgyhogy rögtön arcul csap valami sajátos elegy a dohányfüst, a borotvaszappan meg a hanyagul feltörölt másnapos hányás bűzéből...

Úgy van, tetejébe a huzamos férfimოსdatlanság, kivált ami az intim tisztátalanságot illeti, félre ne érts, nem Dezsőről beszélek, csak a helyről, ahol tartózkodnia muszáj...

Nem, Jankám, abban nincsen tapasztalatom, ugyanez mit jelent körülméletlenséggel tetézve.

Ugyan mi az ördögöt lehet egy éjszakáról mesélni?, különben is fényes nappal, délután fél ötkor kezdődött...

Nem!, akkor se részletezi. Kettesben voltak a Dezsővel bezárkózva, mindvégig zavartalanul, ez a lényeg, vagyis amitől egyes-egyedül tartott, hogy valaki beállít majd, szóba se jöhetett. Ja, de azért kimentek vacsorázni közben valami Korona nevű helyre, voltak ott még hasonszőrű bajtársak, úgymond... Igen, szintén asszonyostul, afféle bármikor nótára rágyújtó, cigányt odaintó hangulatban.

Drága Dezsóm, nálatok is ilyen csúnya ősz van? Mit csináltok az emberekkel és magatokkal ilyen időben? Nem nagyon rossz a hangulat? Ne engedd, hogy úrrá legyen rajtatok! Talán nem fog soká tartani, és ha kisüt a nap, megint minden más lesz.

A mellékelt kasszaraportban az 56 pengős tétel bizonyos Szent-Lőrinczy Ákos törlesztése, akiről kisült, hogy ő az az úr, akinek te a nagy Vatter harisnyát adtad el. Viszont szemrehányást tett, hogy a haskötők dolgában zsidó boltba recommendáltam! Hoppá!, mondtam neki majdnem, drága szomszéd, hát minket meg minek néz? – ó, hát nagyságos uram, mennyire örvendünk, hogy ránézésre tán el se vagyunk dönthetők szinte!

Urbán Vince, mielőtt elutazott volna Kolozsvárra, érdeklődött, lesz-e vastagabb alsónadráganyag, októberig még vár, ha addig nem kapunk, akkor beletörődik, és ebből csináltat egy tucatot. Lázár doktor – tudod, akinek a Ferenciek terén van fogorvosi rendelője – inget szeretett volna rendelni, egyik sem tetszett neki, nem csodálom, de hát nem is nagyon forszíroztam. Kérdezte továbbá, ki az a Gábor Dezső, aki mint cégtulajdonos van föltüntetve, megnyugtattam, hogy az a cég címerén szereplő Gábor Lajos legitim fia, vagyis te. Alapos ember!

Életem, hogy érkezétek, hogy utaztál? Most kellene, hogy az „érzelmeimről” írjak valamit, ugye. De ez így nem megy! Majd ha együtt leszünk megint. Két-három, négy hét múlva? Addig elégedj meg azzal, hogy csókollak. Ma reggel 10 fokot mutatott a hőmérő, este pedig alig tudtam felmelegedni. Hiányoztál. Szervusz, életem, csókollak nagyon és sokszor – Punókád.

Akkor hadd csókolja ő is a kis feleségét viszont, ahogy és ahol az szereti – szombaton délben jelentkezik és öleli szívecskéjét Dezső. Negyed egyre értek be Ládiból, másfél napjuk szabad. De jó volna, ha kimehetne Punókája elé a vonathoz! Most azt se tudja, neje benn van-e még az üzletben vagy már weekendezik. Neki a tegnapi délutánja úgy telt el, hogy 2-től negyed 6-ig aludt. Este két robbert játszottak még vacsora előtt, 22 fillért leadott, tehát még pluszban van. Vacsora után olvasott egy darabig az ágyban, hogy elálmosodjon, de sajnos ez nem sikerült. Mégsem szabad ebéd után aludnia, mert akkor az éjszaka hosszúnak és nyugtalannak bizonyul. Neki is nagyon-nagyon hiányzott Emma.

Érdeklődne, hogy életkéjének vajon tetszenek-e a képek. Vett egy fénykioldót, de ezt nem kapja meg az a bűdös kölök. Aki meg mit csinál vajon. Nem írt róla Emma semmit. Igaz, hogy a gyerek is írhatna.

Öt órára megint megbeszéltek egy partit. Vacsoráig játszanak, este talán bemennek a városba. Két hete járt benn utoljára, ám akkor épp Emmával, és az mennyire jó volt!

Ma nem készülnek a Koronába. Vagy az Avason vacsoráznak, vagy az étkezdeben, és akkor csak feketére mennek be az Abbáziába.

Az idő ma változó, egypár csepp eső is volt, de a nap is sütött. Túlnyomórészt azonban felhős az ég. Nincs hideg.

Szeretném már tudni, mikor csókolhatlak valóságosan is. Sokáig nem bírom ki, egyszer csak hazalógok. Szervusz, édes életem, csókollak: Dezső

*

Tessék, a nevezetes diólikőr, áll elő Janka a teli pohárákkal, miután Emma visszajött a fürdőszobából. És hogy tényleg azt írja-e Dezső, nem bírja Emma nélkül, s egyszer csak hazalóg, édes egy pofa.

De vajon mit jelent, amiről itt ír, húzza elő a japán pongyola zsebéből Janka a bontott borítékot, hogy nyugodj meg, édes aranyom, nem udvaroltam senkinek? Ne kapkodjon már Emma, hát még képes és eltépi...! Jól van, mindjárt, csak hadd olvasson föl belőle... De hát mért kellett letagadnia? Pedig ő meglátta rögtön a retikülben, ahogy Emma púder után kotort. Higgye el, nem is olvasott volna bele, ha Emma nem dugdossa, viszont így most már tényleg kíváncsi, szóval...

Szóval nyugodj meg, édes aranyom, nem udvaroltam egyáltalán, még csak a legkisebb flörtöm sem volt senkivel, és nem vágyódom senki után, csak teutánad... De hát mi van ebben Emmának titkolnivalója...?!, erissze már, tényleg el fogja szakítani...!, nna.

Vagyis csak teutánad. És még csak meg sem nézem a nőket úgy, mint Pesten. A társaság egyáltalában nem ront rajtam, sőt örömmel állapítottam meg, hogy van még rajtam kívül sok rendes, hű férj, és így nem kell a hűségemet rendellenességnek tekinteni. Megjegyzem, az utánad való vágyam legfőlőbb ötven százalékban testi, a többiben tisztára lelki. És az előbbi ötven százalékot sokkal könnyebben tudom leküzdeni, mint ahogy gondoltuk volna. A rövid, ám egészséges, mély alvás teszi, és a sok szabad levegőn való tartózkodás. Habár, legyenek őszinte, tegnap ébredés után annyira nem tudtam, hová legyenek, hogy muszáj volt ideképzeljelek a paplan alá...

Am e pillanatban Emma rutinosan a tűzhelyre tekint, hogy figyelemelterelésül sikkantasson egyet, s míg az őserinte túl élénken rotyogó fazékra figyelmezteti Jankát, kikapja kezéből a levelet, s közben odaveti, mit kotyvasztasz itt különben, ha nem vagyok vindisgréc.

Elismeréssel kell nyugtáznom unokanővérem cselét, ahogy a levelet elkobozta, el is nevetem magam, s miközben kiterelem Emmát a teraszra, amely vöröslik a műegyetem fölött készülődő naplementétől, már arról beszélünk, kiket várok még. Hogy először is jön az én kútba esett vőlegényem, Raposka Károly a nejevel.

Emma hüledezve nevetgél – tényleg a vőlegényed volt?, én azt hittem, Flórián Imre volt a vőlegényed!

Imre majdnem a férjem lett, az más. De jegygyűrés eljegyzést egyedül csak Raposka Kárlival tartottunk.

Hogy előadhassa megismerkedését a vőlegényével, Berlinbe kell kanyarodnia és vissza '29-be – Janka zongoristává akarta ott kiképezni magát, de hamar főlhagyott vele, és megtanult inkább fényképezni. De akkor éppen nem volt se zongorista már, se fényképész nem volt még, amikor a berlini Hotel Esplanadéban – miként Emmának meséli, egy rendkívül előkelő magyar diákegyesületi bálon, ahol az ifjak reménybeli adakozókat próbálnak szórakoztatni – találkozik Raposka Károllyal. Ahogy ott megpillantja, ez a karcsú magyar diákvezér, bálelnök és vezértáncos nem csupán egy való-

ságos államtitkárnét táncoltató dzsigolóként lép föl éppen valójában, hanem gátlástalan szerepelvezése miatt tényleg annak is látszik. Miközben feszesen fess háta mögött azt pusmogjuk, hogy ha egyszer ez a friss hús a magyar intézet kádere, akkor oda nyilván nem vehették föl Carl Heinrich Becker kultuszminiszternek, a magyar ügy nagy pártfogójának a rábólintása nélkül. Aki állítólag – de az ilyesmi bizonyára csak rágalom – szívesebben lát férfiakat az élet azon szegletében is, amelyben épp a leghívebben ragaszkodik ama rábólintási szokásjogához.

Ennek a pletykának Weiner Janka nem siet utána járni, hisz ez idő tájt Raposka föl sem igen ébreszti még az érdeklődését. Miként abban a kérdésben sem lát Janka tisztán – de mit Janka!, mikor magunk is csak találgatunk –, hogy az efféle mélyen intim egybekapcsolódás, vagyis az eleve is büntetendő nemi eltévlyedésnek és az államhatárokon túlnyúló politikának a legszigorúbban titkos, hiszen tilos összefonódása milyen szerepet játszhat abban, hogy sikerül megalapozni a magyar szellemiség első és legfőbb németországi hídfőállását. Mert azon azért elcsodálkozunk, hogy Becker döntően állítólag még a magyar intézeti segédmunkatársak – mint például az intézeti könyvtáros – kinevezéséről is.

Pardon, ez nem így volt! Én vagyok az a hajdani könyvtáros, ezzel lép ki most a teraszra az új vendég, van szerencsém, Raposka Károly, de bizony sose vonzódtam az anormálokhoz, vagy hogy mondjam őket, úgyhogy engem nem is Becker nevezett ki, kézcsokom, és elnézést, hogy betörtünk a nyitott ajtón, Jankám, döbbenetes füstölt-hús-illat terjeng itt, remélem, ez nem véletlen.

Janka fölragyog, és köszön – szépen kéri Kárlit, ne emelgesse máris a fedőt, előbb hadd üdvözlje Sárít oly sok év után ismét, Raposkáké pedig ismerkedjenek meg az unokahúgával, Gáborné Kulcsár Emmával.

Emma?, örvendek, és magáé odabent az a fiataluracska?, igen?, Palcsinak hívják?, remek. Nos hát, Emma, tudja, én világeletemben a normális emberek közé tartoztam, szögezi le Kárlit, akit ez a szóban forgó elferdülés inkább zavar, semmint vonz, összbennyomása pedig az, hogy valami fura különösség, nemritkán jellemgyöngeség és morális megbízhatatlanság vegyül az ilyesfajta egyedek karakterébe. Tapasztalata szerint – hisz változatos élete folyamán azért eléggé lépten-nyomon kellett találkoznia ezzel a... nem is irritáló, inkább csak átmenetileg feszélyező, ám sokszor nagyon is mulattató jelenséggel... Elnézést, csak ezen mindig derülnie kell, bocsánat...

Mert eszébe jutott, hogy abban az időben együtt lakott Berlinben egy magyar zenésziúval, kezdi Raposka mesélni Emmának, de Sári azzal, hogy ezt ő már ezerszer hallotta, úgy tesz, mintha a műteremlakás nahát, milyen érdekes berendezése iránt érdeklődne, körbevezeteti magát Jankával, kacag, csodálkozva csapja össze kicsi tenyerét, és egy roppant izgalmas otthon művészi szabadságának titulálja azt, amit valójában egy szedett-vedett lomtárban uralkodó szutykos rumlinak tart.

Elég az hozzá, erről a csinos zenésziúról csak egyik éles szimatú barátjuk vette észre, hogy igencsak feminin alsóneműt szárogat a fürdőszobában. Ugye érti, Emma?, kiderült, hogy ez a lakótárs egy virtigli hogymondják – tényleg, hogy mondják?, mert neki attól, hogy homokos, rögtön roszogni kezd a foga alatt. Mint amikor először járt a Lidón, s az alkonyati parton egyszerre ismerkedett egy helybéli leánynak és a tenger gyümölcseinek az örömeivel – s ahogy ott széttárja a kis osztrigáját, megcsapja az illata, belemeríti az arcát, szürcsölni és harapdálni kezdi, hát roszog!

Szóval ez a berlini lakótárs meghívja egyszer őt egy hangversenyre. Na most ott a rokon szenvedélyűekből, nem túlzás, egy falkányi ült az olcsóbb helyeken egymás hegyén-hátán. Németek, magyarok vegyesen, ám egyöntetűen lerítt róluk a hogymond-

ják, felőlem mondjuk akkor annak. Én meg ott, a kellős közepükben. És akkor engem, hogy is mondjam csak, meglökött az ördög. Pislogok laposakat körbe, s teszek ide is, oda is a beavatottság látszatát keltő megjegyzéseket, utánozva azt az ő kis hangjukat, ugye, a végén pedig sietősen, titokzatosan távozom. Hát azt az őrzöngő tülekedést, ami aztán jött!

S miután olyan jót kacag, hogy még Emma combját is megcsapkodja, Raposka a kérdést abba a tágabb összefüggésbe is belehelyezi, hogy a dolog állítólag intézetünk alapító korszakának intézményes kapcsolatait is nagyban árnyalta, ha hinni lehet a szóbeszédnek, mert ki lát, ugye, a csukott ajtók mögé.

De hát persze, tűnődik el kicsit később, mégiscsak Becker az, aki megszerzi kormánytól a magyar intézet számára a Knobelsdorff-féle rokokó kastélyt az egyetem mögötti Dorotheenstrasse és Kupfergraben sarkán, és így válik célszerűvé az, hogy a magyar állam a szomszédos Herz-palotát vegye meg a collegium céljaira, majd '26 tavaszán megkezdődhessen a két ház egybeépítése. Ami túlzás nélkül valódi művészi eseményszámba megy, hisz a berlini belváros egyik legizgalmasabb helyén teszi eleve azt a mindaddig kihalt sarkot – magácska nem járt még arra?, sajnálhatja –, az épület tudniillik az Unter den Lindenre néz, kertje fáinak koronáján át a múzeumokra látni, tehát az egész voltaképp egy ott felejtett csendes sziget a nagyváros kellős közepén.

Na tessék, hát itt van egy közvetlen tanú!, kiált föl most Raposka Kárli egy alig középtermű és feltűnően sovány alak láttán, aki zavartan áll meg az ajtóban, s akit Janka mutat be annak, aki nem ismerné: Flamm János – azaz Johannka – újságíró, költő. Ez a derék ember s egyben koszorús poéta ugyanis – ne gúnyolja őt a Kárli, milyen koszorús – éppen a mi berlini diákegyesületünket erősítette abban az időben, amikor nemek az elnökség igáját a nyakamba rakták.

Johannka inkább úgy emlékszik, Raposka nagyon is törekedett rá, hogy a Bund Ungarischer Hochschüler főnökeként vezérkedjen és békebíráskodjon – aztán mégis hajlik rá, hogy elhiggye, Kárli tényleg nyugtalaníthatták a sorozatos diákmérkőzések.

Hogy kicsodák?, értetlenkedünk.

Hát a diákszaták.

Ja, hogy a kikupálódni s fölemelkedni vágyó, ám sajnálatosan eltérő nációjú ifjak összecsapásaira gondol, aha!, midőn kiváltképp egyes közép- és kelet-európai nemzetiségű csoportok – semmiképp se kéne csűrhet vagy hordákat emlegetnünk, ugye – olykor akár egymás torkának is esnek, s bizony csont is törik, koponya is be-behorpad, s aki a puskaporossá vált levegőben fegyverpufogatást hall, és nem a bőrét menti, az pikk-pakk otthagyhajta a fogát?

Igen, Flamm Johannka erre gondol, de mért kérdezzük.

Vágy mikor a hosszúbicska-pengék némán siklanak át egy-egy hasfalon, teszi hozzá Raposka Károly.

Na de hát itt emberek társalognak!, és ha Kárli nem gusztustalankodna, Sári nagyon megköszönné, jó?

Janka szerint Raposka meséljen inkább arról a bálról, hátha Sárinak az jobban fog tetszeni.

Nem Janka szeretné azt inkább fölidézni?, meg az ifjúkori hódításokat?, kérdi kájanul Raposkáné, mit gondol Kárli?

Emma, drágám, ne figyeljen rájuk, fogja át Gáborné vállát Raposka, maga ne legyen ilyen! Visszatérve – az ilyen bálakon elsősorban persze adományokat akartunk gyűjteni a Bund javára, de nem volt mellékes az echte magyar kultúra bemutatásának missziója sem...

Echte magyar misszió...!, ha volna szabad diszkréten fölkapagni, akkor Johannka azt mondaná: ha-ha. Echte népi zenekar, magyar cigány és héber zsvány vegyesen, Weisz bácsi berlini csárdájából, ugye, itt egy Szőke Szakáll, ott egy Alpár Gitta, körüti kuplé, jiddis humor és cukros operett, na, gratulálok, ő a maga részéről köszöni szépen!

Janka bólogat, és mondhatja, tökéletesen érti a fanyalgást, ám ha jól emlékszik, mint belépőjegy- és tombolafelelős éppen Johannka szedte ott a pénzt – hogyan engedhet-e hát, hogy az adományok nagyobbik része fajtisztasági szempontból mégis roppant kétes eredetű legyen?

Flamm János válasz helyett ingerülten legyintve lép ki hozzánk a teraszra, majd érdeklődésünkre nem titkolt büszkeséggel újságolja, hogy sikerült végre tető alá hozni a magyar sajtókamara székházvásárlását.

Na de hát most már nem Pátria vagytok?, kérdi valamelyikünk.

Johannka készséggel világítja meg nekünk, hogy annak idején a Pátria – ugye, a jól ismert állapotok ellensúlyozásául – a keresztény magyar művészek klubjaként alakult meg, amely most már az újságíró-egyesületé. Ennél sokkal jelentősebbé vált viszont a sajtókamara szerepe, melynek megszervezésére voltaképpen kötelezve is lettünk a harminckilencedik évi négyes técé alapján, ha értjük, tehát magyarságvédelmi, azaz ön- és fajvédelmi alapon. Vagyis ezúttal az egész keresztény újságíró-társadalom megbízásából történik a tagfelvétel, intéződnék a lapengedélyek, s így aztán egyre-másra szűnik meg végre egy rakás kamarán kívüli, nivótlan vagy baloldali lap, kalóz-sajtó-termék és egyéb liberális szemét.

Na de hát mi van azzal az irányzattal, kérdi Raposka Károly, amelyik politikamentességet hirdetett?

Ugyan, Kárli, hát le lettek szavazva, hisz amikor így el vannak torzulva a sajtóarányok, hogy lehetne már felelősen politikamentességet képviselni? Az meg nem is igaz, amit mondanak, hogy aki származásra nézve hogyhívják, az ne lehetne tag, hisz aki-nek például háborús kitüntetése van, hiába hogy minekmondják – kivételbe esik. Szóval az Andrassy út 101. alatti palota lesz a székház, ez már fix, és Johannka részt vett egy bejáráson is, amikor kinézték maguknak az újságíró-főosztály irodáit, őneki, úgy néz ki, az első emeleti titkárságon lesz asztala.

Raposkáné most már a vacsoráztatást sürgetné, de mivel a férje épp a friss országgyarapodásról beszélget már Jankával, felőle ihatnánk akár Erdély visszatérére is. Jankának viszont van már egy hitelt érdemlő példája, koccintás után ezért – míg a tálalóból oszt ki nekünk tányért és evőeszközt – el is kezdi mondani, seregeink miként hajtják vissza Szent István jogara alá Erdély városait.

Elég az hozzá, őszerinte nem egészen úgy, hogyan azt mindnyájunk Vincéje az ő drága közönségének, úgymond, folytatólagosan nyomtatásba adja. Hanem inkább úgy, ahogyan Szatmárnémeti bekebelezése zajlott le, miként azt Janka első kézből veszi, hiszen Flórián Imre, aki ott a mi katonai diplomáciánk tótumfaktuma lett, nyomban megtelefonozta neki.

Miszerint váratlanul jön a hír, hogy mivel ez lesz az első bevonulás, a kormányzó is meg fogja mégiscsak szemlélni – táncrenden kívül, dacára az ellenjavallatnak. Mármost el tudjuk, ugye, képzelni azt az általános mozgósítást, kuncog föl Janka, melyet ezek után vajon mi vezérel? Hát nem egyéb, mint egy összehangolt, járványméretű hasmenés.

Nahát, Janka...!, kapja szájához a kezét Raposkáné Sári.

Édesem, veti oda neki Janka, felőlem mondhatod fosásnak is. Mert jaj, nehogy már baj legyen, ugye, a románok esetleg fegyveresen is meg ne zavarják, nem szólva, hát,

őfőméltósága személyes biztonságáról – így tehát a teljes harcészültség elrendelve. Na most én nem értek hozzá, szögezi le Janka. De vagy totális harci riadó, vagy nemzetisín puccparádé trombitaszóval, a kettő együtt nem megy!

Mert mi történik ezek után? Ünnepi zászlódíszben a szatmárnémeti főtér, a lakosság ujjong és kalapot hajigál, megérkezik a kormányzó, hogy fogadja a díszmenetet, mögötte Werth, a vezérkari főnök és Bartha mint hadügyminiszter meg a slepp. Harosan a kürt, és közeledik a hadtest díszlépésben, s ahogy annak a vezérkara meg a hogyhívjákja, élzászlóalja keresztülvonul a színen, csinál egy kurflit, majd besorakozik a fogadótársaság mögé – ahelyett, hogy. Mert mit kellett volna cselekedniük, ha hozzáértő rendezői?

Megkerültek, apukám, szépen a teret, mondom Imrusnak, és jöttök körbe még egyszer meg még egyszer, ha egyszer nem vagytok elegen! Na de hát nem ottan direktor éppen a Fuchs Kálmán ebben az évadban, a szatmárnémetieknél?, kérdem. Hiszen az Temesváron már Aidát is csinált! Hát Jankám, feleli erre Imrus, esküszöm, hogy teneked van igazad.

Mert itt viszont? Ugyanavval a svunggal özönlik máris a térre befelé egy rakás ócska szekér és utánfutó kordé – ez a csapatvonat, magyarul trén avagy cugehőr –, egy szedett-vedett horda, de olyan, hogy Imrus megesküszik, szerencsétlenek azt se tudták, hol vannak. Na nézd már, mint a bazári majmokat mutogatnak minket – ugye, nyilván a riadóra föl, futtában ugrálhattak kocsiira, s hajigálhatták fel a cuccot, tán még gatyát rántani se volt mindnek érkezése. Hát egymás hegyén-hátán a krumpliszák, a szénabála, oldalszalonna, tűzifa meg abrakostarisznya, és gurul szét minden, fazekak, vödörök, a kenyeresponyvából a cipók, s le akarnak borulni a fejszék meg a lószarlapátok a vesszőseprűkkel.

Hát hogy ez meg miféle svájneráj, vagyis was für eine?!, fordul oda őfőméltósága Werth és Bartha generálisokhoz. És mélységesen meg van ütközve az úgymondva hogy disznóságon. Mind a kettő lángvörösén áll, ahogy Imre meséli, és Werth Henrik olyasmit makog, hogy hát nem hajtották végre a parancsát, mert a vonatot nem lett volna szabad meneteltetni. Mire a kormányzó, azt mondja Imrus, meséli Janka, először szembesülve diadalmasan hódító seregének valódi ábrázatával, csalódottan sarkon fordul, és otthagya a parádét.

Anyád valagát nem lett volna szabad meneteltetni!, őrjöngött Imrénk magába fojtva, mikor aztán tanúja volt, hogy Werth üvöltve tapossa porba az egész vezérkart. Mi az, hogy nem lett volna szabad, te sváb tulok, mikor teljes harcészültségnél kötelező ott lenni a csapatvonatnak! Hát te magad vezényeltél díszlépés helyett riadót, te barom!

Ezt mondta?!, szólal meg Raposkáné. Egy Werth Henrikkel így beszél az Imre?

Mondta neki, gondolta magában, édesem. Érted.

Na de hogyhogy?, hát az Imrus, az mióta nem sváb?, adja Sári az értetlent, de Janka szemvillanással suhint már csak oda.

Amióta Flamból Flóriánra magyarosított, magyarázza Raposka, ki különben a Werthet is nagyon jól ismeri, s az régen is ugyanolyan durva volt, mint egy pokróc. És Kárlí jól emlékszik, hogy a Henriket ifjabb korában is egyedül csak német vezényszavas parancsokkal lehetett izgalmi állapotba hozni.

Vonulnánk talán asztalhoz, adja ki Janka az utasítást, és raknánk le becses ülepünket. De menet közben mégiscsak biztosít minket – úgy is mint kedves honfitársait –, hogy neki megvan a különvéleménye a népszórakoztatásnak erről az újabb cirkuszáról.

Már hogy... melyikre gondol, próbálunk óvatosan visszakérdezni – nem akarván elhinni elsőre.

Hogyhogy?, hát erre a revízióra, vagy hogy mondják újabban a rémálmot. Aminek, ő most megmondja, hogy jó vége nem lesz. Szavatolják bár a legharciasabb német és olasz nagykuttyák, s legyen akárhanyadik is az a döntés. Amúgy pedig neki egy bécsi – az keringő legyen vagy borjú-bécsi, ne pedig döntés. Wiener snicli meg valcer, az igen! De hogy mire jutott az a nemzetközi zsványbanda, felőle ugyan véshetik akár a Belvedere márványkövébe is, ő akkor se fogja elhinni, hogy ezt csak úgy lehet!

Nono!, lassan a testtel, Janka, mondjuk neki, ami jár, az jár.

Hiába hogy jár, mikor így nem lehet. De hát neki, ostoba fehérnépnek csak a szája jár, ne törődjünk vele, s vett-e magának mindenki tányért.

Rettenetes érzés volt, hogy egyikünk se találta meg azt a szót, amivel észre téríthetjük volna! Hiszen magyarokról, tőlünk elszakított színmagyarokról van szó. Mért?, elvenni lehet?, visszaadni nem lehet? S azon az estén magyar becsületünket igenis Flamm Johannka menti meg, amikor már a vacsorához körbeült asztalnál égő füllel, torkát köszörülve kér mégiscsak egy kis figyelmet.

Janka!, ha nem haragszik, szólal meg némi összepréselt ajkú tépelődés után, remegő hangon – épp amikor a háziasszony megjelenik vendégkoszorúja feje fölött a forró fazékkal.

Hát mért is haragudna?, Johannka csak parancsoljon, s azzal meg is áll a füstölt csülkös bableves szabadon lebegve.

Jó. Hát neki egyáltalán nem tetszik, hiába is nevetgélnek itt egyesek, és tán mégse kéne így beszélnie Jankának. Mikor egy ezeréves álom...

Húsz, Johannka. Vagy nem?, javítsatok ki, nem húsz éve volt ez a hogyhívják, Trianon?

Volna őneki Jankához egy kérdése. Azt az egyet ha megmondaná, úgy is, mint háziasszony. Hogy mire föl sértegeti vendégeinek és embertársainak a legszentebb érzelmeit. Az elemi, zsigeri nemzeti érzéseit...?!

Juj, hogy leteheti-e, mert már égeti az ujját. Na most ő pedig arra volna kíváncsi, s kérdése lendületével Janka a forró fazekat is odaveri szinte az asztallaphoz, szabad-e neki meglepődni. Mert Johannka most voltaképpen mely zsigereiben is van fölhorgadva? Mint népi német nemzeti magyar?, vagy fordítva? De míg barátunk a válaszon gondolkodik, szedjetelek, drágáim, kihűl.

*

Hogy miféle zsigereim...?, ez dobog egész este Flamm János fülében. Ha erre azt felelném – de nem szól egy szót sem –, hogy énnekem, édes Janka, egyedül a te húsdobba vágyó zsigereim vannak fölhorgadva, hát akkor mondanék csak igazat. Csak ne-hogy elhiggyem már, hogy tényleg érdekli a válasz.

Johannka egyre féltékenyebben hallgatja ezek után Raposkát is. Kárli a bablevest követően ugyanis piszkálni kezdi valamikori menyasszonyát, mert képtelen elhinni, hogy Janka nem emlékszik már, hogyan vitatkozott össze ő, a zöldfülű külföldi – ráadásul német belpolitikai kérdésben – a nevezetes Becker miniszterrel. Azaz épp hogy nem is miniszter már ekkor, csak egyszerű professzor, mert lemondott, és hűséges magyarjainak intézetében találkozik rendszeresen a barátaival és tanítványaival. Már összeomlóban van a weimari köztársaság, s épp erről folyik a szó azon az összejövetelen, ahová mint könyvtárost őt, Raposkát is meghívják, Janka még mindig nem emlékszik-e.

Mért, engem tán meghívtak?, hát akkor mire föl kéne már emlékezniem?!

Mert én este otthon elmeséltem, és te akkor bezzeg még...!

Johannka belesápad, ahogy a hajdani Jankát maga elé képzei, amint este, otthon – és állítólag bezzeg még...

Az egész délután akörül forgott, folytatja Raposka, hogy a kefebajszos pojacának, úgymond, aki ekkor már ugrásra kész, küszöbön áll-e a kancellársága vagy sem. A társaság kisebb része szorongva bizakodik, hogy nem, a zöm pedig viszolyogva és lekezelően legyintget csak. Ám ekkor Becker kifakad, és ostorozni kezdi a miniszterelnököt, Papent, hogy fölfoghatatlan, miért nem nyúl a legkézenfekvőbb biztos megoldáshoz.

Hogy hát mi volna az.

Átadni a hatalmat a pojacának.

Megtévelyodott tán ez a mi derék exminiszterünk?, latolgatja Raposka, ám a többiek bizony buzgón helyeselni kezdenek, ahogy Becker megindokolja ötletét:

Pár hét alatt, azt mondja, levirtschaftol, és akkor megszabadulunk tőle.

Levirtschaftol?!, s Kárli meghökkenten pillant körbe, hát evvel itt mindenki egyetért? Ki is bukik belőle a csodálkozás, miszerint: Professzor úr, de hát azt tényleg komolyan tetszik gondolni a professzor úrnak, hogy ha ez az illető hatalomra kerül, akkor – akár belnémet, akár nemzetközi viszonylatban – betartaná a demokratikus játékszabályokat?

Na de herr Raposka!, néznek rá elhűlten mind, hogy miket beszél. Hát mit tehetne mást, mint hogy betartja?

Például azt, hogy nem tartja be. Ezen csodálkozni tetszenek tán? Megkérdezhetem, néz körbe Kárli, s Emmának és Johannának mutatja is, hogyan nézett körbe, hogy a tisztelt kollégák közül ki olvasta a szóban forgó kancellárjelölt könyvét, amely – miként a címe is ezt ígéri – az ő eljövendő harcáról szól? Senki? Hát igen, megérti ő, hogy a kultúrlények elhúzzák az orrukat egy ilyesfajta szellemi termék láttán. Pedig nem haszontalan forgatni, tudniillik leplezetlenül megírja benne, hogy mire készül, s erről talán nem ártana tudomást szerezni. Nos, ez hét éve történt – s mivel azóta ez az illető már vagy nyolc országot lenyelt vagy anektált, talán elmondható, hogy volt némi igazam.

Mindig mondtam, Kárli, töri meg a csöndet Janka, hogy terád sokkal jobban oda kéne figyelnie az emberiségnek. Vagy legalább a magyarságnak – most már, hogy lám, az ostoba németek ezzel a nemtörődömségükkel elfecsérelték utolsó esélyüket, hogy ennek a jó tanácsnak hasznát, a küszöbönállónak pedig elejét vegyék.

Édesem, te most gúnyolódsz, ha nem tévedek, ugye?, húzza Raposkáné a száját pengefesz mosolyra.

Roppant mulatságos, fordít nekünk ekkor hátat Johannka, pojaca!, dohogja, s a zsebéből egy csattintó mozdulattal máris égő öngyújtót ránt elő, hogy rágyújtani a terrorsarkába, a Nagyvásárarnok felé forduljon ki.

*

Raposka Károly és Weiner Janka jegyességéről eközben eszünkbe jut, amit annak idején Kárli mesélt nekünk. Hogy amikor '33-ban Janka az ő hosszas könyörgésére végrehazavitte magával – nyár lévén a révfülöpi nyaralójukba –, hogy bemutassa őt mint vőlegényét a szüleinek, mindjárt aznap délután lementek a tóra Janka apjával és bátyjával. És ahogy a két Weinerrel hármásban belegázoltak a vízbe, őt, Raposkát egyszer csak rettentő kínos érzés kerítette hatalmába – tán hogy valami ordítóan visszás körülmény folytán ő nyilvánosan válik most nevetségessé, s emiatt megszegyenül?, de vajon mi okból?, nézett végig ösztövé, gatyás alakján, melyen azonban semmi különösöt

nem talált. De aztán körbepillantott, s ekkor bizony már a szemébe ötlött, mitől is van közrefogva, hogy hát jobbján is, balján is egy-egy hatalmasra nőtt, húsos-kampós orr, képzeljük csak el, két réműletes zsidó ormány törekszik mellette előre a Balatonba.

*

Miután elfogyasztjuk a dobostortát is, amelyről Gábor Dezsőné gondoskodott, Weiner Janka föláll az asztal mellől, és – édeseinek szólítván minket – úgy véli, nem is képzeljük, hogy még a zoknitartó és a gatyapertli által behatárolt terekben is igaz magyar szívek dobbannak össze. Fölszólítja Palcsit, dobja csak ide neki az anyja retiküljét, Emmának pedig odaszól, jöjjön a drága, és olvassa föl innen, hogy péntek délig... Nem akarja?, miért?, na de ha nem, akkor majd ő.

Pénteken délig napostiszt voltam, írja Dezső, nem volt semmi újság. Délelőtt Vass Gerzson őrnaggyal bent jártam az erdőigazgatásnál, megbeszélést kellett folytatnunk az erdőtanácsossal – feltételezzük, rém érdekesítő lehetett.

Csak mellékesen jegyzi meg Punókájának Dezső, hogy útközben se odafelé, se visszafelé egyáltalán nem lehetett nőket nézni, mert az őrnagy minden nőt elnézett más elől. Janka pedig nevet, azt mondja, nem akárki lehet, ha képes a nőket elnézni más elől.

S derűs hitetlenkedéssel csóválva fejét azzal folytatja, hogy Dezsőnk délután – lévén szabadidős – alszik egy sort, majd átnéz a századirodára, ahol a háziaknál rádiót hallgatnak. A műsor épp Erdély visszahódítását taglalja jó hosszan – ellentétben Dezsővel, aki ezt most nem részletezheti, mert rá kell térnie a délutáni partira. Melyben partnere volt bizonyos Neumann, akinek sportáru-kereskedése van a Rákóczi úton, aztán doktor László, valamint Kauders, aki hármójuk közül a legjobb játékos. Eléggé hasonlít Urbán Vincére, sokat beszél, bár sokkal jobban játszik, de kivált abban különbözik Vincétől, hogy nagyon okos és kellemes ember.

Ám ez a bridzsparti sajnos bizony félbeszakad. Mert ahogy játszanak, hallják ám, amint Vass őrnagy eléggé zavaró módon diskurálni kezd a nyitott ablak alatt. Dezső odamegy, hogy becsukja, mire Vass fölnéz, és vigyorgó jókedvre derül. Hoppá, na, kit látnak szemei!, hogy hát ezennel Dezsőnket is meghívna magához estére, amidőn is hazája – vagyis szűkebb pátriája – visszatérésének öröme flekkenestélyt rendez a tisztjeinek. Ezt bizony Dezső oly megtiszteltetésnek kell hogy tekintse – beláthatja szívecskéje, Emma –, hogy muszáj neki a lapokat haladéktalanul bedobni, és nyomás borotválkozni.

Vacsora előtt még annyi történik, értesülünk Janka mélyen átélt fölolvadásából, hogy az őrnagy megható parancskiadás keretében a századdal is közli az örömhírt, és olyan szép beszédet mond, amilyenben ő már nagymester. Dezsőnk szerint legalábbis annyira kedvesen, közvetlenül tud beszélni, hogy mindenkit elbájol, és oly szívélyesen, hogy az csak az ő érzelmektől túlaradó szívének sajátja. Soha senkit se látott, aki ennyi türelemmel és szeretettel tudna viseltetni embertársai iránt – ezért persze társnői iránt is. Hiába no!, egyszerű formátum, jelentékeny alak, és ha vannak is hibái – kinek ne lennének! –, azok nagy részben épp ennek a jó szívének a következményei.

De miként is adhatná vissza Dezsőnk ama feledhetetlen flekkenestély hangulatát?! Hölgy az lényegében – vagyis eleinte – nem is nagyon van jelen, kivéve Antal zászlós feleségét, aki véletlenül, pontosabban már egy hete folyamatosan itt tartózkodik, s akire Vass Gerzson ezért ráruházhatja a muri tiszteletbeli háziasszonyának szerepét. Biztosan emlékszik rá Punóka is, hiszen találkoztak már a Koronában, milyen bájos asz-

szony, zamatosan magyaros tájszólással beszél, és ezen az estén is felettebb édesen éneklí majd a magyar nótákat cigánykísérettel.

No de messze még a cigány, előbb jön a flekken, melyet Vass Gerzson saját kezűleg süt. Ami azt illeti, Dezsőnk evett már valódi flekkent, mégpedig Marosvásárhelyen az Édes Lyukban – finom volt az is bizonyára, már nincs a szájában az íze –, de ilyen föl-séges ételről, mint a Vass-féle flekken, még csak nem is álmodott. A sokféle fűszert elegyítő páctól valami elképzelhetetlen zamat hatja át a húst, és omlós lett, hogy szinte rágni se kell, mert elolvad, amint szájba veszik. Van ott mindenféle része a marhának, és székelly módra megy a szétosztás. Egyszerre vagy négy darab sültet hoz be az őrnagy a konyháról, és fölszeleteli, hogy minden darabból jusson mindenkinek. Mivelhogy jó fűszeres, csúszik rá a bor, és amint elfogy, ő csak süti tovább. Így megy ez sokáig.

S így kínál alkalmat minékünk is, akik Janka bablevesével nem laktunk még jól, hogy – míg Dezső élményeit hallgatjuk háziasszonyunk fölolvadásában – a külön táltra kiemelt oldalas- és csülökmaradványokat kezdjük dézsmálni erős tormával, csípős zöldpaprikával, hidegen.

Közben odakint megszólal az ének, tudniillik az ablak alá lopakodik Gábor Dezsőék komplett százada, s a munkaszolgálatosok nekifognak parancsnokuk legkedvesebb székelly nótáinak. Vass Gerzson a kitért ablakon át könnyáztatta orcával hallgatja, majd beszédet intéz hozzájuk – melyet a legénység közül az egyik rátermett fiú igencsak ügyes kis szónoklattal viszonz. Őrnagyunkkal együtt könnyezünk – az éj folyamán először, de nem utoljára. Jobban mondva később kimondottan sírunk, sőt, aztán még később – Vass őrnagy sokadik tósztya alatt, amikor elcsuklik a hangja, és vagy három percig folytatni se tudja – már zokogunk.

Ha mindazt a szép gondolatot föl akarná Dezső idézni, amit a parancsnok beszédei tartalmaznak, akkor reggel nem érne rá kivonulni. De sose fogja elfelejteni, hogy legénységéhez fordulva már kezdőgondolata is a hű székelly és a derék zsidóság sors- és szenvedésközösségéről szól, majd pedig annak a reményének ad kifejezést, hogy úgy, amint az előbbieken szenvedésének megszűnését megértük, az utóbbiakét is meg fogjuk érni. Aztán ivás, cigány.

Székellyek, székellyek, mindig bizakodva énekeljete!, eriszi ki a hangját elsőnek az őrnagy, majd a tisztikar is csatlakozik, s egymással vetélkedve kezdenek bele új és új nótába. Felhangzott a szó, zeng az induló, édesanyám, lelkem, ne sírasson engem, Erdélyországba kell mennem, Erdélyország azt üzente, lesz, lesz, lesz, csak azért is lesz, hegyen-völgyön lakodalom, ünnep lesz! Nem kell nekünk más folyója, nem kell nekünk mások bérce, csak magyar hegy és magyar róna, ahogy az Isten rég kimérte!

Sorban mindenki húzatni tartozik, de csak olyan nótát, amelyik még nem volt, és elő kell énekelni a cigánynak. Még a ház is megrázkódik, midőn vagy egy tucat férfitorok kizengeti, hogy a magyar bakát az Úristen szereti, lovon, gyalog, autón, biciklin, vasúton, nótás kedvvel menetel az úton, s az a páros csillag kelet felé mutat, szép Erdélybe mutatja az utat, kincses Kolozsvárra.

Képzelhetsz engem, Punókám! Hát amint rám böknek, mondom: Aztán az volt-e már, mondom, hogy bevonult az édes rózsám katonának?, nem?, hát akkor szüksége van két karjára a hazának! De ha hiszed, édes, ha nem, évtizedek távolából is felködlenek a rég elfelejtett nóták, nem vallok szégyent. Hát ilyen magyar vagyok én. Aki pedig olyan nótát húzat, amelyik már volt, az büntetést fizet.

Később mindenféle vicces dologért kell büntetéseket fizetni. Aztán cigányt hozatnak. Miket írok, csak belebeszélnek itt nekem, azért tévesztek, hisz már eddig is ci-

gánnal húzattuk a nótavetélkedést. Ott tartottam, hogy a büntetéspénzek gyűlnek a cigányok (3 darab) javára. Aztán zsírban pirított kenyeret szolgálnak fel.

A mulatozásban Beer vezet. Tudom, hogy neked nem volt szimpatikus, amit igazán sajnálok, mert végtelenül finom gondolkozású, nagyszerű modorú, igazi úriember. Énekelni, táncolni elsőrangúan tud, szólócsárdást jár elragadóan – utóbb kislát, hogy sok díjat nyert már nemzetközi táncversenyeken is. És most is ő győz azzal, hogy Gyergyótölgyes kellős közepében van egy nagy kaszárnya, ott székel a huszonegyes vadász parancsnoki szárnya. Mivel pedig azelőtt Békeffynél volt kellékes, kitűnően tudja szórakoztatni a társaságot Steinhart-kuplékkal is, de a jelen lévő hölgyekre való tekintettel a pikáns részeket lallalával helyettesíti, így a szövegből bizony nem sok marad.

Jelen lévő hölgyek és pikáns részletek?!, visítanak bele a fölolvadásba csúfolódva Sári és Janka. Punókám, te érted, miféle hölgyek?

Közben az összegyűlt büntetéspénzekből órnagy urunk 15 pengőt átnyújt a moréknak. De ne félj, Punókám, én csak egy kis szakasszal vagyok benne. Később meleg kolbászt hoznak. A hangulat mindvégig kitűnő, igazán felejthetetlen éjszaka. Ezt már délután írja, most legszívesebben estig szívecskéjével beszélgetne, de kézzel direkt nehezebbre esik az írás, a gépre pedig más vár. De már így is elég hosszan írt – bár Emma is ennyit írna! Isten vele, öleli Dezső.

*

Flamm János ütemesen rázkódó lábbal, végig meredten bámulja a fölolvadó asszonyt, aki cipőjét lerugva húzza föl szoknyája alá a lábát. Közben mint egy észrevétlenül visszaoldalgó alattomos kutya mar bele újra a féltékenység, mégpedig a legerősebb és legismerősebb, a bátyja iránti, melynek aznapi harapásait már attól kezdve túrnie kell, hogy Janka kimondja Flórián Imre nevét.

Amikor pedig az országgyarapításról és Urbán Vince tudósításairól beszélnek, Johannának eszébe jut, hogy hiába nyugtalanítja ez a kolozsvári riport, végül is nem olvasta rendesen végig. Vincével rendszerint máskor is így jár, ha bele is néz a cikkeibe, türelmetlenül továbblapoz. Illetőleg féltékenyen lapoz tovább – be is vallhatja, hogy Urbán Vince iránt pedig mesterségbeli féltékenységet érez. Mert Vince megtalálta a helyét, a lapjánál a dolgát, s mintha ettől jött volna meg a hangja is, az a mára már túllontúl is magabiztosan szóló orgánium. Míg öneki, Flamm Jánosnak bizony nehezebb, mert nézetei vannak – nem úgy, mint Vincének, akinek csak stílusa.

Később – már eltelt gyomorral, ám annál követelődőbb igazságérzettel – engedélyt kér, hogy emlékeztesse valamire a csülkös bableves itt egybegyűlt társaságát. Mégpedig hogy legjobb tudomása szerint a magyar revízió hősi krónikájában senki se zengte még el a kassai magyarok gyülekezetének mártíriumát.

Miről is van szó, Johannka?, kérdezzük bágyadtan, hisz bánjuk is mi, magyarán megmondva.

Mire ő, hogy noha nem lehetett jelen Kassán ama lélekemelő napokban, midőn visszakaptuk, nem úgy, mint egyesek. De aztán igenis jártam ott, nem sokkal később, hogy Urbán, e társaságnak idézőjelben közkedvelt Vincéje megtartotta épp ennél az asztalnál a maga élményeinek – hát hogy is mondjam csak, miféle – beszámolóját. Tehát találkoztam a kassai magyarokkal, vagyis első kézből tudom például hölgyeik esetét. Hogy mintegy – nem túlzás, azt mondja –, több mint hatszáz kassai honleány és nemzeti asszony, kik mind előszedték a női díszmagyart, mert ott akarnak pompázni a bevonuláson. Reggel háromnegyed nyolckor már fennen sorakoznak, és végre fél tíz körül beterelek őket a dómba – hogy onnan seregeljenek majd elő?, vagy hogy ügyis oda

járul be majd esküre a dísznép?, nem tudni. Elég az hozzá, hogy bezárják őket a katedrálisba, s onnan délután kettőig nem is lesznek kieresztve. Közülük számosan, hát tisztesség ne essék, ugye, fölszentelt helyen mégiscsak, sokan pedig elájulnak, föl kellett – volna! – mosni őket. Ha lett volna víz.

Ki lenne képes, kérdem én, kérdi Johanna, jóvátenni e kedves női szívek szörnyű csalódását, elrontott örömét, melyre oly nehezen s annyi ideig vártak? Oly kegyetlen dolog ez, mint sárba mártogatni egy kisgyermek ünnepi ruháját, összetörni új játékát, pofon verni, midőn örömmel közeledne éppen...

Emlékszel, Sári?, fordul ekkor a nejéhez Raposka Károly. Mikor a kultúrattasé kislánya addig nyafogott, hogy neki pisilni kell, míg egyszer csak meglátott egy tócsát? Hogyhogy hol?, hát édesem, valahol a Museuminselen, pontosan már nem emlékszem, elég az hozzá, föléje guggol, és elvégzi a dolgát, hogy ide biztosan szabad neki is, ha másnak szabad volt, azt mondja. Csak bizony a szép kis fehér szoknyácskája csurom sáros lett, mert beleért a pocsolóába!

Te mért nem figyelsz oda, Kárli?, szólal meg Janka, s egyúttal föltálat egy tálca gyümölcsöt, Berlinben még énvelem voltál, nem a feleségeddel!

Köszönöm a figyelmedet, Károly, szólal meg most dermesztő hangon Flamm Johanna is, úgy látom, ezt a kassai esetet teljes mélységében sikerült fölfognod, még egyszer köszönöm.

Nagyon szívesen!, feleli Raposka, azzal hetykén rávigyorog Johannára, aki aztán elhűlten bámul csak maga elé, hogy mi ez itt, és hova is keveredett ő, s muszáj-e tényleg itt lennie. Majd a társaságnak hátat fordítva könyököl a terasz korlátjára, miközben cigaretta után kotor zakója zsebébe.

Raposkáné lép oda mögé, és kér ő is egy szálát, elnézést a kunyerálásért, amúgy nem dohányos, csak társaságban olykor jólesik az ital mellé. Milyen ital mellé?, morogja Flamm János, adnak itt valamit inni ezen a gyanús ragacson kívül?, bök állával Sárinak a markában szorongatott pohárkája felé, ám aki szerint semmi ragacs, kitűnő a diólikőr, és kóstolás nélkül nem illik leszólni.

Johanna erre megreszkíroz egy kupicával, majd a kedvező benyomás hatására gyorsan egy másikkal, és maga se tudja eldönteni, hogy az italtól élesedik-e ki addig kábult elméjének figyelme, avagy annak ellenére, de kiszáradva már egyes nézetei kifejtésének is nekirugaszkodik.

Azt próbálja megértetni Raposkáné Sárival, hogy ő – aki voltaképpen mégiscsak költő volna – képtelen az érdeklődését pusztán a rímfaragási mesterség keretei közé beszorítani. Őt nem csupán a vers ejti ámulatba, kezd hadonászni csillogó szemmel, hanem a művészet teljessége. De hadd mondjon még többet: nemcsak a művészet, hanem maga az élet, sőt, az összes létező és valaha létezett élet, vagyis a voltaképpeni történelem nyűgözi le.

Mert a történelem egyáltalán nem a holt és kihűlt múltat jelenti, emeli meg a hangját Johanna, hanem az eleven teremtőerőt! Mily bámulatos is a történelem!, hisz gondoljunk bele, hogy megteremthet valakit azért, mert milliók óhajtották és várták már az eljövételét! Miközben ez az illető valójában talán csak azért fogant meg, mert valamely esti iszogatás során egy-két pohárral több fogyott a kellesténél.

És abba belegendolt-e már Sári, hogy a történelem igenis a népek teremtménye, a népek hordják ki és hordozzák a maguk sorsközösségében. S amit szintén nem szabad elfelejteni, hogy a történelem minden elgyöngülésre a hatalom újabb és újabb föltámasztásával felel, minden nélkülözésre új és új gazdagsággal válaszol, s minden gátlottságra még dúsabb kiáradással! Mert temérdek az erő, s végtelen a nemzés hatal-

mas és győzedelmes birodalma, melynek arcvonásait viseli minden törekvő, teremtő és üzekedő emberi lény...!

Hát már megint szónokol az én drága kisöcsém!, lép ki most a teraszra egy honvédtiszt egyenruhás férfi, nyomában Weiner Jankával, aki elveszi tőle éppen a poggyászatát.

Flórián Imrus!, kiált föl Raposkáné Sári, és még össze is veri a tenyerét.

Szervusztok, jól mulattok?, mosolyog körbe ránk Flórián alezredes, de máris folytatja öccsének ugratását – hogy is volt ez, Johannka?, a világ mint nagy létrejövés, mi?, meg a hogyhívják, a teremtőerő...?

Das Schöpferische – nem egészen ugyanaz, de hagyjuk, Imre. Különben szervusz.

Bécsben hallgattuk párszor, énekiem, mondjuk, hányingerem volt ettől a profeszortól, hogy is hívták, Johannka?, de őt lenyűgözte, valósággal beleszédült. Ugye még évekig visszajártál? Óriási szeánszokat celebrált az öreg, valóságos rajongótábora volt, sose felejttem el, azokat a révült szónoklatait úgy hadonászta végig, hogy...

Imre, nagyon kérlek...!

Mert valami kampószerűségben végződő, csonka keze volt, és ő ezt az igen sajátos végtagot nemhogy röstellte vagy zebbe rejtette volna, hanem mint világháborús sebesülésére roppant büszke volt rá. Szóval ilyen madárkaromszerű, háromágú bőrkesztyűujjzatban ért véget a csonkjja, avval böködött fel a levegőbe, és úgy rikácsolta, hogy...

Abbahagynád már?, befogod végre a szádat?, toporzékol a terasz közepén Johannka.

Hogy a népek sorközösségében, kedves hallgatóságom, kiabálja túl az öccsét Imre, nemcsak a szokásnak, a mítosznak és az erkölcsnek, hanem igenis a művészetnek is érvényre jut a maga faji meghatározottsága!

Egy pillanatra csend lesz, ezért mindenki tisztán hallja bentről a kis női örömsikolyt s nyomában a boldog férfihangoskodást, Punókám!, Palcsi!, hát merre bitangoltatok el a papa elől?, pedig megmondtam, ugye, hogy sokáig nem bírom, és egyszer csak hazalógok, nem megmondtam?, s látjuk is, hogy ölegeti Gábor Dezső az övét az ajtónál.

Kemény István

MIDLIFE CRISES

Az iskolában okos kamasz lányok
nem hiszik el a holokauszot.
Szívem, mit csodálkozol,
te meg engem tagadtál meg!

Én azért éltem, hogy emlékezzünk,
jó sok hibával, de mégis azért,
te nekem éltél, ennek most vége:
már az új játékaidnak élsz.

Én tudtam, hogy bármi megtörténhet,
de más történt: hogy elvesztettelek.
Ez nekem is jó lecke volt, te viszont
nem lehettél volna felelőtlenebb.

Mert én tudtam, mi kell az ostobáknak,
de csak addig, amíg te bennem hittél.
Most majd szétszedik megint a világot,
és én hagyni fogom, mert megtagadtál.

LECKE

Az ostobákkal pedig úgy kell bánni,
hogy felnősz velük, és nem is tudod,
hogy ostobák-e, mert csak egy család van,
szereted őket és simogatod,
és amit mondanak, szentírás lesz,
és lefekvés után mondogatod,
és ha megbüntetnek, befogod a szádat,
és nem veszed észre, hogy nem boldogok,
és tudod előre, hogy *Neked beszélek,*
édes lányom! – ezt megkapod,
hogy *Világnézetre szüksége van egy*
kultúremlernek! – ezt felfogod,
és ha felnősz, majd kellő alázattal,
hogy ostobák neveltek, gondolhatod,
de akármit gondolsz róluk, halálíg
szereted őket és simogatod,
és ha zsidóznak, illő tisztelettel
a tények alapján kijavítod,
és ha embert ölnének, ismerve őket,
azt évekkal előre zsigerből tudod,
és egy könnyű viccel, vagy az ötödik paranccsal
a jó pillanatban megállítod,
és azt, hogy valaki más bántsa őket
rajtad kívül, azt nem hagyod,
egyrészt azért, mert szereted őket,
másrészt azért, mert így a jobb,
és ha a te lányod leostobáz majd,
eszedbe se jut, hogy felpofozd.
Ha így lesz, szívem, egy új életedben
már semmitől sem kell tartanod.

A HUSZADIK ÉVÜNK

Te a holdam, én a földed,
ez tartott mindig össze minket
holdomiglan, földödíglén.

De most te is bolygó szeretnél lenni,
önálló kislány, egy név, ami nem *mi* –
a szépségedtől meg is tehetnéd.

Jól is mutatnál nap körüli pályán,
tündökölnél ott is aranysárgán,
de nincs módomban elengedni téged.

Essünk előbb túl az érzelmi részén,
a földi élethez kellettünk te és én:
te lötyögtetted az óceánokat.

De inkább maradjunk a fizikánál,
törvényt sértenél, ha nekivágnál
a naprendszernek – durván csak ennyi:

ha változtatnál a kettőnk dolgán,
az első lenne, hogy belém csapódnál.
Próbáld csak meg, én nem mondom el újra.

Kun Árpád

PIKKELYGATYA

1

„Hol járunk már az éden fáitól!”

Tényleg, hol? Ha esetleg datolyapálmák,
akkor csak egyetlenegy alatt jártam
a Nápolyi-öbölben. Az is csak azért
érdekes, mert az első feleségem
incselkedve mögéje bújt, és soha
többé nem bírtam előcsalogatni.
Pedig fényerő és távolság pontosan

be volt állítva a gépen, hogy készítek
róla egy boldog fotót. Azóta se érti senki,
mit keres a fényképek között
az a rücskös, rostos pálmafatörzs
hátterében, mint alvilági sziklák,
a gyászos kinézetű Capri szigetével.

2

„Hol járunk már az éden fáitól!”

Tényleg, hol? Ha esetleg fűzfák, akkor
a Hévízi-tó partján állnak. Amikor
fuldokoltam, utánam nyúltak a víz alá,
abba a fátyolos és bugyborékos,
tartályszerű tartományba, ahol
vízi hullák, sellőfiúk, sellőlányok
életből halálba zsilipelnek át.

Kihúztak, és apám karjára ültettek.
Később csak viccből játszottam a
minibálnát, és spricceltem vizet.
Hogy ne fogjanak gyanút, miből
is vedlettem vissza. Mert vízi hullából
és főleg sellőfiúból. Pikkelygatyámat
a farokuszonnyal gondosan begyűrtem
fülem mögé a kispolcra.

Néha
azért felveszem és visszaúszom.
Pattogó füllel lesem a zsilipelőket.

A MÁSIK

Hol voltam, hol nem voltam,
csak ne ott legyek, ahol vagyok.
Járni se tudtam, de négykézláb
kimászni belőle és lesajnálni
a hátramaradt csecsemőt, már igen.
Ő is én voltam, és ő sem volt én.
Boldogságában az riasztott,
hogy hajszálpontosan beleillett

saját körvonalaiiba. Amikor már
megtehettem, jobb híján a
boldogtalanságot választottam.
Hogy kísértet lehessek önmagam
körüli. Hogy, ha megismernek is,
maradjon egy ismeretlen másik.

Persze hogy menekülés volt,
persze hogy öncsalás. Most mégis
hálás vagyok neki, a másiknak,
amiért tőle félhettem, nem a haláltól.

Rakovszky Zsuzsa

A SVÉDEK

Nekidobja a labdáját a falnak, aztán ahogy visszapattan, elkapja. Egyszer, kétszer, sokszor. Már vagy tizedszer fog bele a labdaiskolába, de mindig elrontja. Eleinte elég könnyű, csak tapsolni kell, miközben a labda megteszi az utat a falig és onnét vissza a tenyeréig, de aztán a háta mögött meg a felemelt térde alatt kell átdobnia. Ilyenkor ritkán sikerül eltalálnia a falat, hacsak nem áll hozzá nagyon közel: a labda elgurul, és még jó, ha nem esik be a félig nyitott pinceablakon. Ott guggol a porban, a virágzó ecetfa teliszórja a haját és a ruháját émelyítő szagú, apró csillagokkal, és fölfelé sandít a fölöttük lévő lakás erkélyére. Gertikét viszonylag ritkán engedik le az udvarra („Mert csak összekoszolnám magam... mert azt mondja anyukám, csak az utcagyerekek lógnak egész nap kinn az udvaron...”), de az erkélyre azért elég sokszor kijöhet („...hogy ne legyen olyan szobaszíнем...”), és ilyenkor legalább beszélgetnek egy kicsit.

Füledt meleg van, a kerítés tövében a fű száraz és sárgás, mintha már a vége felé járna a nyár, pedig még csak most kezdődött. A hőség még mindig nem enyhül, pedig már lassanként vége a délutánnak: itt, ahol most guggol, még égetően forró a por, de az árnyék már elindult visszafelé a folyosóra nyíló ajtótól, és lassan araszolva, ellenállhatatlanul szorítja egyre hátrább a napsütötte részt a kerítés felé. A Kissék pinceablakán még sárgászörösen izzik a rozsdás vaslap, a virágszirom formájú, sötét lyukakkal, de a Gáspárékén a vaskos, vaspántos fatáblát már bekebelezte az árnyék. Vagyis már régen elmúlt fél öt – az anyjának már itthon kellene lennie, hacsak nem túlórázik.

Tegnap ugyan nem mondta, hogy ma túlórázni fog, de biztosan így van, különben már megjött volna. Reggel óta egyedül van: küzd a kísértéssel, szeretne fölmenni az emeletre, és becsöngetni Gertikéékhez – de még mindig azt reméli, Gertike talán magától is kijön, legalább az erkélyre. Végül majdnem mindennap enged a kísértésnek, és becsönget hozzájuk, pedig nem szereti, ahogyan ilyenkor mosolyognak rá, különösen a nagylány. Az iskolaév alatt sokszor be sem engedik („Nem ér most rá a Gertike, tanulni kell neki!”), és ez akár igaz is lehet, Gertikének szemlátomást több időre van hozzá szüksége, mint neki, hogy elkészítse a házi feladatát (ő a szünetben szokta), és

hogy bemagolja, amit kívülről kell tudni (neki elég, ha egyszer elolvassa). De most, nyáron, nemigen tudnak mit mondani. És csakugyan...

– Gertike, itt a Johanna! – kiáltja befelé a nagylány, Gertike nővére, azzal a bizonyos, egyszerre cinkos és lekicsinylő mosollyal: „Tudom, amit tudok, és tudom, hogy te is tudod...” – mintha ezt mondaná a mosolya. Mintha a nevét is csúfolódva ejtené – ha a nagylány szájából hallja, úgy érzi, van benne valami szégyenletes. Talán azért mondja ilyen furcsán, mert egyszer ő elmagyarázta nekik: ő nem Anna, nem is Janka, hanem Johanna.

– Az egy szent volt... Egy színdarabban is szerepel! – erősködött, azok meg összenéztek.

– Egy szent? Csak nem? – kérdezte komoly, aggodalmas arccal Feri bácsi, és odakacsintott Gertike anyjának. Ez a Feri bácsi Gertike nagybátyja, az anyjának a testvére. Neki is fakókék szeme és szőke szempillája van, mint Gertike minden rokonának, meg fordított körte alakú feje: Johannát egy aggodalmasan és ingerülten fel-alá rohangászó hörcsögre emlékezteti, amelyet egyszer az állatkertben látott. Izgágán, hadarva beszél, és örökösen viccel, spriccel belőle a vicc, mint a szódásüvegből a szóda, de a fakókék szeme közben ingerült és gyanakvó marad. – Ezt a „szent”-et valamiért igen mulatságosnak találták, nyilván soha nem hallottak arról a színdarabról, amelyik erről a szentről szól. Johanna tisztában van vele, hogy nem mindenki szereti annyira a színházat, és olvasni sem szokott annyit mindenki, mint az ő anyja. Nekik például egészen sok könyvük van, Gertikéénél pedig csak a nagy, „kombinált” szekrény egyik polcán sorakoznak valami aranyozott gerincű díszkiadás kötetei. Mindenesetre azóta ez a Feri bácsi is, meg a nagylány is Johannának szólítják ugyan, de mindig ezen a gúnyosan ünnepélyes hangon, csak Gertike vékony, kisfiús, szórakozottan mosolygó édesapja hívja továbbra is Annuskának.

Gertike anyja most nem szólítja sehogyan sem: ott ül a konyhában egy hokedlin, ölében egy vājdlinggal, mert éppen borsót fejt, és szemügyre veszi őt a nyitott ajtón keresztül. Olyan hatalmas, hogy kétoldalt lefolyik a hokedliről. A haja ősz, apró, szürke szeme éles és figyelmes: olyan, mintha nem is a felesége, hanem az anyja lenne vékony, kisfiús férjének. Dagadt lábán gumiharisnyát visel, de a lábfeje kecses és parányi, alig nagyobb, mint Gertikéé. Johannának néha az a ködös, büntudatos érzése támad, hogy az igazi anyák ilyenek: őszek, dagadt lábúak és kövérek, és hogy az ő anyjával, aki karcsú, sötét hajú, és messziről bárki fiatal lánynak nézné, valami nincsen rendjén.

– Jöttél játszani a Gertikéhez? – kérdezi kissé fulladt, lihegő hangon ez a kövér, valódi anya (fullad a melegtől, szokta panaszkodni, és most csakugyan nagyon meleg van). – Jesszasz, hogy nézel ki már megint? És nézz csak oda, már megint mit csináltál!

Elvörösödik: a lábfeje az ócska szandálban csakugyan csupa por, a szandál orra vízszintes kis por szökőkutat pöfent az előszoba csillogó parkettájára, amelyen a talpa már amúgy is elmosódó, szürke lábnyomokat hagyott, mintha kísértet szaladt volna arra. Igazság szerint a ruhája is poros – mert egypárszor lekuporodott a földre, amikor a labdáját kereste, és egyszer el is esett. Rövidnadrág van rajta – „sort”, ahogy az anyja hívja –, amelyet már tavaly kinőtt, és ha leguggol benne, kicsit kilátszik a bugyija a combján: a blúzát is kinötte már, vág hónaljban, de idén még nem tudtak újat venni neki. „Majd talán másodika után...” – mondta az anyja.

Gertike kijön a szobájából, kék pettyes fehér ruha van rajta, most is olyan, „mintha skatulyából húzták volna ki”, ahogy a nagyanyja szokta mondani valaha. – Gertike

most nem mosolyog olyan csúnyán, majdhogynem kegyetlenül, mint néha szokott („Szóval nem bírtad ki nélkülem, feljöttél, pedig én nem is hívtalak!” – ezt jelenti ez a mosoly), viszont alig észrevehetően elpittyeszti a száját, és égnek emeli a tekintetét, úgy, ahogy a felnőttektől látta, ha valaki – próbára teszi a türelmüket.

– Ja, te vagy az? – veti oda fanyalogva, aztán megfordul, és visszamegy a szobájába, mintha órá bízna, követi-e. Johanna tudja vagy legalábbis reméli, hogy ez a kelletlenség félig-meddig színjáték, a többi családtagnak szól, főleg az anyának és a nagylánynak, nekik akarja mutatni Gertike, hogy sokallja az ő látogatásait, és csak udvariasságból nem küldi haza – ha kettesben vannak, rendszerint kiderül, hogy ő is ugyanúgy unatkozott egymagában, és alig várja, hogy leüljenek a díványra egy parti „Ki nevet a végén?”-re.

– Idén nem fogok annyit ráérni, mint tavaly! – mondja váratlanul Gertike, amikor már mindketten odabenn ülnek a díványon. Földobja és elkapja a dobókockát, arcán megjelenik az a bizonyos szórakozott, kegyetlen mosoly. – Ősztől beíratok zongorára... Háromszor járok majd egy héten...

Johanna nem néz föl: nem akarja, hogy Gertike lássa rajta a megbántottságot. Aztán ellentámadásba lendül.

– Minek? – kérdi foghegyről. Tudja, hogy Gertikének körülbelül annyi érzéke van a zenéhez, mint őneki: olyan hamisan énekelnek mind a ketten, hogy az iskolában az énektanárnő szenvedő arccal tapasztja a fülére a tenyerét, ha ők felelnek. Gertike rándít egyet a vállán.

– Hát csak... Egy lánynak illik tudni zongorázni! – közli megfellebbezhetetlenül, alighanem ugyanazzal a hangsúllyal, ahogyan valamelyik felnőttől hallotta.

– De minek? – erősködik ő ingerülten. – Amikor nincs is hallásod?

– Az mindegy! – Gertike elbiggyeszti a száját, mint mindig, ha szerinte fölösleges akadékoskodással zaklatják. – Majd ha nagyobb leszek, és társaság lesz nálunk... ha jönnek az udvarlói... akkor legalább tudom majd szórakoztatni őket! – dűnnyögi bosszús, vontatott orrhangon, és a szeme sarkából Johannára sandít, vajon az beéri-e ennyivel.

Johanna tudja, hogy abba kellene hagynia, de nem bírja. Tudja, hogy Gertikét meggyőzni valamiről reménytelen vállalkozás: „mert ezt így szokták...” vagy „...mert a rendes emberek ezt így csinálják!”, veti oda ilyenkor fölényesen, azon a bizonyos vontatott orrhangon, amelyet Johanna nem bír elviselni. De hiába, ő csak tovább erősködik: fölháborítja, hogy Gertike nem hajlandó válaszolni az érveire, nem érzi kötelességének, hogy vagy megcáfolja őket, vagy belássa, nem helyes, amit mond. Mindenkinek meg kell tudnia indokolni, mit miért tesz, így tanulta ezt az anyjától, aki őneki soha nem parancsolgatott, már kiskorában sem, hanem mindig elmagyarázta, mit miért kíván tőle. Gertikében azonban, legalábbis Johanna úgy érzi, van valami – még csak nem is ellenségesség, inkább valami unott, fölényes közöny az ő érveivel szemben, egyszerűen lecsúsznak róla, mint valami síkos felületről, amelyen nincsen semmiféle rés, amelybe az érvei beleakaszthatnák a körmüket. És ezt Johanna nem bírja elviselni.

– Ma már van rádió! – vitatkozik tovább ingerülten, de Gertike mintha meg se hallaná. – Meg lemezjátszó! Nem kell a vendégeknek a te klimpírozásodat hallgatni, ha mindenáron zenét akarnak!

– Jaj, hagyj már békén! – robban ki Gertike, és Johanna elámul: lehet, hogy mégse peregnek le róla olyan nyomtalanul az érvei, ahogy eddig hitte? Ettől vérszemet kap, és megpróbál más irányból támadni.

– Te akartál zongoraórára járni? – kérdi. – Mert engem biztosan nem íratnának be, ha nincs kedvem hozzá!

– Majd meg is nézheted, mi lesz így belőled! – csattan föl Gertike élesen, mint akinak a fejében már készen várakozott ez a mondat, és csak a megfelelő alkalomra várt, hogy előrántsa. – Nem kell örökké okoskodni! Ti örökké csak okoskodtok! – dünyögi azon a bizonyos kényeskedő orrhangon – mindig így beszél, amikor azt ismétli el a saját véleménye gyanánt, amit a felnőttektől hallott. Johanna felfigyel: mi az, hogy „ti”?

Itt Gertikééknél sokszor az az érzése, mintha ő és az anyja valamilyen homályos és névtelen közösséghez tartoznának – ők maguk nem is tudnak róla, hogy létezik ez a közösség, mások azonban, például Gertikéék, könnyedén felismerik rajtuk az odatarozás jeleit.

– Ti ott Pesten ezt így szoktátok? – kérdezik furcsán mosolyogva, ha valamit másképp csinál, mint ők szokták, például amikor citromot csöpögtet a rántott húsrá. – De jó gyomrotok van!

Pestet valamiért mindig belekeverik a dologba, pedig ő már jóformán nem is emlékszik a pesti életükre. Ha megpróbálja felidézni, leginkább eszpresszók jutnak az eszébe, ahol sokszor késő estig üldögélt az anyja és a többi felnőtt között, valamiféle túlcsigázott unalomban, és hallgatta, ahogy az anyja csillogó, feszült és vidám készenlétben felelget a többieknek, mintha egy labdát igyekezne ügyesen visszapattintani, amelyről sose lehet tudni, milyen irányból fog feléje röpülni. Öregasszonyokra is emlékezett, akik nagy, sötét lakásokban vigyáztak rá, amíg az anyja színházban volt vagy hangversenyen – ezek a lakások többnyire a gangról nyíltak, ahová zörömbölős, öreg liften lehetett följutni. Ők maguk is többnyire ilyen házakban laktak, különféle albérletekben, amelyek az azóta eltelt évek alatt egyetlen helyiséggé folytak össze az emlékezetében, ahogy az ember álmában szoktak a valóságban egymástól távol eső helyek. Csak egy-két furcsaságra emlékezett élénkebben, arra, hogy az egyik albérletükben valami bekeretezett imádságféle lógott a falon, egy másikban pedig rengeteg macska volt, és sokszor, amikor este hazaértek, egyik-másik ott aludt az ő ágyukon karikába gömbölyödve.

Ez a pesti élet furcsa volt, kalandos és kiszámíthatatlan, és ők ketten az anyjával mintha nem is anya és lánya lettek volna, hanem két jó cimboráé valami meséből, akik ketten együtt minden nehézséggel megbirkóznak. A legnagyobb nehézség persze az volt, hogy ők is szegények voltak, mint azok a mesebeli cimborák, a hónap vége felé már minden zsebüket át kellett kutatniuk, nem lapul-e valamelyikben véletlenül egy kóbor húszfilléres. Akkoriban még csak látogatóba jártak ide, ahol most laknak, a nagyanyjához, aki azóta meghalt, alig pár hónappal azután, hogy ők az anyjával hazaköltöztek.

– Ez nem élet! – hallotta egyszer a nagyanyját a másik szobából, amikor azt hitték, hogy ő már alszik. – Magaddal azt csinálsz, amit akarsz, de a gyereket nem hurcolhatod örökké egyik albérletből a másikba! Annak normális környezet kell! Nemsokára iskolába megy!

Erre az anyja is mondott valamit, olyan halkán, hogy ő nem hallotta, csak megint a nagyanyját.

– Koncertek! Meg színház! – mondta a fáradt, megvető hang. – Ezek a legfontosabbak az életben? Ne nevettesd ki magad!

Megint kis csönd, aztán:

– Abból a dologból, amiben reménykedsz, te is tudod, hogy úgysem lesz semmi! Én már úgyse húzom sokáig... nemsokára itt is olyan független lehetsz, amilyen csak akarsz! És legalább az unokámnak normális élete lenne!

Kinn nyílik-csapódik a bejárati ajtó: Johanna megmerevedik.

– Te jössz! – mondja hamisan közömbös hangon Gertikének, és odakínálja neki a dobókockát. Gertike arcán újból megjelenik az a kegyetlen, sokat tudó mosoly.

Johanna átkozza magát, miért is nem bírta tartani a száját, miért kellett neki a múltkor „mindent” elmondania Gertikének. Az anyjának persze már korábban bevallotta, neki mindent elmond, nincsenek titkaik egymás előtt, hiszen ők barátnők is, nem csak anya és lánya, és az anyja azt mondta, nem is olyan nagy az a korkülönbség, csak most tűnik annak, mert ő még csak kilencéves, Gertike bátyja viszont már huszonegy: tíz év múlva éppen összeillenek majd. Sőt, az anyja látott már boldog házasságokat ennél sokkal nagyobb korkülönbséggel is. De azért Gertikének mégis kár volt elmondania...

– Azt hiszem, szerelmes vagyok a bátyádba! – vetette oda neki azon a fölényes, derűsen társasági hangon (legalábbis remélte, hogy ilyenre sikeredett), ahogy az anyja egyik barátnője szokott beszélni, még Pesten, egy piros szájú, piros körmű nő, aki szipkából szívta a cigarettát, egyiket a másik után („Te Klári, én azt hiszem, totál belezúgtam a Bakácsba, abba a trógerba... Hát most mondd, nem vagyok én egy komplett hülye?”). Gertike megütözve nézett rá.

– Te örökké szerelmes vagy! – mondta aztán azon a kiállhatatlan, fanyalgó orrhangon.

Ebben persze volt némi igazság. Johanna, amióta az eszét tudja, csakugyan örökké szerelmes: egy fiúba, akit egy pillanatra látott a buszról, egy fényképbe, amelyik pár hétig kinn állt a fényképész kirakatában, Dobó Istvánba az Egri csillagokból, és valakibe, akit csak úgy kitalált magának – ezek a szerelmek néha követik egymást, néha párhuzamosan futnak. De ezek – kellemes szerelmek, nem követelnek tőle semmit, csak a világ lesz színesebb és izgalmasabb tőlük. Gertike bátyja viszont állandóan itt van a közelben, illetve éppen hogy nem állandóan – onnét lehetett tudni, otthon van-e, hogy a motorkerékpárja ott támasztja-e a folyosón a falat, vagy csak az a pár fehér folt virít a helyén, ahol leverte a vakolatot. Ha ott van a motor, mintha hangyák mászkálnának a bőrén, annyira szeretne fölmenni Gertikéékhez, még akkor is, ha már késő este van. És amikor odafönt van, és tudja, hogy Gertike bátyja benn van a szobájában – egyszer járt ő is odabenn, énekesek és színésznők képe volt a falra fölgombostúzva, Johanna el is határozta, hogy ha megnő, pontosan olyan lesz, mint az egyik hamvaszőke, álmatagon, félig leeresztett szemhéjjal csücsörítő filmszínész nő –, akkor nem tud igazán odafigyelni semmire, mert örökösen arra kell gondolnia, kijön-e vajon, illetve hogy nem lehetne-e benyitni hozzá valamilyen ürüggyel. Nem régen van ez így, mindössze egypár hete, amióta egyszer összeütköztek a kapualjban. Ő kifelé igyekezett, de megbotlott a legfelső lépcsőfokban, és kis híján nekiesett Gertike bátyjának, aki éppen a motort tolta volna befelé. Gertike bátyja elkapta a karját, ami nem lehetett könnyű, mert közben a motort is tartania kellett, és Johanna arra számított, hogy ráförmed: „Nem tudsz vigyázni?”, ehelyett csak kicsit megcsóválta a fejét, és mosolygott. Éppen olyan szőke pillájú, kék szeme van, mint Gertikének, csak sokkal kedvesebb, és Johannának hirtelen valami sürgető, már-már elviselhetetlen boldogság kezdte feszegetni a mellét, ahogy belenézett. Így kezdődött a dolog.

– Mostanában csak jön és megy! – hadarta bosszús hangon Gertike, nyilván úgy, ahogy az anyjától hallhatta. – Megjön, és már rohan is a... menyasszonyához! Anyuka nagyon haragszik érte, azt mondja, korai. Mert különben elég jó család...

És mi, töprengett Johanna, mi vajon jó család vagyunk? Egyáltalán, milyen egy jó család? Biztosan olyan, mint Gertikééké. Amúgy ennek a menyasszonynak a léte nem-hogy csökkentené a szerelmét, inkább újabb árnyalattal gazdagítja, a rajongó önfeláldozásával. Elképzeli, hogy ő hozza-viszi majd az üzeneteket, aztán félreáll, eltűnik az életükből, mint a kis hableány a mesében. Egyébként látta is egyszer ezt a bizonyos menyasszonyt a városban, szőke volt és világos szemű ő is, furcsa módon még hasonlított is Gertikére és a nővérére, sőt a bátyjára is: mintha már ő is családtag volna, vagy eleve arra készülne, hogy csatlakozzék ehhez a családhoz.

– Téged úgyse vett volna el! – veti oda Gertike gonoszul, de szemlátomást kissé habozva, kimondja-e, amit mondani készül. – Azt mondja, nem szereti az egzaltált nőket! – dübnyögi végül sunyi diadallal, miközben az ujjával az ágytakaróra rajzolgat lehajtott fejjel, és a szeme sarkából fölsandít Johannára: nagyon megsértődött-e?

– Te megmondtad neki? – Johanna igazából nem is tudja, fölháborítja-e ez az áru-lás, vagy inkább csiklandozó izgalmat érez a gondolattól, hogy ilyesmi egyáltalán szóba került. És vajon mi lehet az az egzaltált?

– Ááá... – Gertike szemlátomást megjéjted tulajdon bátorságától. – Ezt nem terád mondta... csak úgy általában.

Johanna nem tudja eldönteni, megkönnyebbült-e ettől vagy inkább csalódott.

– Gyerekek! Uzsonnázni! – szól be elfulladt hangon a kövér anya a kisszobába. Ezt például nagyon szereti itt Gertikééknél: az étkezéseket. Ők otthon csak úgy állva esznek sokszor, vagy a konyhában, a hokedlire kuporodva, néha még vasárnap is. Gertikééknél a vasárnapi ebéd valóságos ünnep, és még egy ilyen hétköznapi uzsonna is olyan, mintha valakinek a születésnapja volna. Abrosz van az asztalon, a tányérok és a poharak egyformák (náluk ahány tányér és pohár, annyiféle). És sütni is szokott Gertike anyja, mindenféle bonyolult süteményt, és nem is csak olyankor, ha névnapja van valakinek, vagy karácsonykor. És az ünnepek, talán ezért is, sokkal ünnepélyesebbek, mint náluk. Plafonig érő karácsonyfájuk van, az egész lakást betölti a bejgli- meg vaníliás-kifli-illat, és karácsony délutánján Gertikét mindig elviszi valamelyik nagynénje a délutáni gyerekelőadásra, hogy ne legyen otthon, amikor megjön „a Jézuska”. Ő már évek óta együtt díszíti a fát az anyjával – igaz, neki nincs is nagynénje, aki magával vihetné –, és az anyja azt is elmagyarázta, hogy ez az egész angyal- és Jézuska-dolog csak jelkép – nem hazugság, csak jelkép, az egymás iránti szereteté, amely arra készlet bennünket, hogy ajándékot adjunk egymásnak. Johanna büszke rá, hogy ő mindezt tudja, a plafonig érő karácsonyfa és a sütemények láttán mégis mindig megfájdul a szíve.

– Egyedül rajzból lett neki négyese! – Ezt a fulladós hangú anya mondja a viccelős Feri bácsinak, miközben baracklekvárt kanalaz a vajjas kenyerükre, és egy késsel szétteríti. Kinn ülnek az erkélyre nyíló étkezőben: a kés és a baracklekvár varázslatosan, reszketegen csillog a késő délutáni napfényben. A lekvárt Gertike anyja szokta eltenni, nagy fazekakban rottyog, aztán celofánnal lekötözött üvegekben érlelődik vastag dunyhák alatt, végül Gertike anyja minden egyes üveg tetejére rácsap egy kiskanálnyi valami undorító, fehér, szalicil nevű anyagból, hogy meg ne romoljon. Csodálatos íze

van a lekvárnak, még csak nem is emlékezett arra az összepréslt, szeletelhető valamire, amit a napközben szoktak adni, és aminek „Hitler-szalonna” a csúfneve.

– Mindegyik azt képzelem, hogy az ő tárgya a legfontosabb! – dohog Gertike anyja. – Most mondd meg, hát mikor kell majd nekik az életben faleveleket rajzolni?

Johanna egy darabig nem figyelt oda a beszélgetésre, annyira ügyelt, hogy le ne csöppenjen a kenyéréről a lekvár, de azért sejti, kiről van szó: a rajztanárnőjükéről, aki négyessel csúfította el Gertike bizonyítványát. Minden hiába, a rajztanárnőt (lelkes, kemény és határozott nő, a lányok „Piri bácsinak” csúfolják a háta mögött) nem lehet megghatni se szorgalommal, se makulátlan füzetekkel (mint például az énektanárnőt, aki a szenvedő arc és fülére tapasztott tenyér ellenére „kegyelemből” mégiscsak mindig megadja Gertikének az ötöst).

– Hát nincs szemed?! – szokta kérdezni a rajztanárnő fölháborodva, és elgyötörten és egyetlen lendületes vonallal belejavít a rajzba, amitől hirtelen az alma alma, az őszi levél őszi levél lesz. Gertike gyűlöli ezt a tanárnőt: az ő szálkás, halvány és bizonytalan vonalaiból soha nem áll össze semmi, radíroz, aztán másodszor, harmadszor is neki-veselkedik, újra radíroz, míg csak ki nem lyukad a rajzpapír, de az almák még sokadszorra is idomtalan krumplikhoz hasonlítanak, a falevelek pedig semmihez az égvilágon. Johanna viszont kedveli a rajztanárnőt, és az is őt, legalábbis már többször megdicsérte: „Neked, úgy látszik, van hozzá szemed!” – mondta neki nem is egyszer.

– Művészlélek! – vihog a viccelődős Feri bácsi. – Nem láttátok? Neki is ki van rakva egy pár képe a Kultúrházban! Van ott most valami kiállítás...

– Na és milyenek? – élénkül föl egy kicsit Gertike anyja. Az újsággal legyezi magát, mert hiába esteledik már, nem akar enyhülni a meleg. Időnként előretolja az alsó ajkát, és nagyot fúj fölfelé, de ez sem segít: őszi haja izzadtan tapad a halántékára, és izzadságcseppek gyöngyöznek az orra alatt: gyöngybajusz.

– Hát tudod, milyenek ezek a maiak... Zöld ég meg lila fű... Ha még lenne köztük egy szép csendélet vagy virágcsokor, nem mondom! A múltkor vettem egy csendéletet a bizományiban, hát az olyan, hogy az embernek kedve lenne beleharapni az őszi barackba! Az egy örök érték! – közli nyomatékosan Feri bácsi, miközben az izzadságot itatja a homlokáról összehajtogatott zsebkendőjével, aztán hirtelen felvihog. – Volt ott a Kultúrházban egy kép, azon van egy nő, az, kérlek, tiszta anyaszült egy csupaszon sértálgat valami erdőben, de abszolúte csupaszon, most mondd meg! Hátról van lepingálva, úgy nézeget vissza a vállá fölött, biztosan, hogy jön-e utána a bakája, és ott virít neki tiszta csupaszon az a nagy kövér... sejhaja, akkora van neki, mint a Bűdös Katinak, na, dehogynem tudod, kicsoda, nálunk a személyzetis... és tiszta zöld neki az egész mindenség! A nőnek a képen, nem a Katinak! Mondtam is az Irénnek, na, anyukám, ezentúl te is így mérsz a boltba, ahogyan a Jóisten megteremtett, legalább nem kell többet ruhára költeni! Csak előbb még beleültetünk a zöld kerítésfestékbe, hogy neked is tiszta zöld legyen a...

– Az a lomboknak az árnyéka! – vág közbe Johanna izgatottan. Először ő is furszállkodott ezen a zöld nőn, de aztán az anyja elmagyarázta neki, miért zöld. – Átsüt a leveleken a nap, és azok ilyen zöld hogyishívjakokat... reflexeket vetnek a bőrre! Mert igazából is zöldnek látszik az ember bőre, ha egy fa alatt áll, és mi csak hisszük azt, hogy mindig rózsaszín! Pedig ha például kék napernyő alatt ülünk, akkor kék lesz... ha meg a fák alatt, akkor zöld... És az ég sem kék igazából, csak annak látszik! – vágja ki végül diadalmasan, abban a reményben, hogy ezzel végre sikerült meggyőznie őket. Az előbb egy kicsit összezavarodott, de ezt az utolsót, ezt megdönthetetlen erejű érveknek érzi. Gertike anyja és nagybátyja egy pillanatra összenéz.

– Ja, ja... – mondja Gertike anyja szórakozottan. Szemlátomást elege van a csupasznőkből csakúgy, mint a színek furcsa viselkedéséből. – Nem kérsz egy kis málnaszörpöt? – fordul az öccséhez. – Ezt én tettem el: nincs benne kátrány, mint abban, amit a vendéglőben kapsz! Kinn van a spájzban, jó hideg...

De Feri bácsi csak elhárítólag int a málnaszörpre.

– Te láttad azt a kiállítást? – mered szigorúan, összevont szemöldökkel Johannára.

Johanna bólint. Valami fölháborodás kezd emelkedni a gyomrából a torka felé: mi köze hozzá ennek az embernek, hogy látta-e, egyáltalán hogy jön ahhoz, hogy bele-szóljon? Az anyjával látta, a vasárnapi kirándulásból hazafelé jövet, és az anyja elmagyarázta neki, hogy ez művészet, és a művészetben nem szégyen a meztelenség. Vannak szobrok és festmények, a leghíresebbek a világon, mindenféle régi istent és istennőt ábrázolnak, és azok is meztelenek. Éppen azért festettek annyi istennőt a régi festők, mert az emberi test szépségét akarták ábrázolni, és akkor még csak így lehetett, de most már nem kell ürügyet keresniük.

– Beültünk egy nagymálnára vasárnap, és akkor... Ott vannak kiakasztva a folyosón! – hebegi, és mindjárt meg is haragszik magára, mert ez úgy hangzott, mintha mentegőzne.

– Hát látod, ez az... Olyan helyen aggatják ki ezeket, ahol a gyerekek is láthatják! – csattan fel éreynesen Feri bácsi. Johanna, bár szégyelli, egy kicsit megnyugszik: szóval nem őrá haragszik.

– Ugyan, hagyj! – csitítja Gertike anyja az öccsét. – Mit számít az? Ha kimennek a strandra, ott is láthatnak olyat eleget! Ezek az újfajta fürdőruhák, amiben ezek a mostani fiatalok flangálnak, na hogy is hívják...

– Bikini! – vágja rá gyanús jólétesültséggel Feri bácsi.

– Ja, ja, bikini... Egy pertli lent, egy pertli fent, hát abban nem ki van nekik minde-nük? – legyint bosszúsan Gertike anyja.

– Majd én is olyat veszek magamnak! – mórrikálja magát csúnya mosollyal a nagylány.

– Majd le is töröm a derekadat! – emelinti jelképes pofonra a kezét az anyja fáradtan.

– Régen – közli nagy nyomatékkal Feri bácsi, és harcias pillantást vet a baracklek-várra – külön fürödtek a férfiak és a nők!

– Olyan csikos, bokáig érő fürdőruhában! Fodor is volt az alján! És a férfiaknak is volt vállpántos felsőrésük! – Johanna látott ilyen fürdőruhát egy régi képeslapon: az anyjával nevetgéltek rajta. – Mert régen így volt szokás! Régen még olyan is volt, hogy otthon is csak hálóingben volt szabad fürödni! – magyaráz izgatottan, kézzel-lábbal. – De azért nem mindenhol! Mert például a svédeknél... ott férfiak és nők már régebben is együtt szaunáztak meg zuhanyoztak... meztelenül – hebegi zavartan; maga se tudja, miért szégyellte el magát hirtelen, hiszen az anyja elmagyarázta neki, hogy az ott így szokás, mert így egészséges, és senki nem gondol semmi rosszra.

Látja, hogy Gertike behúzza a nyakát, mintha őhelyette szégyellné magát, vagy attól félné, őt fogják megszidni Johanna miatt. A két felnőtt csillogó, vidám, sokat tudó tekintettel néz rá. Érti, hogy lassan elvörösödik. Furcsa, amikor az anyjától hallotta ezt a dolgot, kicsit csalódott volt, mert olyan józanul és hétköznapi hangzott az egész, mintha az anyja mindössze arról beszélt volna, hogy kezet kell mosni evés előtt. Most viszont kiderül, hogy úgy látszik, jól érezte: ez a dolog mégiscsak izgalmas, ugyanakkor bűnös és szégyenletes is.

– Szóval ti így szoktatok... ott Pesten? – kérdi lassan Feri bácsi, és a nővéreére kacsint. – Koedukáltan szoktatok zuhanyozni?

Gertike anyjának megrándul a szája széle, mintha a nevetését próbálná elfojtani.

– Nem Pesten... a svéddek! Svédországban! – dadogja Johanna kétségbeesetten, félig sírva. Még bízik benne, hogy valamit félreértettek ezek itt hárman, de nem: még mindig olyan vidáman csillogó, komisz, rezzenéstelen tekintettel néznek rá, és a szájuk széle meg-megrándul az elfojtott nevetéstől.

Még mélyebben elvörösödik, aztán hirtelen elsápad, mert a szemükben hirtelen meglátja önmagát, olyannak, ahogy valaki idegen láthatja, ahogyan ők láthatják. A haja rövidre nyírva, mint valami fiúnak, a szemüvege egyik üvegét beragasztották, hogy a gyöngébbik szemével is nézzen, a sortjából, ahogy ül, megint kilátszik egy sáv a bugyijából. De nem ez a baj: a baj az, hogy ő nevetséges. Ezt hirtelen teljes bizonyossággal tudja, mintha egy felirat jelent volna meg előtte nagy, villogó piros betűkkel. Még-hozzá azért nevetséges, mert valamit nem tud, amit ezek itt tudnak, mert örökösen megszeg valamilyen szabályt, vagy egész sor szabályt, amelyeket nem is ismer, és ettől minden, amit csinál vagy gondol, érvénytelen lesz: mint amikor labdázás közben túlságosan közel megy a falhoz, vagy úgy tesz, mintha igazából nem is ejtette volna le a labdát, amikor pedig leejtette. És hiába ravaszkodik aztán, a szíve mélyén tudja, hogy az egész mégiscsak érvénytelen. És hiába fog ő majd tovább tanulni, ahogy az anyja mondogatja, hiába lesz belőle festő vagy egyetemi tanár vagy akármi, az egész valahogy mindig is érvénytelen marad: ezek itt akkor is ilyen vidáman, komiszan, sokat tudóan fognak rajta mosolyogni.

Nyílik a kisszoba ajtaja: Gertike bátyja, csuklóján a szíjánál fogva lelógatott bukósisakkal, átrohan az előszobán a kijárat felé, közben elhaladtában odaint nekik. Most nem néznek rá olyan komisz, csillogó szemmel, mint az előbb, hanem kicsit elfordítják a fejüket, a fal felé fordulva mosolyognak. Ebből Johanna rájön, hogy Gertike már mindenkinek elárulta a titkát.

– Most már mennem kell... – kászálódik föl a székről, és zavartan rángatja lefelé a sortja alját, persze hiába. – Anyukám biztosan vár már...

Az anyja tényleg megjött közben: ott ül a félhomályos szobában, magába roskadva, mintha hirtelen púpja nőtt volna, vagy nem is ő lenne az, hanem másvalaki, egy púp-os idegen.

– Fönn voltál? – kérdi fakó hangon és feleslegesen. Szokott ilyen lenni a hangja, amikor nagyon fáradt.

Johanna odarohan hozzá, és egyszerre zúdít rá mindent: Gertike zongoraóráját, azt, hogy azok ott fenn tudják, hogy ő szerelmes, a zöld nőt, a bokáig érő fürdőruhát meg a svédeket – azt várja, hogy az anyja most, azonnal mond valamit, valami csípősen mulatságosat, amelyet néha szokott, amivel helyreállítja az ő érvényességét, és kétségbe vonja amazokét – mert mind a ketten egyszerre nem lehetnek érvényesek, ez nyilvánvaló. Azt szeretné, ha az anyja egymagában lenne az ő számára mindaz, ami Gertike számára a család, a város, az egész világ: valóság, helyesség, biztonság.

Az anyja megrándul, mintha forró vassal értek volna hozzá. Gyötrődő arccal a fülére csapja a két tenyerét, ahogy az énektanárnő szokta, amikor ő hamisan énekel.

– Nem maradhatnál csöndben egy kicsit? Csak öt percig?! Olyan nagy kérdés ez? – Nem kiabál, de a fojtott hangjában heves indulat, már-már gyűlölet izzik. – Mostanáig túlóráztam! Ezt nem lehet kibírni! – ismétleti, mint valami elromlott szerkezet, fakó hangon, gépiesen. A szeme elsötétül a kétségbeeséstől, a szája sápadt és reszket.

– Ezt nem lehet kibírni!

És:

– Ez nem élet! – Ezt a kettőt ismétleti felváltva, és közben égő szemmel, mozdulatlan arccal mered maga elé, mintha ő ott sem lenne.

Schein Gábor

(HAJNALI TESTEK)

ma hajnalban a szél ébresztett. zörgette
az ablakot. kinéztem, az ég sötét volt,
s a hold, mint rosszul becsavart villanykörte
egy hosszú pincefolyosón, épp csak pislákol.
órámrá néztem: mindjárt fél hat. a városszéli
aszfaltnégyyszögekből ilyenkor buszok
indulnak, és a megállóknban gyűlni kezd,
mint duzzadt csomókban a nyirok,
a vád, a tehetetlen idegesség. de itt, ahol
élek, még ernyedten pihen, alszik a test.
nem érzi, vagy alig, mi érik ott kint az éji
bolt alatt, mi foszlik, ázik, és mint hatol

át a falakon sokféle gyilkos indulat.
fölkeltem és alsónadrágban, ahogy
szoktam, asztalhoz ültem. változatokat
kerestem egy fordításhoz, amit napok
óta le kellett volna adnom. talán egy óra
telhetett el így. a színes üvegtéglák mögött
a széles ágy, mint a képzelet hajója
úszott, s aludt benne, kinek álmaiban sohasem
voltam otthon. a szemközti háztetők
ferde síkja közben lassan elvált a tisztuló
égtől, és mint kikötőben a dagály, odalent
egyre mélyült, tompán emelkedett az autók

morajlása. és én fönt, négyemeletnyi magasban,
mint ki végre hosszú kábulatból ébred,
magam voltam és nem voltam többé magamban.
örültem a tárgyak közelének. mert teste
volt nem csak a papírnak, tollnak, derengő
fénynek, a lenti zajoknak is, a falaknak, az égnek,
és teste volt a még formátlan, veszejtő
indulatnak. és bejárva a testek alvó végtelenjét,
egyszerre vágytam minden test közelségét,
s kinek álmaiban sosem voltam otthon, kit keresve
távol sokszor el kellett hagynom, most előlépett
az üvegfal mögül, álmos volt, bőre ágyemeleg még.

(EGY LEVÉLRE)

boldogok, kiket angyalszárny alatt
üres álmot köt. de boldogabbak,
kiket egy törékeny ígéret
vakon űz, és kabátjuk széle
már félelmes világokba átlobog.

ők a hajnali szeretők. múlt
és jövő nekik egyetlen pillanat,
s bár nem tudják, igaz-e, egymáshoz
örökké visszatérnek. mély tekintet
így mi sem kaptunk. mintha testvérek
lettünk volna, túl közel s tiltott

bizalommal, mit a magány csalásai
rég összetörtek. nem ismertük
azt a rejteket, hol az éhség éve telt,
és ha most még egy álommal sötétebb
éjszakába léptünk, annál fényesebb lesz

hajnalunk ünnepe. és nem olvassuk
többé titkainkat. de homályos
érzékeink kitisztulva már zengőbb
idegeken játszanak, mert szeretőkre
csak a szégyen üthet igaz pecsétet,
magam voltam és elárultalak.

Halasi Zoltán

KERESZTÚT

Egyszer csak ott állok a keresztúton,
belekövülve viszonyaim sarába,
csókafiam a vállamon,
szirénlányom a mellemben karmol,
kérdések borzolják a hajamat,
szerpentin fut utánam, a beleim,
áporodott irányok,
lépéscsömör,
holdkacaj,
tagló.

PESTISES AZ ABLAKBAN

Ki vagyok én, hogy palotámban
úgy halok meg, mint az állat?
Bodzavirágzás émelyíti orrom,
akác kontrázik rá. Dögletes május.
Már csak a kín rügeit számlálom,
levegő után kapdosva, duzzadt csomóimat.
Éber álmom: fejjel lefelé
keresztre szögeznek,
lelkem, szivárványos szennylé,
patakban csorog alá az utcán.

Ki vagy te, kósza tükörkép,
hogy hiába nyüszítek,
nem nyitsz be hozzám?
Kezed, még hamvas kezed,
mely mindjárt csészét formál,
a közkút kávján pihen.
Igyál, a torkodon akadtam.
Mentsd az irhád, hogy visszatérhess.
Bestiális közönyöd iránytű,
fiatalságod óvadék.

Véremben a méreg, a földben a vérünk.
Szarkupacokban és szeméthalmokban élünk.
Nem oldozlak fel.
Majd szétszivárogsz te is.

Addig,
diófád, legyezem a kerti lépcsőt.

IDEGEN

Idegen vagyok,
mint lábujjamnak az eszem.
Lényegien.
Mint atomnak az élő sejt,
madárfütty faágnak.
Lengek, pörgök.

De lépjünk tovább.

Az immateriális szereplő,
aki az időnek sem részese,
annyit talán észlel belőlem,
hogy közös tőről fakadunk.
Nagy elszántság,
bizonytalan kiterjedés.

Ő: a számban tartott füstszűrő,
hogyan leszokhassak róla.
Én: egy otffelejtett esernyő
az ő templomában,
imádatpótlék két mise között.

Funkcióinkat próbálgatjuk

A CÉLBA ÉRKEZŐ

*„Tutto ho perduto”
(Ungaretti)*

Mindent visszanyertem,
újra magamra eszmélhetek
a nevetésben.

Tornyot emeltem az öregségből
a nappali magasságokba,
és most, mint egy nyilvános lépcsőn,
leballaghatok veszteségeimhez.

Téged, úgy rémlik, boldoggá tett,
hogyan gyűlölsz. De én visszasikkadtam
a véges nappalokba.

Szakadatlanul növekvő
elragadtatás az életem,
torkomból forrásként
árad a nevetés.

Fodor Géza

TÜKHÉ – ANAGNÓRISZISZ – KATHARSZISZ

Verdi: „Simon Boccanegra”

A drámai műnem poétikáját Arisztotelész normatív tragédiaelmélete alapozta meg, s ez a poétika, néhány alapelv történetileg hol többé, hol kevésbé laza konglomerátumaként, egészen az avantgárdig érvényben volt. Az opera, zenei autonómiájával együtt, megint csak történetileg változó mértékben, a drámai műnembe tartozik, s így ez a poétika, alapelvek még lazább konglomerátumaként ugyan, de rá is érvényes volt. Más kérdés, hogy a drámaírás s még inkább az operakomponálás mikor mennyire követte ezt az éppen többé vagy kevésbé érvényes poétikát. Mindenesetre e poétika legfontosabb alapelve, hogy a dráma „*alapja és mintegy lelke*”¹ a cselekmény, amelyet események ok-okozat rendje szerint kell megszerkeszteni. Mivel azonban egy olyan cselekmény, amelyben a kauzalitás egyenes vonalú, túl egyszerű volna, s nem keltené fel és tartaná fenn az érdeklődést, már Arisztotelész beépíti a cselekménybe a paradox fordulat követelményét, olyan események szükségességét, amelyek „*várakozás ellenére, de egymásból következőleg történnek*”,² azaz nem „maguktól”, automatikusan vagy „véletlenül”, *tükhé* révén.³ A drámával kapcsolatos populáris tudás közhelye, hogy a drámai cselekményben szükségszerűségnek kell uralkodnia, és nem lehet benne véletlen. Arisztotelész azonban a görög tragédia ismeretében tudta, hogy ez nem ilyen egyszerű, hogy művészileg nagyon is termékenyek lehetnek az olyan véletlen dolgok, „*mellyek azt a benyomást keltik, hogy mintegy valamilyen szándék szerint történtek, mint például, hogy Mitüsz szobra Argoszbán megölte Mitüsz halálának okozóját, amennyiben rádült, mikor ezt a szobrot szemlélte, mert úgy látszik, hogy ilyesmi nem történik véletlenül – ezért az ilyen mesék szükségképpen szebbek*”.⁴ Bár ebben a példában „*valószínűleg egy 374 körüli esetről van szó és nem drámáról*”,⁵ értelme a drámára is érvényes: a dráma cselekménye nemcsak kauzális, hanem teleologikus is. Mert a cselekménymenet szimbolikus, ha szabad ilyen homályos metaforával élnem: architektúrává vált sors, és ehhez van konstruálva – a drámaíró a cselekmény kauzalitásának megszerkesztésében célként a cselekménymenet szimbolikus volta vezérli. A drámai cselekmény kauzális, illetve teleologikus volta – félve használom a kompromittált és az előbbi metaforámnál nem kevésbé homályos fogalmat – dialektikus viszonyban van egymással. Összjátékukból a gyakorlatban nagyon nehéz kiküszöbölni a véletlent, és a drámatörténetben sokféle technikája alakult ki annak, hogy a véletlennek hogyan lehet a szükségszerűség vagy valószínűség, de legalábbis a hihetőség hatását kölcsönözni. A véletlennek az a típusa, amelyet a cselekmény teleológiája a cselekmény kauzalitásába csempész, egyszersmind lehetőleg észrevétlenné tesz: technikai, pragmatikus véletlen.

De a drámai cselekmény szükségszerűségének és véletlenének van egy mélyebb problémája is. Tudniillik a dráma, kivált a tragédia egy másik Arisztotelésztől származó normája szerint a tragikus figurának sorsa tragikusra fordulásában saját cselekvésének következményét kell felismernie. Arisztotelész ezt a cselekvést *hamartiának* nevezi, szerinte a tragikus figura az, „*aki erénye és tisztessége folytán nem emelkedik ki, de nem is alávalósága vagy gonoszsága miatt váltott át balsorsba, hanem valamilyen tévedése* (hamar-

tia) *folytán*”.⁶ Nem jellemhibáról és erkölcsi vétségről van szó, hanem az emberi belátóképessegnek és a körülmények kontingenciájának a viszonyában rejlő tragikumról, arról, hogy az ember úgy kénytelen elhatározásra jutni, hogy nem látja át a feltételeket. Ha Arisztotelész szerint „*derék embereket nem szabad úgy bemutatni, amint a jószerencéből balszerencsébe váltanak át, mert ez sem félelmet, sem részvétet nem kelt, hanem felháborító*”,⁷ a hatásesztétikai érvelés félretéve még érvényes marad az elutasítás, mert ha a figura elhatározásai/cselekvései sorából hiányzik a *hamartia*, akkor elhatározásai/cselekvései és sorsának tragikusra fordulása között nincs kauzális kapcsolat, a figura semmilyen értelemben nem felelős elhatározásai/cselekvései szerencsétlen következményéért, ez teljesen motiválatlan, és csak „a végzet hatalmával” magyarázható. Manfred Fuhrmann-nak alighanem igaza van: „*Arisztotelész a tiszta végzettragédia határesetére céloz.*”⁸ Az ember kiszolgáltatottsága, az emberé, aki saját közreműködése nélkül csak irracionális hatalmak működése következtében hull a legmélyebb nyomorúságba, nagyon is témája az attikai tragédiának.⁹ A cselekmény kauzális, illetve teleologikus voltának dialektikája ilyenkor nem harmonikus, a véletlennek a szerepe nemcsak hogy megnövekszik, de nem is marad észrevétlen, hanem tudatosul. Euripidész szatírjátékában, a KÜKLÓPSZ-ban (440?) Odüsszeusz még elhárítja a gondolatot, hogy „*az istenekgyűlölte vad*” áldozatául essék, „*Hisz akkor a véletlen lehetne istenünk, / azt kell hinnünk: az isteneknél többet ér*” (605–606), de a HEKABÉ-ban (424) Talhübiosz már azt kérdezi: „*Az istenek létezése is csalás, / s az életünk a Véletlen játéka csak?*” (490–491), az IÓN (419?) címszereplője pedig már meg is szólítja a Véletlent: „*Ó, Véletlen, ki az emberek tízezreit / bánatba döntöd, aztán földerited megint, / milyen közel kerültünk ahhoz, hogy szülöm / megöljem, vagy hogy ő hozzon rám pusztulást*” (1511–1514).¹⁰ Ami pedig a drámatechnikát illeti, már a MÉDEIÁ-ban (431) feltűnő az Aigeusz-jelenet véletlenszerűsége, majd az IÓN-ban csak úgy burjánzanak a véletlenek. Ez a darab már az újkomédiát előlegezi, s Menandrosznál ilyen sorokat olvashatunk: „*A véletlen mégiscsak isten, látom én, / beláthatatlan dolgainkban ő segít*” (A SZAMOSZI LÁNY, 163–164), „*De most, mikor vétekre készültél megint, / a véletlen megment, s cserébe a rosszakért / megkönnyebbülést ad neked és feloldozást*” (ÍTÉLETKÉRŐK, 1107–1109), „*nem jószándék vezérli, véletlen csupán / a halandók dolgait... okot talál, / ha házunkat fel akarja dúlni, istenünk*” (A PAJZS, két idézet összekapcsolása, az első a Kr. e. 4. században élt tragikus költő, Khairémón elveszett AKHILLÉSZ, THERSZITÉSZ GYLKOSA c. művéből; a második a NIOBÉ c. elveszett tragédiából).¹¹ Az ember alapviszonya a véletlenhez negatív, elviselhetetlen számára saját tehetetlensége a véletlennel szemben, ami – a filozófus Nicolai Hartmann érzékeltes megfogalmazása szerint – „*mindenkor úgyszólván lesből előugorva áll előtte*”,¹² s ez az elviselhetetlenség az egyik forrása a valósi szükségletnek, annak a tendenciának, hogy az ember viszonyra lépjen azokkal a hatalmakkal, amelyekről függőnek érzi magát: a véletlen isteni eredetű, sőt maga istenség – a véletlen megszemélyesül: Tükhé a véletlen istennője lesz, a rómaiak majd Fortunának hívják. A véletlen a drámai műnem két műfajában másként funkcionál, a komédiában többnyire pozitív, megoldó szerepet játszik, a tragédiában azonban megmarad az alapviszony: az ember „*ellenszenvvel viseltetik a véletlennel mint nemének ősellenségével, tetteinek örökös megzavarójával és megghiúsítójával szemben*”.¹³ Ezt a frusztrációt kétféleképpen lehet kompenzálni: az ember a véletlent akartta értelmezi át, csak persze más akarat által, mint az övé, s innen már csak egy lépés, hogy az értelmetlennek értelmet adjon, ahonnan már újra csak egy lépés, hogy a véletlent Végzetnek vagy ellenkezőleg, Gondviselésnek lássa. Az utóbbit áhítattal lehet fogadni, az előbbi ellen lehet lázadni, harcolni, ám értelmetlen, de lemondón bele is lehet nyugodni. A végzet-

dráma annál inkább megfelel benne rejlő optimális formájának, minél nagyobb távolságot, feszültséget teremt két pólusa között, azaz minél több és minél esetlegesebb véletlenül keresztül érvényesül a Végzet szükségszerűsége.

Érdekes volna az opera történetében Monteverditől Metastasioig végigkövetni a barokk és a neoklasszikus gondolkodás viszonyát, a cselekmény kauzális, illetve teleologikus voltának, a szükségszerűség és a véletlen, a barokkban oly nagy szerepet játszó „csodálatos”, illetve az azt ellensúlyozó-visszaszorító „valószínű” arányának alakulását, majd a doktriner neoklasszicizmus racionalizmusának és az új, polgári realizmus racionalizmusának a harcát. De itt és most legyen elég annyi, hogy a XVII–XVIII. századi doktriner neoklasszicizmus racionalizmusa a francia Saint-Evremond-tól az olasz Ludovico Antonio Muratorin, Scipione Maffein, Giuseppe Baretin, Francesco Milizián és másokon keresztül¹⁴ a német Gottschedig *en bloc* elvetette az operát, Diderot pedig, amikor A TÖRVÉNYTELEN FIÚ c. drámájához csatolt BESZÉLGETÉSEK-ben (1757) kidolgozza a polgári realista dráma/színház elméletét, az általa ismert francia barokk operával mint „csodás” műfajjal¹⁵ szemben a realista, kivált pszichológiai realista polgári dráma/színház elveit próbálja kiterjeszteni az operára is.¹⁶

Az opera drámai műnemhez tartozása, az opera poétikája a polgári dráma háttere előtt újra érdekes problémává válik. Közelebről az opera egyik, de reprezentatív típusára gondolok, az itáliai ottocento verismo előtti operájára. A XIX. század elején lehanyatlak a hagyományos opera buffa, és tért nyer a komoly opera (opera seria, tragedia lirica, melodramma). A milánói Scalában az 1810 és 1812 között játszott 29 opera közül 20 volt buffa és 9 seria, 1830 és 1832 között már csak 6 buffa és 19 seria, továbbá 4 semiseria, ami voltaképpen komoly opera volt, csak szerencsés befejezéssel.¹⁷ A tragikus opera felé fordulást szinte szimbolikusan jelzi előre Rossini TANKRÉDJÁ (1813), amely Velencében bemutatott eredeti formájában a nagy barokk és klasszicista hagyomány szerint szerencsésen végződött, de a körülbelül egy hónappal későbbi ferrarai bemutatón már Tankréd halálával. Az operában a végigvitt tragédia újra felveti az alapkérdéseket a cselekmény kauzális, illetve teleologikus voltának dialektikájával és a véletlen státusával kapcsolatban, de új módon. Egyrészt: mivel a kor Itáliában is a romantika kora, a romantikus opera seria hátterében nemcsak az új, pszichológiai realista színjáték áll, hanem az egymással rokon francia melodráma és német végzetdráma is, amelyek televényként táplálták azt a romantikus drámát, amit Victor Hugo oly nagy hatásúan képviselt, és követőinek sokasága művelt, s ami mind Hugo, mind követői műveiben oly sok romantikus opera seria modellje lett. Másrészt, szabadon idézve Carl Dahlhaust: igaz ugyan, hogy a romantikus opera seriát *mint affektusok drámáját* ugyanúgy konfliktusok határozzák meg, mint az „ideáltipikus” drámát, ugyanúgy konfliktusok mozgatják a cselekményét, de az ellentétek nem annyira dialógusokban manifesztálódnak, mint inkább olyan drasztikus szituációkban, amelyek egyértelmű zenei affektusnyilvánítást indukálnak, hoznak érzékletesen felszínre és színi-zenei képekként, hangzó tablókként jelennek meg. A romantikus opera seriában nem a szópárbaj racionalitása, hanem az affektusok összeütközésének irracionalitása dominál.¹⁸ Az egyes jelenetek olyan érzéki jelenléteket képviselnek, amely mintegy fel van mentve az idő hatálya alól, olyan színi-zenei pillanatok képsorát alkotják, amelyek affektusok konfigurációját ragadják meg és bontják ki hangozva; önállóbbak, és kevésbé orientálódnak a jövőre, mint az „ideáltipikus” dráma jelenetei.¹⁹ Mindkét fejlemény nagyobb teret enged a véletlen különböző fokozatainak, mint az „ideáltipikus” tragédia. Verdinél többre is van példa.

A TRUBADÚR-ban kettőre. Az erősebb mintha csak Arisztotelész-illusztráció volna: a POÉTIKA szerint „a történetekben nem szabad semmi ésszerűtlennek lennie, ha pedig mégis, csak a tragédián kívül, mint például Szophoklész OIDIPUSZ-ában”,²⁰ tudniillik az előtörténetben – A TRUBADÚR cselekményének egyik legfontosabb mozgóatója, hogy Azucena egykor zavart lelkiállapotában nem az idősebb Luna grófnak az anyja megégetése miatt bosszúból elrabolt kisfiát dobta a máglyára, hanem a sajátját. De a cselekményben is rejlik egy véletlen – rejlik, nem is vesszük észre: fontos fordulat, hogy a III. felvonás 1. színeiben az operában szereplő, Castellor Manrico által uralt erődjének ostromára készülő ifjabb Luna gróf emberei táboruk környékén elfogják a „fia”, Manrico után kutató Azucenát, akiben nemcsak hogy felismerik a gróf fivérének gyilkosát, de még el is árulja magát, hogy a gróf halálos ellenségének az anyja. Azucena és a gróf embereinek találkozása bizony véletlen. Ámde a cselekmény teleológiája, hogy tudniillik a kiinduló helyzetből, miszerint egyfelől az idősebb Luna gróf máglyára vettette Azucena anyját, aki a lányának megparancsolta, hogy álljon bosszút érte, másfelől az ifjabb Luna gróf bosszút akar állni egyrészt fivére elrablóján, másrészt szerelmi vetélytársán, Manricón, tehát ebből a kiinduló helyzetből olyan erősen következik befejezésül a kettős bosszúállás, hogy a cselekménynek ez az erős finalitása, az operatípusnak ez az immanens teleológiája visszahatólag olyan szükségszerűvé teszi a véghez vezető utat, hogy az út egy véletlen mozzanatának is a valószínűség, sőt a szükségszerűség hatását kölcsönzi. Noha A TRUBADÚR-on átsejlik a végzetdráma rajzolata, mégsem mondanám végzetdrámának, ez a véletlen pedig a drámai véletlennek az a típusa, amelyet technikainak, pragmatikusnak neveztem.

Az OTELLO dramaturgiája – a Shakespeare-tragédiát követve – egy ponton szinte kihívóan él a véletlenrel: a II. felvonásban Otello kezdődő féltékenységében fejfájásról panaszkodik Desdemónának, aki a jegykendőjével be akarja kötni a fejét, de Otello ingerülten kiüti a kezéből, Emilia magához veszi, ám Jago elszedi tőle, és Desdemona hűtlenségének döntő bizonyítékaként elhiteti Otellóval, hogy Cassiónál van – megjegyzendő: Rossini OTELLÓ-ja (1816) e tekintetben nem követi Shakespeare-ét. Itt nem-hogy rejtve volna, ellenkezőleg, ki van ugratva a véletlen, ám nem annyira a cselekmény teleológiája igazolja, mint inkább a drámai műnemnek és a színháznak az a „perverzitása”, hogy Jago teljesítményét, intrikájának virtuozitását állítja figyelmünk-érdeklődésünk középpontjába, mégpedig elismerésünket kiváltva, a tehetséges amoralitás bámulatával aláaknázva erkölcsi értékeinket.

A véletlen persze a Verdi-életmű paradigmátikus végzetdrámájában uralkodik el: A VÉGZET HATALMÁ-ban. De éppen mert megfelel a papírformának, nem ezzel akarok foglalkozni, hanem egy bonyolultabb problematikájúval, s ez: a SIMON BOCCANEGRÁ.

A SIMON BOCCANEGRÁ-ban föltűnik bizonyos helyzetek ismétlődése: Simone kétszer tér vissza Savonából; Amelia kétszer menti meg Gabriele kardjától; Simone háromszor fedi fel a mellét, hogy az áhított halált fogadja; háromszor értesülünk róla, hogy Simone és Maria házasságon kívüli gyermeke a dajka halála után nyomtalanul eltűnt; s háromszor derül fény Amelia valódi kilétére.²¹ A leghatásosabb közülük az utolsó eset: három klasszikus példája annak, ami Arisztotelész tragédiaelmélete szerint a cselekmény két legfontosabb részének egyike: *anagnórisziszek*, felismerések.²² Mindháromban nagy szerepet játszik a *tükhé*, a véletlen. A plebejus Simone Boccanegra és a patrícius Fiesco lánya, Maria titkos szerelméből kislány születik, anyja nevét kapja, dajkaságba adják, a dajka meghal, a kislány eltűnik, *véletlenül* éppen akkor kerül egy pisai kolostorba, amikor ott a Grimaldiak Amelia nevű lánya meghal, a patríciuscsalád magához veszi, és lányaként neveli; Fiesco lánya, Maria meghal, s a gögös patrícius

csak akkor hajlandó megbocsátani háza meggyalázójának, ha az átadja neki az unokáját; Simonét a plebejusok dózsévá választják, Fiesco inkognitóba vonul, a Grimaldiakat száműzik, de álléányukat hátrahagyják, talán sikerül megóvnia a vagyont, Fiesco Pater Andrea néven *véletlenül* éppen Amelia gyámja lesz; huszonöt évvel később *véletlenül* szerelem szövődik Amelia és a patrícus ifjú, Gabriele Adorno között, akinek apját a plebejus dózse veszejtette el, s ezért ő bosszút akar állni rajta, a dózse viszont békére törekszik, és kegyelmet hoz a Grimaldiak számára Ameliának, párbeszédük során apa és lánya *felismerik* egymást, de titkukat nem hozzák nyilvánosságra; Gabriele, a dózse és Amelia feltűnő összetartozását szerelmi viszonynak véelve, most már kettős bosszút akar állni a dózsén, aki végül fölfedi, hogy Amelia a lánya, Gabrielének így legnagyobb ellenségében *véletlenül* szerelmese apját kell *felismernie*, és összeomlik, majd a patrícusoktól átáll Simonéhoz; Paolo, aki Simonéból dózsét csinált, de az megtagadta tőle Amelia kezét, alattomban megmérgezi, a vég felé hanyatló Simone előtt megjelenik a múltból Fiesco, akivel ősellensége *felismerteti*, hogy Amelia nem más, mint elveszettnek hitt unokája: Maria – tehát akinek *véletlenül* lett a gyámja, *véletlenül* éppen az unokája –, a Gabrielével nászra lépő Maria pedig megtudja, hogy aki Pater Andrea néven *véletlenül* a gyámja lett, *véletlenül* a nagyapja. Ez, így elbeszélve, olyan, mint egy komédia meséje. De a SIMON BOCCANEGRÁ-ban nyoma sincs komikumnak, s a három *anagnóriszisz* Verdi zenei ábrázolásában olyan mélyen megrendült, amilyenhez fogható az operairodalomban egyáltalán nem s a drámairodalomban is csak kettőt ismernek: Euripidész IÓN-jában anya és fia és Shakespeare PERICLES-ében ugyancsak apa és lánya egymásra találását.

A felismeréseket a véletlenek emelik a magasba, a felismerések a véletlenek játékába világítanak be. Ezek a véletlenek nem technikaiak, nem pragmatikusak, hanem alapvető jelentőségük van, s erre utal az is, hogy most éppen értük jelennek meg más technikai, pragmatikus fogások. A SIMON BOCCANEGRA cselekményének mind az 1857-es első, mind az 1881-es átdolgozott változatban van két problematikus pontja. Az egyik: az első felismerésjelenet végén, miután apa és lánya egymásra talált, eredetileg megállapodás születik köztük: a dózse: „*Ma si teneri afetti a me, bersaglio a patrizio livor, mostrar non lice*”, de ne mutasd ki e gyöngéd érzéseket irántam, aki a patrícusok gyűlöletének céltáblája vagyok; mire Amelia: „*Io nel mistero ancor vivrò felice*”, egyelőre titokban fogok élni s leszek boldog. Ez a motiváció nem arányos a titkolózás következményeinek súlyával, viszont szükség van a titoktartásra, mert azon alapul a két további felismerésjelenet. A második változatban még ilyen gyenge motiváció sincs, csak előbb Amelia, majd mindkettő így énekel: „*Avremo gioie romite / Soltanto note al ciel*”, magányos örömeink lesznek, melyeket csak az ég ismer. A másik problematikus pont: a dózse csak az opera végén ismeri fel Pater Andreában Fiescót, holott az I. felvonás végén már találkozott vele, s akkor Paolo fel is ismerte. Az 1881-es átdolgozaskor szövegíró-munkatársként közreműködő Arrigo Boito február 5-ei levelében figyelmeztette is Verdit erre az anomáliára, de ő – mint február 6-ai és 15-ei válaszleveléből kitűnik – nem tulajdonított neki jelentőséget²³ – ez a kettős felismerésjelenet, amelyben persze nem az első, a dózséé, hanem a második, az Amelia/Maria kilétére rádöbbsentett Fiescót a lényegesebb, nyilvánvalóan az opera egyik legfontosabb mozzanata volt számára, és igazi színházi emberként tudta, hatása lehetetlenné teszi, hogy a közönség egyáltalán észrevegye a problémát.

Verdi az átdolgozás során mindhárom felismerésjeleneten változtatott, legnagyobb mértékben az elsőt.

A dózse és Amelia felismerésjelenete, kettőse az I. felvonás 1. színében eredetileg konvencionálisabb volt. Az énekszólalom vonalának átfogalmazásait most félretéve: Verdi lerövidítette a második rész cadenzáját, viszont beiktatott egy kódát, amely nemcsak a dallam lírájával, hanem a csellók harmincketted mozgásával is fokozza az expresszivitást Simone sorsdöntő kérdései előtt; majd a felismerés pillanatában Verdi csak most, a második változatban teremti meg az újabb cadenzával az eksztatikus csúcspontot és levezetést – ez utóbbi az első változatban a vékony hangszerelés miatt üres volt, most azonban a fagottok, kürtök és trombiták ellenszólama jóvoltából elementáris hatásra tesz szert. Az eredetileg merőben konvencionális cabalettát Amelia új dallama tartalmasabbá teszi, melegebb és gyöngédebb érzelmi szférába vezeti. A cabaletta kódája egyszerűbb és lágyabb, mint korábban, s mintegy átolvad az immár harmadik cadenzába, amely nem zárja le a kettőst, hanem – új fejleményként – utójátékba torkollik, ahol is szélesen bomlik ki a cabaletta fő dallama, s hárfaarpeggio társul hozzá, apoteózissá emelve apa és lánya egymásra találását. „*Qual se m’aprissè i cieli*”, mintha az egek nyílnának meg előttem, énekelte Simone, s a zenében ez megtörténik.

A II. felvonásban, amikor a dózse az életére törő Gabriele előtt fölfedi, hogy Amelia apja, a következő hármass első és második változata úgy viszonylik egymáshoz, mint nyersfogalmazvány és végsőkéig letisztult, klasszikus forma. Mind az énekszólalom vonalának átfogalmazásai, mind a szám rövidítései az architektónia felé vitték a kompozíciót, s még egészen apró változtatások is jelentőssé váltak; például Gabriele első, háromtagú megszólalásának harmadik tagjában az *asz* csúcshang *b*-re emelése a figura összeomlását a kétségbeesett önvád égető intenzitásával fokozza, vagy később Simone mondata: „*Sia d’amistanze italice / Il mio sepolcro altar*”, „*az itáliai testvériség oltára legyen sírom*”, eredetileg belevész az együttesbe, a második változatban viszont szólóban, exponáltan indítja a kódát – ennek a kiemelésnek nagy a jelentősége a figura, sőt az egész opera szellemisége tekintetében.

A III. felvonásban Fiesco úgy jelenik meg a halált magában hordó Simone előtt, mint – Julian Budden, a nagy Verdi-monográfus szavával élve – „*a végítélet prófétája, jelentve az írást a falon*”,²⁴ s a kettőst indító megszólalását lezáró, teljes zenekar által kísért triolákkal kapcsolatban jogos a „*monumentális egyszerűség, antik komolyság*” asszociációja.²⁵ Ugyanő beszél korábban – találóan – Fiesco gránitszerűségéről.²⁶ Aligha lehet elképzelni nagyobb ellentétet, mint hogy ez a gránitember, amikor Simone fölfedi előtte Amelia kilétét, ő pedig tudja, hogy a dózse a halálán van – sír. Huszonhét ütemen keresztül ábrázolja a zenekar ezt a döbbenetes fordulatot, s az utána következő largóban Fiesco be is vallja megrendülését. Vállalva a hasonlat fizikai képtelenségét: a felismerés hatására a gránit megolvad. Nem kell szégyellnie az embernek, ha ez a hely „*belenyilallik, csak úgy csattan*”, ahogy Thomas Mann Tonio Krögerébe Schiller DON CARLOS-ának az a része, ahol a király sír, mert a márkí elárulta a hercegért, akiért feláldozza magát. Fiesco felismeréséhez egy másik is társul, Simonéé, aki megtudja, hogy a végét járja. De amíg Fiescot a felismerés lesújtja, addig Simonét a magáé fölemeli.

Mindezekben a felismerésekben van valami közös: egyszersmind *illuminációk*, egzisztenciális megvilágosodások. A lányát felismerő Simone, az ellenség-dózsában szerelmese apját felismerő Gabriele s az Ameliában unokáját, egyszersmind a már utolsó perceit élő Simonénak huszonöt évvel azelőtt szabott feltétele váratlan teljesülését felismerő Fiesco a konkrét összefüggéseken túl az *élet* természetébe lát bele: abba, hogy az ember tudatosan akart céljai ellenére az életben a véletlen uralkodik; hogy csak ritkán történik az, amit akarunk, a legtöbb esetben a sok akart cél keresztezi egymást, és

ellenkezik egymással, avagy maguk a célok eleve kivihetetlenek, vagy az eszközök elégtelenek; hogy a cselekedetek céljait akarjuk, de azokat az eredményeket, amelyek a cselekedetekből valóban következnek, nem akarjuk, vagy pedig ha eleinte úgy látszik is, hogy ezek az eredmények megfelelnek az akart célnak, végül is egészen más következményekkel járnak, mint amelyeneket akartunk; hogy tehát az emberi élet a véletlen uralma alatt áll.

De ez nem minden, a három *anagnóriszisz*-jelenet *illuminációja* még valamihez vezet: *katharszisz*hoz. Mindhárom *anagnóriszisz* és *illumináció* élményében megsemmisül a régi ember, és új emberként támad föl. Arisztotelész a *katharszisz*t a nézőben, nem pedig a drámai-színpadi figurában bekövetkező-végbemenő megtisztulásként fogta fel, csak a POÉTIKÁ-nak a reneszánsztól meginduló értelmezése, a neoklasszikus tragédiaelmélet vitte át a fogalmat a drámai figurára, mindaddig, amíg Lessing a HAMBURGI DRAMATURGIÁ-ban nem rekonstruálta Arisztotelész elképzelését. A SIMON BOCCANEGRÁ-ban azonban mind Simonében, mind Gabrielében, mind Fiescóban elementáris erejű, egész világképüket és sorsukat átalakító *katharszisz* megy végbe.

A régi ember megsemmisülése és az újjászületés azt jelenti, hogy mindhárman személyes viszonyt alakítanak ki a véletleneknek ahhoz a tapasztalatához, amelyre a felismerés-megvilágosodás által szert tettek, és levonják belőle a maguk számára a konzekvenciát. A dózse tudatában, amint megsejti, hogy Ameliában a lányára, Mariára talált, a „*ciel clemente*”, az irgalmas ég képzeje jelenik meg, s amikor sejtése valósággá válik, „*qual se m'aprissè i cieli*”, mintha az eget nyílnának meg előtte, a magánboldogság pedig azonnal összekapcsolódik képzeletében az uralkodói optimizmussal: „*Di mia corona il raggio / La gloria tua sarà*”, koronájának fénye a lányát is beragyogja, azaz lelkesítő *értelmet* ad a fordulatnak. Ahogy aztán belebonyolódik abba a konfliktusba, hogy az ellene összeesküvő, sőt közvetlenül az életére törő Gabriele a lányának a szerelme-se, nem tudja elviselni a véletlen értelmetlenségét, hanem értelmet akar adni neki, de most már nem tud lelkesítőn, csak rezignáltan optimistát: „*Degg'io salvarlo e stendere / La mano all'inimico? / Sì, pace splenda ai Liguri, / Si plachi, l'odio antico / Sia d'amistanze italiane / Il mio sepolcro altar*”, megmentsem őt, s nyújtsam kezem az ellenségnek? igen, béke ragyogjon a liguriaiakra, enyhüljön a régi gyűlölség, az itáliai testvériség oltára legyen sírom! – ezért oly jelentős, hogy az utóbbi gondolatot Verdi a II. felvonásbeli hármas második változatában tisztán exponálta. Végül, amikor a III. felvonás végén felismeri Fiescót, boldogságában Istent szólítja („*Gran Dio!*”), majd megtudván, hogy megmérgezték, megfogalmazza azt, ami Maria megtalálása óta bontakozik benne, a Gondviselés hitét: „*Tutto favella, / Il sento, in me d'eternità*”, már minden, érzem én, az örökkévalóságról szól nekem. Majd Gabrielével az esküvőjükéről érkező lányának: „*Ma l'Eterno / In tue braccia, o Maria, / Mi concede spirar*”, de az Örökkévaló, ó Maria, a te karjaidban enged meghalnom. S a Gondviselés-hit betetőzéseként áldja meg a fiatal párt: „*Gran Dio, li benedici / Pietoso dall'empiro; / A lord el mio martiro / Cangia le spine in fior*”, nagy Isten, áldd meg őket kegyesen a mennyből, nékik az én mártíromságom töviséből virágok fakadjanak! Simone egy-egy pillanatban megtapasztalja, de elutasítja a véletlent. Idealizmusának megfelelően akartta értelmezi át, az isteni Gondviselés által akartta, s e kerülő úton megszűnik a véletlennek való tehetetlen kiszolgáltatottsága.

Gabriele konzekvenciája sokkal egyszerűbb: felismerve, hogy halálos ellensége a szerelmesének az apja, a patrícius-összeesküvésből átáll a dózshoz – el is nyeri a lányát, s végül Simone rá örökíti tisztségét is. Gabriele nem olyan központi figura, hogy 180°-os fordulata árnyékot vessen a jellemére, és megfossa jelentőségétől összeomlá-

sát a II. felvonás hármásában – a dramaturgiai ökonómia feledtetni el vele is, a tisztét ráhagyó plebejus dózsával is és velünk is, hogy patrícius.

Annál fontosabb Fiesco útja a III. felvonásbeli kettőstől. A gránitember kataklizmája a Simonéival ellentétes irányba vezet: Amelia kilétének felismerése paradox kitörésre ragadja: „*Cielo! / Perché mi splende il ver sì tardi?*”, ó, ég, miért ily későn világosodik meg az igazság? Talán nem erőltetett az ég szólításában inkább vádat, mint fohászt érezni, hiszen Fiesco nemsokára kétszer is így kiált föl: „*Crudele fato!*”, kegyetlen végzet!, s a Végzet ellentéte a Gondviselésnek, Végzet és Isten nem fér össze,²⁷ – A VÉGZET HATALMA éppen azt ábrázolja, hogy a Végzet élményének feldolgozására való képtelenség hozza létre a vallási szükségletet. Fiesco a véglegesség súlyával nyilvánítja ki: „*Ogni letizia in terra / È menzognero incanto*”, a földön minden boldogság csak hazug varázs, majd: „*D’interminato pianto / Fonte è l’umano cor*”, el nem apadó könnyek forrása az emberi szív. Nem tagadja meg Istent, de felismerése nem vallásos élményt eredményez, lelkében a hitet a cselekmény végén visszazorítja a földi élet végtelen negativitásának, „a végzet hatalmának” az élménye. Fiescónak ezt a paradox érzületét erősíti meg a kórus is: „*S’avvolge la natura / In manto di dolor! / Sì – piange, piange, è vero, / Ognor la creatura*”, a természet a fájdalom köntösébe burkolózik, igen, úgy igaz, csak sír örökké a teremtmény. Az opera végén Fiesco nem az, aki az elején volt, ez már nem az előjátékbeli románcc, az „*Il lacerato spirito*” Szent Szűzhöz fohászoló, de patrícius gőgjében ki nem kezdett gránitembere, hanem végtelen pesszimizmussal eltöltött kreatúra, aki azonban a véletlenek uralmát nem Gondviseléssé értelmezi át, hanem Végzetté, illúziótlanul tudomásul véve a véletlennek való tehetetlen kiszolgáltatottságot.

Három figura, három különböző emberfajta, három konzekvencia az élet természetének felismeréséből-megvilágosodásából, háromféle út a *katharszisz*ből. Verdi, mint a többi nagy drámaíró: objektív művész; nem foglal állást, nem véleményezi a figuráit; az opera poliperspektivikus, a szerepek a figurák perspektívájából, individuális-partikuláris törésben vannak megkomponálva, szerzői perspektíva közvetlenül nincs jelen. A befogadó persze leszűrhet magának világgépet az operából, ki-ki a maga tapasztalatai és felismerései jegyében. Fiesco kétségbeesett kérdésével együtt, miszerint „*perché mi splende il ver sì tardi?*”, miért ily későn világosodik meg az igazság?, nekem a SIMON BOCCANEGRÁ leginkább valami olyasmit mond, mint a Diogenész Laertiosz, Kr. u. III. században élt filológus-filozófiatörténész által Thalésznek tulajdonított mondás: „*Legbölcsebb az idő: mindent feltalál.*”²⁸ Valami olyasmit, hogy az élet (nem Gondviselés, nem Végzet, nem is csak Tükhé) mintegy a hátunk mögött *intéződik, alakul, idővel elrendeződik*.

Jegyzetek

1. Arisztotelész: POÉTIKA. 1450a, PannonKlett, 1997. 39.
2. I. m. 1452a, 49.
3. Uo.
4. Uo.
5. I. m. 48.
6. I. m. 1453a, 55.
7. Uo.
8. Manfred Fuhrmann: EINFÜHRUNG IN DIE ANTIKE DICHTUNGSTHEORIE. Darmstadt, 1973. 32.
9. Werner Söffing: DESKRIPTIVE UND NORMATIVE BESTIMMUNGEN IN DER POETIK DES ARISTOTELES. Amsterdam, 1981. 166.
10. Euripidész ÖSSZES DRÁMÁI. Európa, 1984. 65., 314., 464.

11. Menandrosz: A LENYÍRT HAJÚ LÁNY. Európa, 1986. 79., 164., 226., 347.
12. Nicolai Hartmann: TELEOLOGIKUS GONDOLKODÁS. Akadémiai Kiadó, 1970. 64.
13. Uo.
14. Enrico Fubini: GESCHICHTE DER MUSIKÄSTHETIK. Stuttgart–Weimar, 1997. 133–135.; Silke Leopold: DIE OPER IM 17. JAHRHUNDERT. Laaber Verlag, 2004. 301–302., 324.
15. Denis Diderot: BESZÉLGETÉSEK A TÖRVÉNYTELEN FIÚRÓL. Attraktor, 2005. 103.
16. I. m. 103–104., 109–110., 115–120.
17. Fabian A. Stallknecht: DRAMENMODELL UND IDEOLOGISCHE ENTWICKLUNG DER ITALIENISCHEN OPER IM FRÜHEN OTTOCENTO. Stuttgart–Weimar, 2001. 103.
18. Carl Dahlhaus: VOM MUSIKDRAMA ZUR LITERATUROPER. München–Salzburg, 1983. 233.
19. I. m. 234.
20. Arisztotelész: i. m. 1454b, 65.
21. Uwe Schweikert: SIMON BOCCANEGRA. In: Anselm Gerhard und Uwe Schweikert (Hrsg.): VERDI HANDBUCH. Kassel–Stuttgart–Weimar, 2001. 424.
22. Arisztotelész: i. m. 1450a, 39.
23. Verdi–Boito: BRIEFWECHSEL. Berlin, 1986. 118., 123.
24. Julian Budden: THE OPERAS OF VERDI II. London, 1978. 326.
25. Uo.
26. I. m. 281.
27. Anette Frank: ZWISCHEN BÜRGERHAUS, THRON UND ALTAR. Wien, 2002. 453–454.
28. Diogenész Laertiosz: A FILOZÓFIÁBAN JELESKEDŐK ÉLETE ÉS NÉZETEI I. Jel Kiadó, 2005. 41.

Kelecsényi László

HOL (NEM) JÁRT KRÚDY GYULA?

Ha hinni lehet a forrásoknak, Krúdy Gyula ki nem tette a lábát az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területéről. Járt Fiumében, Bécsben és környékén, a Felvidéken, a Máramarosi havasokban, de már a viszonylag közeli Prágába postán küldözgette az írásait. A fővárosba is csak a Millennium évében költözött, addig – talán – csak látogatásban járt Budapesten.

Így tudtuk mindezt mostanáig. Ám hogy megjelent a nemrég indult összkiadás fiatalkori elbeszéléseket tartalmazó két kötete, majd kisvártatva a kamaszkori publicisztikák, telis-tele az első közlés óta ismeretlen (értsd: a kutatók által is olvasatlan) írásokkal, meglehet, felül kell bírálnunk bevezetőben tett állításunkat. Lehet, hogy mégiscsak, mégpedig igen korán, kimerészkedett a Monarchia területéről, s az sem tartozik a lehetetlenségek sorába, hogy jóval korábban időzött, nem is egy-két napot Pesten. Az alábbi írás afféle oknyomozó olvasás kíván lenni, hogy valamivel közelebb juthassunk a címben feltett kérdés(ek) megválaszolásához.

Előzetesen összegezni kell, hogy eddigi tudásunk szerint merre járt, hová utazott, hol tartózkodott rövidebb vagy hosszabb ideig élete ötvennégy és fél esztendeje alatt. Feltehetőleg már az 1885-ös Országos Kiállítás és Vásár alkalmából – talán először – járt a fővárosban az édesapjával (vö. A MAGYAR HABSBURG, EGY RÉGI UDVARHÁZ UTOLSÓ GAZDÁJA. In: A TEGNAPOK KÖDLOVAGJAI. Tevan kiadás, 1925. 124–125.). Ugyancsak ebben az esztendőben, azaz 1885-ben Balatonfüreden is időzött. Itt sem egyedül, hanem családdal. A Nagyvendéglőben laktak, erről tanúskodik a vendégek névsora, mely szerint

összesen nyolc személy szállt meg – apa, anya, gyerekek és egy magukkal vitt cseléd – a divatos fürdőhelyen. Praznovszky Mihály tette közzé ezt a nemrég felbukkant érdekes és új életrajzi tényt (ADALÉKOK KRÚDY DUNÁNTÚLISÁGÁHOZ. *Irodalomtörténet*, 2006. 4. szám, 647.), hivatkozva arra, hogy írónk sorrendben második publikációja (TEMETŐBEN. *Szabolcsi Szabad Sajtó*, 1893. július 23.) a balatonfüredi Anna-bálon játszódik.

Úgyszintén a nyolcvanas években többször nyaralt Várpalotán, Radicsnénál, atyai nagyanyjánál. 1887 szeptemberétől 1888 júniusáig Szatmáron tanult, az algimnázium első tanévét végezte ott. Mivel szülei, elsősorban édesatyja, a módos ügyvéd, nem volt(ak) elégedett(ek) elsőszülöttjük tanulmányi eredményével, a következő három esztendőre (1888–1891 között) Podolinba küldték az ottani kegyesrendi gimnáziumba. Ez idő alatt megfordulhatott több környező településen. 1894 szeptemberében, mikor már javában írta és küldözte cikkeit, nemcsak a helyi, megyei újságoknak, hanem Nyíregyházától távol eső vidékekre (pl. *Orsova*), meg kellett fordulnia a nagy port felverő tuzséri tragédia színterén, ahonnét egy fővárosi lapnak írt tudósítást a még érettségi bizonyítvánnyal sem rendelkező újdondász (évtizeddel később egy elfelejtett kisregényében – KÉK LÁNG – is megírta a kókler hipnotizőr által másvilágra küldött úrilány történetét). Ugyanebben az évben hírlapírónak szegődött, pontosabban szökött, Debrecenbe, ahonnét csak hathatós atyai nyomásra, illetve kedves tanára biztatására tért vissza Nyíregyházára, maturálni. Ez év nyarán megfordult Losoncon: atyai nagybátyja családjánál nyaralt (forrás Krúdy Pál: *ÉPIZÓDOK KRÚDY GYULA ÉLETÉBŐL*. Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1960–61. 145–148.).

1895 szeptemberétől mondhatni ellenőrzött útja volt a süvölvény írónak. Három hónapig a *Debreceni Ellenőr* munkatársa. December 8-án már Nagyváradon találjuk, ahol mintegy fél esztendeig koptatta inkább a kávéházak, semmint a szerkesztőség ülőalkalmatosságait. Utána irány Budapest. Bejelentett és be nem jelentett lakóhelyeinek se szeri, se száma. Eleinte egy rokon, Radics cipésmester Párizsi utcai műhelyében üdögélt, majd az iparos nagybácsi Gyep (ma: Thaly Kálmán) utcai otthonában húzta meg magát. Aztán hónapos szobák sora következett. A források ellentmondások: ahol a címjegyzék szerint be volt jelentve, azt sosem említi írásaiban, viszont odaköltötte magát Szendrey Júlia egykori Zerge utcai házába, és Szinnyeinek küldött önéletrajzát olyan helyről (Vas utca 19.) címezte, amelyről nem tud a vaskos és alapos adattár. Igazából mindegy is, mert ettől fogva vizsgálódásunk számára az a fontos, hová utazott Krúdy Pestről.

Hogy 1900 decemberében a váci államfogház lakója volt egy korábbi párbajvétségért, ez szempontunkból érdektelen. Felvidék, Arad, Szeged, Balatonfüred – a külhon sem hiányzik: az 1905-ös farsang időszakában Bécs vendége, riportúton van ott – Ferenc József épp akkor találkozott Kossuth Lajos fiával. 1913 nyarán egy dalmáciai szigeten nyaralhatott volna egyik nővére és annak férje társaságában. Két nap múltán visszaszökött Pestre.

Sorolhatnánk hosszasan, hol fordult meg bizonyíthatóan Krúdy Gyula. Például Készmárkon: ezt tanúsítja Hunyady Sándor emlékezése, aki az első világháború éveiben tett kalandos utazásuk krónikáját lejegyezte (CSALÁDI ALBUM. In: *RAZZIA AZ „ARANY SAS”-BAN*. Szépirodalmi, 1976. 355–363.). Levelek igazolják helyváltoztatásait, vagy újságcikkek, melyek nem születtek volna meg, ha nem jár arrafelé. Élete nagy fordulót, új szerelmét is egy Pesten kívüli, síófoki idillnek köszönhette, és ennek az új szerelemnek a hatására írta vagy inkább költötte egyik legpoétikusabb szerelmi történetét (Az ÚTTIÁRS) Kisörsön, egy eldugott helyen, a Balaton-felvidéken.

Sokat tudunk írónk útjairól, de nem mindent. Most pedig szembe kellett néznünk azzal a ténnyel (vagy vélekedéssel), hogy Krúdy olyan helyeken és oly időpontokban járt, amiről nemhogy tudomásunk nem volt, de kétkedéssel fogadtuk volna, ha valaki ezt állítja. De az írás (novella, publicisztika) elég meggyőző bizonyíték. Vagy mégsem?

Budapest

Művei összkiadásának Bezeczky Gábor szerkesztésében megjelent, rövid prózákat tartalmazó kötete (PUBLICISZTIKAI ÍRÁSOK I., KRÚDY GYULA ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEI 7. Kalligram, 2007) az író fővárosba jöttének eddig tudott pontos időpontját kezdi ki. A dátum, jegyezzük meg jól, 1894. október 8. A tizenhatodik születésnapja felé közeledő nyíregyházi gimnazista ekkor éppen Debrecenben tartózkodott. Pontosabban oda szökött hazulról, s beállt hírlapírónak az *Ellenőr*hez. Az olvasó azt hihetné, hogy akkor majd színes tárcákat, friss tudósításokat körmöl a cívisváros mindennapjairól. Persze, azt is. Ám amit az említett napon olvasni lehet tőle a lapban, az egy budapesti úti élményeket soroló kétrészes írás. (FŐVÁROSI KÉPEK. I. BUDAPEST HAJNALBAN, II. A REDAKCIÓK TITKAIBÓL. In: KGYÖM, id. kiad. 145–149.) A lámpaoltogatók hosszú rudakkal járják a hajnali utcákat. A laza erkölcsű népség ilyenkor tart hazafelé éjszakai mulatozásából. A Kerepesi úton hosszú sorban állnak a bérkocsik. Valaki futva menekül a nagy csizmáiban botorkáló rendőr elől. Pékek, milimárik, azaz tejesasszonyok hajtanak végig az utcákon. És így tovább. A cikk első része tökéletes életkép az ébredő fővárosról. Csak olyasvalaki írhatta, aki nem csak egy éjszakát töltött vendégként valamilyen olcsó pesti panzióban. De ha csak egyetlen napi élmény is ez a beszámoló, akkor is megdől az életrajzi adat, hogy Krúdy Gyula a Millennium évében jött Budapestre. A folytatás, a cikk második része, egy szerkesztőségi életről szóló tudósítás végképp meggyőző arról, hogy a tollforgató a helyszínen s nem csak egy napon keresztül figyelte a „redakciók titkait”.

Ha csak ez az egyetlen sajtóközlemény bizonytalanítana el, még meg lehetne magyarázni valamiképp, hogy talán debreceni élményeit transzponálta Budapestre, hogy járatos kollégák szavait hallgatta ki s vetette papírra valós élmények hűján. Ám az ekkori, sőt, korábbi írásai is tele vannak fővárosi élményekre utaló részletekkel. Futólag tekintsük át, hol járt Krúdy Pesten – képzeletében vagy valóságosan.

„A Calvin téri szobornál találkoztunk először a múlt télen. [...] A beszedkázott Danubiust néztük mind a ketten.” (A JÓ BARÁT. *Orsova*, 1893. december 10.)

„Ilyen világot éltek a Régi posta utcában.” (THEWR ÁDÁM. *Orsova*, 1893. december 24.)

Budapesti kávéházakban játszódik a FÉSTÉK ALATT című novella (*Orsova*, 1894. január 28.), fővárosi szerkesztőségekben a MUZSLAI KAMÉLIA (*Orsova*, 1894. február 18.–március 11.).

Pontos helyismeretről tanúskodik a DAL ARRÓL A BIZONYOS SZÓKE MŰVÉSZNŐRŐL: „a nyári hónapokban sok minden történik olyan, mi például télen nem adja elé magát. Így: a Krisztina városi [sic!] és a Városligeti színpár ilyenkor minden este az opera és a nemzeti színház [sic!] közönségében gyönyörködik...” (*Orsova*, 1894. március 25.)

Rókus Kórház, Koronaherceg utca, Zöldfa utca emlegetett helyszínek a DAL AZ UT-CÁRÓL történetében (*Orsova*, 1894. április 1.).

Városmajor, Városliget, Margitsziget – itt játszódik a TAVASZI TÖRTÉNET (*Kisvárdai Lapok*, 1894. április 15.).

Ezek csak ízelítők, hosszan lehetne folytatni a fővárosi témájú elbeszélések sorát. Felbukkan a *Pesti Napló*, a *Pester Lloyd* szerkesztősége, az Otthon-kör – az újságírói élet szinterei. Szó esik a Lipótvárosról, a Stefánia útról, az Erzsébet térről. Mindez az 1894-

es esztendőben, amelynek őszén szökött Krúdy Gyula Debrecenbe. Honnan vette iteni tudását, ismereteit? Maga elé terített egy Budapest-térképet, és szorgosan lemásolta az utcaneveket? Ugye, képtelenül hangzik. Informátora volt a fővárosban, aki a pesti élet szokásaiba beavatta? Hallomásból nem lehet efféle, valós tapasztalatokról tanúskodó szövegeket formálni. Különben is maga mondja, illetve írja, mint az éjszaka kiélt lovagja a következő sorokat: „*Míg odafönn Babylonban éltem, a gázfényes éjszakák zajos csendjében gyakran elfogott a vágy a vidék után.*” (ÉJSZAKÁK. *Képes Családi Lapok*, 1894. szeptember 2.) Haza fogok menni, írja az elbeszélés utolsó mondatában. Mi pedig törhetjük a fejünket, ugyanis úgy tudtuk eddig, hogy a főváros babiloni forgatagából a szülői házba vágódó író a közlemény dátuma után nem sokkal Debrecenbe indult.

Teljes érzelmi és biográfiai zűrzavar.

Ahelyett, hogy úrrá lehetnénk rajta, újabb problémahalmazt kell az olvasókra zúdítani.

Párizs

Krúdy soha nem járt Párizsban. Bár említés történik egy lehetséges egyetemi tanulásról a Sorbonne-on, sőt, egy önéletrajzában fel is tünteti ennek tényét. „*Tanulmányokat a párisi Sorbonne-ban tett. Már fiatal korában sokat utazott. Bejárta Angliát, Franciaországot és Sveizot.*” (Sic!) (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fol. Hung. 900. – Publikálva: SZÜLETTEM... MAGYAR ÍRÓK ÉLETRAJZAI. Palatinus, 1999. 213.) Ebben az 1899. október 13-án keltezett, a lexikográfus Szinnyei Józsefnek küldött levélben harmadik személyben ír magáról, és mellesleg ráírja a kéziratra: „*részben hazugság*”. Mi is tudjuk, hogy nem járt Párizsban egyetemre. A legenda, a ma már ellenőrizhetetlen emlék viszont él: Krúdy kapott pénzt erre a célra, vagy az édesapjától, vagy a székesfőváros ösztöndíja adott volna lehetőséget az utazásra. Akárkitől származott is az összeg – a kártyasztalon végezte. Csathó Kálmán számol be az esetről.

„*A hajdani, híres Somossy orfeum éjjeli kávéházában láttam először. Rózahegyi Kálmán figyelmzettetett rá:*

– *Ott ül az ablaknál Krúdy Gyula Nagy Endrével. Holnap reggel kellett volna Párizsba utaznia, de azt a kétezer korona ösztöndíjat, amit erre az útra kapott, elkártyázta tegnap éjjel az utolsó fillérig.*

– *Borzasztó! – szörnyülködtem el, mert mint afféle szolid családgyermek, olyasmit éreztem, mintha idegen pénzt játszott volna el, vagy legalábbis a hazulról kapott tandíjat. – Mit fog már most csinálni?*

– *Semmit. Nem megy Párizsba. Legfeljebb ha egyszer a kártyán nyerni talál...*” (IN: ÍRÓTÁRSÁK KÖZÖTT. Szépirodalmi, 1965. 251.)

Az érettségi vizsgára épp hogy rákényszerített fiatalember tehát nem ment a Sorbonne-ra tanulni. Viszont odaálmotta magát. Még nincs tizenöt éves, még el sem szökött Debrecenbe, de egy novellájában a francia fővárosról ír. A színházban a *Fra Diavolót* játsszák, az asszonyok ékszerei a Palais Royal helyiségeiből származnak, az urak előadás után egy Café Chantonba mennek, mások vendéglőbe. „*Magam is ilyen helyre tartottam*”, írja bele önmagát a SZÍNHÁZ UTÁN rövid prózájába (KGYÖM 3. kötet, Kalligram, 2005. 16.). Az első közlés időpontja: 1893. augusztus 10. – a megjelenés helye: *Nyíregyházi Hírlap*. Írás közben azért leleplezi magát. A korzózók „*a vén Redout előtt a kioszkban*” tartanak pihenőt. Nyilván a Hangliról van szó, a Vigadó előtti vendéglőről, ahol Krúdy esetleg járt az édesatyjával, vagy nem. Párizs tehát mintha Pesten lenne.

„Párisban [sic!] mászkáltam a nyáron.” (Uo. 121.) Így folytatódik a füllentéssorozat. A BOULEVARD TÖRTÉNET 1894 tavaszán lát nyomdafestéket folytatásokban az *Orsova* című lapban. A messziről kéziratot küldő szerzőnek nagyobbat szabad hazudnia? Hallgassuk a nyíregyházi suhancot: „Hamar elteltem Párisal. Megcsömröltem a képektől és a szobroktól és épületektől, melyeket első helyen szokott felemlíteni a Baëdecker. Eléggé kimulattam magam a Louvre kincsein, a Múzeumnak és egyéb képtárak bámulásában. A Napóleon-szobrot utasítás szerint másfél óráig néztem, Theatre Française faragványait szintén. Megvizsgáltam tüzetesen egynéhány utca kövezetét, melyek a monda szerint a legutolsó barikádharcnál igen fontos szerepet játszottak. Csodálkoztam a Sorbonne kapusának a süvegén, mely szakértők szerint igazi műkincs, kinevettem magam egy esztendőre a Montmartre komédiásain, [...] Egy szóval megnéztem minden megnézhető, és úgy tapasztaltam, hogy az egészen mindegy, akár Párisban, akár Budapesten lojja valaki az időt.” (Uo. 123.) Aztán Zolára hivatkozik, amikor grisette-ek lépnek be a kávéházba. Olcsó romantikájú szerelmi história bomlik ki a lapokon. A főszereplőnek, egyszersemind első személyű elbeszélőnek, kölcsönkönyvtári (Dumas, Murger, Ohnet) lapokról ismerős, flörtnél több, szerelemnél kevesebb liezonja alakul ki egy „rosszleánnyal”. A történet – ahogy illik, kamaszkori olvasmányélmények alapján – természetesen rossz véget ér. Mi pedig törhetjük a fejünket, mint Krúdy ifjúkori írásainak olvastán nemegyszer, zseniális mesélővel van-e dolgunk, vagy netán súlyosan hiányosak róla szerzett biográfiai ismereteink?

Itália

Ugyancsak a szerelem szárnyán röppenünk az olasz félszigetre. „Nápolyból mentem az örök Rómába.” Ez a CSENDES DÉLUTÁNOK szemet szűrő mondata (uo. 57.) szintén az *Orsova* lapjairól (1894. január 7.). Itt ismerkedik meg a vonatúton a lengyel lánnyal, akit gondjaiba vesz, és hazavisz a hideg Lengyelországba. A novella elbeszélője bejárja a kontinenst az Adriától a Balti-tengerig – míg a kézirat Nyíregyházáról Orsovára tart. (A történelmi Magyarország egyik legdélebbi kisvárosának lapjáról és Krúdy ottani szerepléséről bővebben lehet olvasni Szatmáry-Horváth Anna: KRÚDY GYULA AZ ORSOVÁNÁL című dolgozatában, *Irodalomtörténet*, 2006. 2. szám, 174–188.)

A következő itáliai témájú írását már szülővárosában publikálja (A DIGUE ROMÁNCA. *Nyíregyházi Hírlap*, 1894. november 8.). Velence–Szicília–Párizs, ez az ifjú író útiránya. A lagúnák vidékén járt a múlt esztendőben – azaz 15 évesen – közli velünk, megelőlegezve a modern irodalomtudomány alapvető kérdését: ki beszél tulajdonképp az elbeszélésben? Napokon át hever a tengerparti meleg homokban, Messinában, és a kalábriai tengeri ragadozó madarak röptét figyeli. És itt esik meg a találkozás az újabb nagy Ő-vel. Fura neve van a hölgynek (erről a személyről nem derül ki pontosan, melyik nemhez tartozik, csak a keresztneve végződése árulkodó). Françoise Gypnek hívják, aki mellest író, akit már a „redakcionális élet” tönkretett. Fura egybeesés: Gyp – álnév. A XIX. század végén nálunk is megjelentek De Martel, született Mirabeau grófnő szellemes párbeszédekkel sziporkázó írásai. Krúdy az ő álnévét adta kölcsön a románc hős(nőj)ének, kibe az elbeszélő-főszereplő beleszeret. Az „Etna felszálló fehér füstje, mint sűrű, fehér pára lebegett a ragyogó kék égen”. Így búcsúznak a szereplőktől, de nem a szerzőtől, akit leleplez egy apró geográfiai járatlanság. Elbeszélőnk a kalábriai tengerparton heverészik, s bámulja a tengerszoros túloldalán elterülő messinai várfort. Aztán pár sorral alább, anélkül, hogy helyet változtatna, átúszná vagy -hajózná a tengert, már a szárazföldön elterülő Reggio falait szemléli. Jobban kellett volna figyelnie földrajzórán a merész írósvölvénynek!

Még egyszer felbukkan Róma a korai novellákban. Az EMBEREK alaphelyzete – finoman szólva – fiktív. Már a novella első mondata ironikus: „*Ma hajnalban, úgy féltizenkettő felé valaki betört a szobámba.*” (Debreceeni Ellenőr, 1895. november 21.) Samut, a jövővényt az elbeszélő „*vagy tíz esztendő előtt*” ismerte meg egy dunai gőzhajón. Egyenesen Rómából toppan be a történetbe, „*a honból, hol a citrom virágzik*” (a legelkoptatottabb Goethe-idézet), és hírt hoz az elbeszélő régebbi szerelméről, aki épp az Örök Városban bolondítja a férfinépet.

Titkok és/vagy füllentések

De ki bolondít minket, olvasókat? Higgyük el, hogy a jogilag kiskorú, ámbár szellemileg koraérett írópalánta még érettségi vizsgája előtt bejárta fél Európát (nem beszélve Budapestről)? Ott sétált a párizsi boulevard-okon, az itáliai tengerparton időzött, sőt, járt már Münchenben (Az „ÖREG” MESÉIBŐL. *Orsova*, 1895. március), voltak fiumei élményei (ÁKÁCVIRÁGOK. *Ugocsa*, 1895. január 6., valamint A NÉPSZERŰTLENSÉG GYÖNYÖRE. *Debreceeni Ellenőr*, 1896. március 23.), és nem az útikönyvek tényanyaga alapján emlegeti Nizzát (LEVÉL MARY KISASSZONYRÓL. *Szabadság*, 1896. március 1.). Honnan lett volna minderre pénze? Egyedül utazgatott? Szökött otthonról – híres debreceni szökése előtt a kontinenst járta? Lehetetlenség. El-eltűnt ugyan otthonról napokra, még gimnáziumi tanuló korában, de azok a kiruccanások legföljebb a sóstói vadvizekig vezettek, s korai duhajkodásának mentorai, a két nyírségi bohém (Kálnay László és Dálnoky Gaál Gyula) előbb-utóbb hazaszállította őt. Vagy azt gondoljuk inkább, hogy egy körmönfont füllentővel van dolgunk, aki mások elbeszélései, utazási kalauzok leírásai és a fantáziája alapján odaálmodja magát azokra a helyekre, amelyekről ír. A róla szóló kötetekből, monográfiákból alig tudunk meg valamit erről az időszakáról. Katona Béla annyit említ, hogy „*nagyobb utazást tehetett apjával, utazásairól azonban semmi közelebbit nem tudunk*”. (KRÚDY GYULA PÁLYAKEZDÉSE. Akadémiai Kiadó, 1971. 110.) Ellene mond ennek a tény, hogy sem 1894, sem 1895 nyarán nincs nagyobb lyuk a megjelenési jegyzékében, július-augusztusban folyamatosan napvilágot látnak írásai Nyíregyházán, Debrecenben, Budapesten. Ha apjával nagyobb külhoni uta(ka)t tett, annak 1893 nyarán kellett történnie.

Egy korai önéletrajzában viszont megerősíti az utazás tényét. Szinnyei Józsefnek írt másik, 1899-es levelében a következő mondat áll. „*A nyári szünidei hónapokban pedig külföldi utazásokat tettem édesatyámmal.*” (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fol. Hung. 900. – publikálva: SZÜLETTEM... MAGYAR ÍRÓK ÖNÉLETRAJZAI. Id. kiad. 211.) Ha igaz a megjegyzés, mindenre megvan a magyarázat. Ám ha kétkezdéssel fogadjuk is a szavait, valamilyen alapja lehet ennek a megállapításnak. Tehát az édesatyjával utazott ide-oda, ha nem olyan sok helyre is, s nem oly hosszú időre, mint írásaiban. Márai Sándor is említ ilyesmit, még ha szavait nem vehetjük is készpénznek, mert regényszövegben olvassuk. „*Szindbád egyszer látta csak a tengert, máskülönben nem járt soha külföldön. A tengerhez atya vitte le; Szindbád zsenge gyermek volt még, s örökké őrizte a kékeszöld végtelenség emlékét, őrizte emlékét a pillanatnak, mikor megpillantotta a fiumei móló végében a szent és örök tájat, a tenger néma tájait. Természetesen a magyar tengert látta, egyszer és utolszor életében, Szindbád; másféle vizek soha nem érdekelték. A külföldökről csak a képeslapokban olvasott, mert azt tartotta, hogy úriember ne menjen idegenbe, ahol gyanúsak a borok, ismeretlen összetétellel készülnek az étkek, s érthetetlen nyelven hazudnak a nők.*” (SZINDBÁD HAZAMEGY. Újváry Griff Verlag, München, 1979. 136–137.) És az írók? Ugyan mibe kerül

egy valamirevaló tollforgatónak odaálmodnia magát az antik Róma világába (TITUS LIVIUS INKOGNITÓBAN), az erdélyi havasokban játszódó szerelmi drámát költeni (TRAGÉDIA A HAVASON), vagy ki tudja, honnét vett háborús élményeket megírni (ÁGYÚSZÓ; mindhárom novella: KGYÖM 4. ELBESZÉLÉSEK 2. Kalligram, 2005). Továbbá hazai tudósításainak forrásán is el kell gondolkodnunk: Kossuth temetéséről, a jászberényi rendőrsztrájkjéről, hódmezővásárhelyi munkástüntetéséről közvetlen vagy – finoman szólva – közvetett tapasztalatok alapján írt cikkeiben (melyek a Bezeczy Gábor által szerkesztett, még sajtó alatt lévő következő publicisztikai kötetben található).

Csakis abban lehetünk biztosak, hogy a későbbi időkben, a Budapestre kerülése utáni években Krúdy valóban csak a Monarchia területén utazgatott, és közismertsége idején tényleg nem járt se Párizsban, se Rómában, csak Bécsben és környékén, no meg a Felvidéken és Erdélyben. De az 1880/90-es évek szolgáltak olyan meglepetésekkel, melyek átírják a pályakezdő író életrajzát.

NÉMETH ANDOR ÉS DÉRY TIBOR LEVELEZÉSE, 1939–1941

Közléteszi Botka Ferenc

Németh Andor levelei szép számmal maradtak fenn Déry Tibornak a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékában. A két író barátsága, Németh bábáskodása A BEFEJEZETLEN MONDAT fogalmazása közben, majd a regényről írt kitűnő elemzése 1947-ben (amely kiváltotta Lukács György ellenvéleményét) ma már irodalomtörténetileg ismert tény.

Az alábbi öt levél azokból az évekből származik, amikor Németh Andor és felesége, Szegő Judit (Juci) – a magyar zsidótörvények bevezetését követően – Franciaországba távozott. Az első a megérkezéséről, a második A BEFEJEZETLEN MONDAT tervezett francia fordításáról, a harmadik André Gide megkereséséről számol be. Gide oroszországi útinaplójának lefordításáért Déry két hónapos börtönbüntetést kapott, és segítséget remélt tőle A BEFEJEZETLEN MONDAT francia kiadattatása terén. A kö-

vetkező válaszlevél Déry állandósult anyagi gondjaival kapcsolatos (ekkor még nem jutott fordításokhoz).

Az ötödik levél, 1941-ből, már Franciaország német megszállásának idejébe vezet. Némethéknek Párizs elfoglalása előtt néhány nappal sikerült az ország déli felébe távozniuk.

Függelékül mellékeljük Déry válaszárt erre az utolsó (vagy egy későbbi és elvesztett) levélre. Keltezése hiányzik, de besorolása – a benne szereplő események alapján – pontosan körülírható. Útba igazít maga a hangvétel is, a sorokból áradó elkeseredettség, amelyet feltehetően a Szovjetunió megtámadása és a német katonai sikerek váltottak ki. Úgy érezhette: szétfoszlik az a remény, amelyet fenyegetettségének keletről jövő feloldásához fűzött.

Botka Ferenc

Németh Andor és felesége, Szegő Judit – Déry Tibornak, 1939. április

Öreg Tibor!

Mint regényíró és pszichológust, aki, remélem, úgy ismeresz, mint a saját tenyeredet, nem lephet meg határtalan hanyagságom, mely csak megerősíti rólam való egyebekben és, remélem, ebben is megbocsátó ítéletedet. E rövid, de magvas captatio benevolentiae után áttérek arra a körülményes beszámolóra, amellyel tartozom Neked.

Installációm, illetőleg hogy ne éljek vissza az idegen szavakkal, elhelyezkedésem várakozáson felül sikerült, amennyiben az itteniek előre gondoskodtak lakásról a számunkra, amelyet csak el kellett foglalnunk. Szobánk olyan, mint egy romantikus francia színdarab hotelszobadíszlete, félmagasságnyi faburkolat, rózsaszínű tapéták, spanyolfal a mosdó előtt, szalmaszékek, de aranyozott kandalló empire órával, mindez egy igen barátságos külsejű parányi szállodában, kétlépcsnyire a Jardin des Plantes-től, közvetlenül a Metro és az autóbusz mellett, a diáknegyed határán, de lélekben meg benne. Az utca, melyre ablakunk nyílik, teljesen kisvárosi. Itt élünk, napközben főzőcskézve és irodalmat csinálva (a szentről szóló könyvet diktálom). Az itteni magyarokkal nemigen jövök össze, mert dühöng az emigrációs betegség, a klikkek marakodása. Ezekbe bele akartak vonni megérkezésem után, de minden akciójuk megtört passzivitásomon, és most már lemondtak rólam, nem is számítanak rám. Koestler, akit szerencsére Párizsban találtam (szerencsére, mert most például Londonban tartózkodik), minden összeköttetését felhasználta, hogy érdeklődést keltsen a tőlem tervezett könyv iránt, és ezt el is érte annyira, amennyire. Erre beültem a Bibliotheque Nationale-ba, ahol meg-megszakítva néha a forráskutatást, napjaim nagy részét töltöm. Pető életformát változtatott, most a fülébe verseket húzató s pénzét két kézzel szóró mecénás helyett a szerénység netovábbja, maga a kisigényűség, de ugyanaz a meleg és jólelkű barát természetesen, akinek Pesten mutatkozott.

A francia íróársadalommal egyelőre semmi kontaktusom nincs, mert francia beszédgyakorlatom berozsdásodott, s ezért valahogy halogatom a feléjük való közeledést. Szégyenszemre meg kell vallanom, hogy Gide-nél sem jelentkeztem még, mert arról, hogy egyszerűen felhívjam telefonon, lebeszéltek. A napokban azonban feltétlenül írok neki, ha ugyan nem oldódott meg közben a problémád, amiről kérlek, hogy értesíts. Havas járt tegnap nálam, aki lelkendezve beszélt a regényedről, mint a huszadik század egyik legnagyobb írói teljesítményéről (amiben egyetértek vele), ő mesélte, hogy Forgács igen terjedelmes és kimerítő tanulmányt ír éppen a regényedről a Korunk számára.

Hogy milyenek az itteni chance-ok, azt nem tudom megállapítani. Egyelőre mindenki megvan, mert a tartalékaiból él. Vannak, akik azt állítják, hogy el tudják helyezni a cikkeiket, én azonban még egyetlen cikket sem olvastam magyar szerző szignatúrájával. Mások alkalmi üzleteket bonyolítanak le, ötleteket adnak el filmeseknek, üzleteket közvetítenek, fényképeznek. A helyzet külsőségeiben emlékeztet a tíz év előtti Berlinre, az élet nagyon élénk, bár a beavatottak szerint a háborútól való félelem itt is bénítja a vállalkozókedvet. Ezek azonban olyan kereskedelempolitikai finomságok, amiket én magamtól nem vennék észre, csak utána plapperolom, amit másoktól hallok.

Subjektíve sokkal jobban érzem magam, mint azelőtt, az itteni levegőben és mindabban, amit ez a szó: levegő jelent, van valami ózondús és felszabadító, ami oxidálja

az embert, szaporítja a vörös véresejteket. Annyi bizonyos, hogy boldogabb vagyok, mint voltam. A többi az istenek térdén hever.

Sokszor öllelek, édes Tiborom. Remélem, csurran-csöppen valami neked is odahaza, hogy kihúzhasd ezt az áldatlan időt, amely a nyakunkba szakadt. Kedves Anyád kezét csókolom és sokszor üdvözlöm Gyurit és Böskét. Szervusz,

Bandi

Tiborkám,

Bandi ha egyszer rákezdi, nem tudja abbahagyni. Legközelebb én kezdem el a levelet, és leírom párizsi élményeimet. Most csak annyit, hogy egyik elragadtatásból a másikba esem, és folyton azt kell mondanom: jaj de szép! Nagyon sokszor csókollak. Édesanyádnak kézcsókomat küldöm, Gyurit üdvözlöm, és Böskét is nagyon sokszor csókolom

Juci

A szentről szóló könyv – Németh Andor még Pesten kezdett hozzá egy Liberman nevű, zsidó származású és boldoggá avatás előtt álló szerzetes életrajzához.

Pető – Pető András (1893–1967) orvos, a modern mozgásterápia (konduktív gyógy mód) kidolgozója, Németh Andornak ifjúkora óta jó barátja. (Lásd Németh Andor: A REJTÉLYES PETŐ. *Vásárnap* [Bécs], 1920. 9. sz.)

Havas – Havas Endre (1909–1953) költő, publicista. 1938-ban emigrált, előbb Párizsban, majd Londonban élt. (Róla mintázta Arthur Koestler *ÉRKEZÉS ÉS ELINDULÁS* című regényének főhősét.) Hazatérése után letartóztatták, börtönben halt meg.

Forgács – Forgács Antal (1910–1944) költő, újságíró. 1938-ban Párizsba emigrált. A BEFEJEZETLEN MONDAT-ról tervezett tanulmánya nem jelent meg a *Korunkban*. Önkéntes francia katonaként esett el a németek elleni harcokban.

Gyuri (Georgi) – Déry Tibor öccse.

Böske – Galfszky Erzsébet, Déry Tibor és György zenésznek készülő barátnője.

Németh Andor – Déry Tibornak, 1939. április vége

Kedves Tibor,

kívánságodat abban a formában, ahogy írod, rövid időn belül, vagyis sürgősen megoldani nem tudjuk. Ez rendkívül kétségbe ejt, de van egy vigasz: leveledet gondosan átolvasva az a meggyőződés, hogy a veszedelem, amelyre célzol, nem pénzzel hárítható el egyszer s mindenkorra – mint ahogy azt sajnos a Balogh-eset, a Párisi Áruházas Balogh esete is bizonyította –, hanem inkább közbenjárással. Már írtam ebben az ügyben Zs. B.-nek. Gide-del is érintkezésbe akartam sürgősen lépni, sajnos, nincs Párisban. Megírtam neki a dolgokat, és azt hiszem, számítani lehet rá, de persze erre sem egy-két napon belül. Koestler nincs itt, és Pető sem tud azonnal csinálni semmit, de miután osztja véleményemet, azonnal írt Zs. B. nevének, hogy mozgasson meg minden irányban mindent. Ő meg van győződve, hogy ez sikeres lesz.

A fordítások kérdését igen nehéz megoldani. Ezt a magam esetéből tudom, mert bár egy hivatásos író „dolgozza át” a Metternichemet, kétségbeejtő, hogy mit csinál a mondataimból. Abban, hogy ne fordítottam a dolgaidat akárkivel, százszorososan igazad van. Ámde az egyetlen számba jöhető fordító – Gara, aki hajlandó is ambícióval és egyelőre önzetlenül belefeküdni, most még nem tud erre időt szakítani. A legaján-

latosabbnak azt tartanám tehát, ha magad fordítanál le néhány részletet, mert biztosra veszem, hogy feltétlenül művészibb lesz, mint amit bárki itt produkálni tud. A helyzet az, hogy mint jó fordítót, itt is Gyergyait meg Gachot-t emlegetik, akik mind közelebb vannak hozzád, mint hozzám.

A helyzet itt különben a kéziratok elhelyezése szempontjából az, hogy minél tovább vagyok itt, annál több összekötetésre teszek szert, és ezért ha szubjektíve talán kése delmeskedésnek érzed is, hogy eddig még nem helyeztem el semmit – miután nem találtam még megfelelő fordítót –, biztos lehetsz abban, hogy mire a fordítások kérdése rendbe jön, már sokkal jobban és könnyebben megy az elhelyezésük majd, mint ha most foglalkoznánk vele. Meg lehetsz róla győződve, hogy nem vesztegetem hiába az időt. Közben Havas egy hatalmas tanulmányt írt a regényedről, amelyet igen jónak találok, hangja rendkívül devot és elragadtatott, de objektív ítéletei is kitűnőek, és remélem, nagymértékben fel fogják kelteni a kíváncsiságot könyved iránt. A lap, amelyben megjelenik, itt igen sok példányban forog.

Gide házvezetőnőjét megkértem, hogy értesítsen, mihelyt gazdája hazajön. Azok után, ahogy fogadott, meg vagyok róla győződve, hogy mindent el fog követni érdekedben. Ezt materiális értelemben is gondolom, bár erről az első alkalommal nem beszélünk.

Nyugtass meg rövidesen, hogy a viharfellegek oszlanak-e. Értesítésedet nyugtalanul várom és sokszor öllelek

Bandi

Balogh kilétét és ügyét nem tudtuk kideríteni.

Zs. B. – Zsolt Béla (1895–1949) író, újságíró, költő, a *Világ* és az *Újság* munkatársa, *A Toll*, a *Haladás* főszerkesztője.

Metternich – Németh Andor METTERNICH VAGY A DIPLOMÁCIA MAGASISKOLÁJA című életrajzi regénye (1939).

Gara – Gara László (1904–1966) újságíró, műfordító, a magyar irodalom franciaországi népszerűsítője.

Gyergyai – Gyergyai Albert (1893–1981) irodalomtörténész, műfordító, a budapesti Eötvös Collegium tanára, Flaubert, Proust, Gide és más francia írók tolmácsolója.

Gachot – François Gachot (1901–1986) francia író, műfordító, diplomata. 1924-től 1949-ig Budapesten élt, sok magyar íróbarátja volt.

Havas Endrének A BEFEJEZETLEN MONDAT-ról írt tanulmányát nem ismerjük.

Németh Andor és felesége, Szegő Judit – Déry Tibornak, 1939. május 28.

Kedves Tibor,

hadd hozzak fel két dolgot mentségül, amiért ügyedet látszólag elhanyagoltam. Mint-hogy nem volt tisztázva, miért nem kaptál választ Gide-től, nem tudtam, mit írjak neki, telefonon meg valahogy átalltam felhívni. Néhány nappal ezelőtt megismerkedtem Robert Aronnal, az NRF lektorával, és előadtam neki az ügyet. Ő azt mondta, hogy Gide csak rövid idő óta van Párizsban, hónapokig Egyiptomban tartózkodott, közben valószínűleg halomra gyűltek nála a megválaszolendő levelek, és csak ez lehet az oka, hogy nem adott életjelt eddig. Megígérte, hogy azonnal jelenteni fogja Gide-nek, hogy szeretnék vele ügyedben beszélni. Gide másnap már írt is nekem, illetőleg a következőket csinálta: Írt egy levelet Aronnak (amelyet ide mellékelek), aztán egy másikat ne-

kem, melyben azt írja, hogy már megírta az Aronhoz intézett választ, amikor eszébe jutott, hogy sokkal egyszerűbb, ha közvetlenül nekem ír, végül a már beragasztott borítékra még ráírta, hogy mihelyt megkapom a levelét, azonnal hívjam fel. Így valósággal követhetem az érzéseit és a gondolatait a dolgokkal kapcsolatban, még mielőtt beszéltem volna vele.

Beszélgetésünk mindezt megerősítette. Leveled az asztalán feküdt, mikor megjelentem nála. Azzal kezdte, hogy mióta megkapta, egy pillanatra sem megy ki a fejéből a dolog, minduntalan eszébe jutsz, és csak azért nem írt eddig, mert nem tudott megoldást. Tömegesen kap ilyen leveleket, nemcsak íróktól, de magánosoktól is (mutatott is egyet egy magyar nőtől). Majd alaposan kikérdezett felőled, megkérdezte, nem viselt-e meg nagyon az a két hónap, mit csinálsz most és így tovább. Erre elkezdtünk közösen tanakodni, mit lehetne tenni az érdekedben. Én három dolgot kértem tőle: 1.) Járjon közben a francia követségnél, hogy vízumot kapjál. 2.) Anyagi kérdések. 3.) A regény.

Gide-nek, igen helyesen, a következő az álláspontja: Miután itt egy olyan műről van szó, mely, mint ahogy megértettem vele, egészen rendkívüli jelentőségű (volt pofám azt mondani neki, hogy ugyanolyan élménye volna, ha olvasni tudná, mint annak idején, mikor Proust a kezébe került), azt felelte, hogy mindent el fog követni, hogy a regényedet megjelentesse. Éspedig: azonnal ír Svájcba Opprechtnek a német kiadás érdekében. Ami pedig a francia kiadását illeti, azt ajánlja, küldjél be önálló részleteket, amiket itt lefordított és lenyomat az NRF-ben. (Azt hiszem, elsősorban az öreg színésznőt küldd el nekem, mert abban maradtunk, hogy én juttatom el Aronhoz, illetve Crémieux-höz, aki az ilyesmik felett dönt, a szövegeket, valamint a fiatal lány arcképét és talán azt a bizonyos kisregényt, a tornatanárnőét.) Tudniillik ha itt már megjelent valamid, vagyis sikerül rád, mint a francia irodalom felfedezettjére felhívni a figyelmet, minden könnyebben megoldható, főleg a megélhetésed kérdése, mely őt felette aggasztja. Erre minduntalan visszatért, mert én úgy értelmeztem, hogy éppen ez az a pont, amelyen minden jóakarata mellett sem tud segíteni, nyilván azért sem, mert a te esetekben másról van szó, mint valami hirtelen szükségéről és egyszeri segítségnyújtásról.

Megbízott mindenesetre azzal, hogy írjam meg neked, hogy egy pillanatra se érezd elhanyagolva magadat, ő nem nyugszik addig, amíg nem oldja meg a kérdéset. Amennyiben természetesen életbevágó fontosságú volna a számodra, hogy vízumot kapj, bizonyára kezébe veszi a dolgot, ha erre újra megkérem, de nagyon pesszimiztikusan beszélt a hatóságokról, amelyek egyre több nehézséget támasztanak a beutazási és tartózkodási engedélyek kiadása körül. A fő dolog most az – azt hiszem, a te szemedben is –, hogy kijöjjön a regény. Ennek pedig most már komoly chance-ai vannak.

Ezek után nyugodtan írhat sz Gide-nek, a legnagyobb érdeklődéssel várja értesítéseite. A szövegeket pedig küldd el, mindazt, ami németre le van már fordítva, németül is, mert így gyorsabban olvassák el, mint ha ki kell várni a fordítást.

Magamról újat nem írhatok, most már rendszeresen dolgozom. Hogy mi jön ki belőle, az persze még a jövő titka.

Édesanyádnak kezeit csókolom, sokszor üdvözlöm Böskét és Gyurit, téged pedig öllelek:

Bandi

Édes Tiborkám,

képzelted, mennyi drukkolnivalóm van most már: Bandiért már azóta drukkolok, amióta itt vagyunk, hogy sikerüljenek a dolgai, és most kezdek érted is drukkolni. Csakhogy én roppant optimista vagyok, és nem is tudom úgy elképzelni, hogy ne sikerüljön. Már látlak benneteket ősszel, mint két újonnan felfedezett francia író t feszíteni itt Párizsban, a kirakatok tele vannak a könyveitekkel, és a lapok, félretéve minden politikát és egyéb butaságot, a vezércikktől kezdve csak a ti könyveiteket méltatják. Egyelőre ismerőseim és barátaim közül csak Koestler könyve díszíti a párizsi kirakatokat, de ez is büszkeséggel tölt el.

Remekül érzem itt magam. Már kezdem ismerni a várost. Persze még mindig nagyon sok van hátra belőle. Sokat dolgozom, gépelek Bandinak, és itthon a szállodai szobában remek dolgokat főzök. Kérdezd meg Bandit, milyen jókat. Remélem, nem sokára te is megkóstolod a főztömet.

Nagyon sokszor csókollak, édesanyádnak kezét csókolom, Böskét, Gyurit sokszor üdvözlöm.

Juci

NRF – La Nouvelle Revue Française, előkelő francia irodalmi folyóirat.

Az első esetben Németh Andor feltehetően az egyik legkorábbi részközlésre gondol (*Nyugat*, 1935. július), amely EGY SZÍNÉSZNŐ ARCKÉPE címmel jelent meg. A „*fiatal lány arcképe*” minden bizonnyal azonos a TÜRKÖR című közleménnyel (*Nyugat*, 1935. szeptember). A harmadik közlemény ÉVI címmel a *Korunkban* jelent meg (1938. május).

Németh Andor – Déry Tibornak, 1939. július 27.

Drága Tiborom,

mit tegyek? Leveledre azt írtam, hogy a magaméból nem bocsáthatom rendelkezésedre a kívánt összeget, mert ez a „magamé” teljesen le van kötve hiperbolikus befektetésekre (könyvem francia fordítása, a Liberman-könyv megírásához való biztosíték stb.), amelyek révén esetleg tovább ki tudom húzni az itteni kecmergést, még szeptemberig. Abban igazad van, hogy bizonyos esetekben az ember nem óvatoskodik, hanem fenntartás nélkül rendelkezésére áll a másíknak, még akkor is, ha értelme lázong az áldozathozatal ellen. Minthogy ezt ama pszichikai mechanizmusaim folytán, amelyeket, mint-hogy jól ismersz, ismerned kell, nem tettem – mert ennek csak akkor van értelme, ha spontán, nem ha kényszeredett –, most abba a helyzetbe szorítottál, hogy rosszabbnak kell tartanom magamat, mint amilyen vagyok. Követelésed azonban éppen olyan pszichotikus, mint az én reakcióm. Te a fejedbe vetted, hogy nekem muszáj azt a bizonyos összeget megküldeni, annak ellenére, hogy azt írtam a leveledre, hogy nem tudom megtenni. Mért nem látod ezt be, az istenért? Hát te is azt hiszed, hogy elég Párizsba kijönni ahhoz, hogy az ember mindenható legyen? Hát nem tudod, milyen aggodalmaskodó, milyen kicsinyes, milyen pipogya, milyen pesszimiztikus képzelődő vagyok?

És – ha dilemma elé állítanak – milyen marha? De nem is erről van szó – ezt már a tehetetlenségemben írom, dachból, hanem arról, hogy tényleg nem tudok 600 pengőt – ami majdnem 3000 franc, irtózatoss nagy összeg itt – feladni Pestre. Mindent megpróbáltam, hogy más úton megszerezzem. Írtam Gide-nek: nem felelt. Itt mindenki azt mondja, hogy elég volna Illyésnek felmenni Hatvány Endréhez, hogy a pénzt meg-

kapja – mert kereszténynek még adnak a zsidók, zsidónak már nem, itt sem. Persze tudom, hogy nem tanácsra van szükséged, de nem tudok mást írni.

Bár irodalomról leveleznénk, az istenit ennek a vitának. Biztosíthatlak, hogy hét hónap múlva én is a legnagyobb bajban leszek. Dühös szomorúsággal ölel

Bandid

Párizs, július 27. 1939

Németh Andor – Déry Tibornak, 1941. márc. 10.

Déry Tibor úrnak

Budapest V. Árpád ucca 12. Hongrie

Drága Tiborom,

mindmáig visszatartott valami szégyenkezésképe párizsi magatartásom miatt, bárhogy is vágyódtam utánad, írásod után, hogy írjak Neked. Ma este, mintha hályog hullott volna le szememről, hirtelen belém döbbsent, hogy buta vagyok, mert hallgatásom csak súlyosbítja hibáimat, ha feltétlenül annak akarjuk minősíteni (mert szerintem inkább fiziológiai okai voltak, c'était plus fort qu'une raison stb.). Pető megmagyarázhatja Neked, mi az a nevetséges félelem, ami Párisban eluralkodott felettem. De ebből elég, ugye?

Mivel kezdjem? Élettel vagy irodalommal? A kettő között lebegek, azaz se nem élek, se nem írok. Várom – mint milliók manapság, azzal a különbséggel, hogy igazán reménytelenül, mert már nem hiszem, hogy a külső események lényegileg számítanak. Illetve: nem lehet egyvonalú, egyértelmű feloldása annak a diszharmóniának, ami körülöttünk zajong.

A viszonyok körülöttem s bennem sok tekintetben hasonlítanak 1920-as helyzetünkhöz, súlyosbítva mindazzal, ami azóta súlyosbodott. Segélyekből élünk, és Jucinak „az isten pénze sem elég”, mondanám helyetted, ha humorizálnék. Társaságom néhány magyar a régi világból (Oroszlán Pali – ismerted?), néhány francia és más nemzetiségű szürrealista, Breton is ideszámít – de mindenkit jobban érdekel e pillanatban a kilátásba helyezett vagy nem helyezett amerikai vízum, mint az irodalom. A *Cahiers du Sud* játszik szerdánként irodalmi szalon életet. Ott akadtam össze Tzarával, aki melegen érdeklődött Gyuszi iránt. Pestről semmit sem tudok. Mi van Arankával, Lilivel, írőbarátainkkal? Vannak-e lapok? Miből éltek? Szeretném, ha kimerítően informálnál.

Felelj, drága Tibor. Kézcsókkal drága jó anyádnak (de jó lenne vicceket mesélni neki), öcsédnek. Sokszor öllelek Jucival

Bandid

Marseille, márc. 10. 1941

Címem: Marseille, 29 rue d'Aubagne, Hotel Homère

C'était plus fort qu'une raison – erősebb volt minden érvnél.

Oroszlán Pali – alakját Németh Andor emlékiratai is megőrkítik (OROSZLÁN PÉTER PÁL ÉLETÉRŐL ÉS CSELEKEDETEIRŐL. In: Németh Andor: A SZÉLÉN BEHAJTVA. Magvető, 1973.

Cahiers du Sud – francia irodalmi folyóirat.

Gyuszi – Illyés Gyula.

Déry Tibor – Németh Andornak, 1941. július

Drága Bandim,

nagyfokú ideges tehetetlenségemnek tulajdonítsd ezt a hosszú hallgatást, semmi másnak! Az az idő, amikor erélyes és írásra mindig kész ember voltam, már rég elmúlt. Szégyellem is, hogy a te leveled bírt rá végül is az írásra, holott ez a levél már sokkal régebben lappang bennem. Vedd tehát úgy, kérlek, udvariasságból, hogy ez nem felelet, hanem autógenezis eredménye.

Nem is emlékszem már, írtál-e leveledben olyasmit, amire felelni kellene. Az, hogy nem feleltél nekem, amikor szükségem lett volna rá, csak akkor bántott, amikor megtörtént, tudod, nem tartok haragot. S ezzel a múltat vagy legalábbis a múltnak ezt a részét már el is intéztük.

Egyébként azonban csak a múltról tudnék neked írni, Bandim! Jelenem üres, elvelem úgy, hogy lehetőleg kevésbé fájjon. Az írásról letettem, harmadik éve egy sort sem írtam. Fordítok – egy évvel ezelőtt kezdtem munkát kapni, s azóta egy napi szünet nélkül napi 8–10–14 órát dolgozom. Halálosan fáradt vagyok – ez a jelen.

Senkivel sem érintkezem, aki embert nagy ritkán látok, az is a múlthoz tartozik; azt hiszem, még a szeretőmet is ismered. (Egyébként két évig az se volt.) Gyuszi itt ül mellettem a szomszéd asztalnál (Florenc), mint régen – én ugyan már nagyon ritkán járok ide is –, s középkori francia verseket fordít. Kijött két-három könyve – majd elolvasod, ha hazajössz. Ugyancsak magányosan él, házasságáról talán még tudsz! – egyébként úgy tudom, senkivel sem érintkezik. Tíz perccel ezelőtt itt ült Aranka az asztalunknál, valamennyiünket túl fog élni! Cinivel és Tomival együtt az öreg Böhm zsáküzletét csinálják, olykor meglátogattam a boltban, szabad idejét egy állítólag halálosan szerelmes és féltékeny 25 éves ifjú társaságában tölti egy fél éve. Nagyon karcsú, de a haja már ősz, még mindig nagyon mulatságos. Lilit egyszer láttam a papírüzletben, erősen lesoványodott. Megbeszéltük, hogy együtt töltünk egy nyári estét, de persze nem mentem el.

Kiról akarsz még tudni? Milánt több mint két éve nem láttam, Gellérit dettó. Milán most saját házában lakik, armeniai bútorokkal; azt mondják, minden szobában van telefonja. Még mindig dolgozik, ill. átdolgozik a regényen. Ő is túl fog bennünket élni. Babits is, aki most már üvegcsöveken át beszél, eszik és hugyozik, három éve. Jelenleg Esztergomban van. Szegény!

Vas Pistát látom néha. Eti haláláról még tudsz? Elhalálozásokról nem is igen tudok – Ligeti Pál halt most meg – mir ist ein jeder recht – de más? Olvastad Lucie Attila-életrajzát? – remek! Úgy tűnik fel nekem, mintha Attila óta nem halt volna meg senki – de bizonyára hálátlan vagyok.

Pethővel olykor találkozom az uccán, panaszkodik, hogy rengeteg dolga van.

Bandi, komolyan mondom, rólad szeretnék tudni. Ha teheted, írjál, arról is néhány sort, hogy miből éltek, hogyan stb. Gide még él? Öllelek, drágám, Jucit csókolom

Tibor

Gyuszi – Illyés Gyula. A FRANCIA IRODALOM KINCSESHÁZA című antológiát fordította és szerkesztette. *Aranka, Cini, Tomi* – Karinthy Frigyes özvegye, Böhm Aranka és fiai, Karinthy Ferenc és Tamás. *Eti* – Nagy Etel (1906–1939) táncosnő, Kassák fogadott lánya, Vas István felesége, akiről Déry Tibor A BEFEJEZETLEN MONDAT Krausz Évájának alakját mintázta.

Ligeti Pál (1885–1941) – építész, festő.

Mir ist ein jeder recht – szabad fordításban: mindegyikük közel állt hozzám.

Lucie – József Jolán (1899–1950). JÓZSEF ATTILA ÉLETE című munkáját 1940-ben jelentette meg a Cserépfalvi Kiadó.

Tóth Krisztina

ÁLLATSÁGOK

Baziliszkusz

Mi lehet a baziliszkusz?
Cserépbén nő, mint a fikusz?
Olyan mint a bazsalikom,
hogY fűszernek bezsákolom?

Vagy templom, mint a bazilika?
Épület? Vagy ritka állat?
Lakóhelye Amerika,
rá az ember ott találhat.

MérgeS, ráncos fejű hulló,
úgy néz, mint a szomszéd bácsi,
hogY mi a rossz, mi nem illó,
ebből kéne kitalálni.

Bámul rád a baziliszkusz,
bazi nagy gyík, zöld a bőre:
„Hát te még köszönni sem tudsz?!”
Mindig üdvözöld előre...

Kobra

Így csíp a szúnyog: pikk!
A pók meg így, hogY: pakk!
És a méhecske: pukk.
Annyit se mond, bikmakk.

És csíp a sampon is
ha a szemedbe megy,
és csíp a hangya is,
piros a feneked!

Na és ezt emeld köbre:
úgy csíp a kobra!
Elnyel örökre,
nyílik a torka,

pikk, pakk, pukk!

Sisakos kazuár

Áruld már el, kedves strucc,
te, aki oly sokat tudsz,
hogy mi a divat, mi a szokás
(a fiad is egy okostojás),
áruld már el, kedves strucc,
mért van fejemen e cucc,
hogy mi végre van e másság,
a sisakos kazuárság?
Mert én nem azt firtatom,
hogy miért nőtt sisakom,
csak bevallom, lennék néha
kicsit szabad, kicsit léha,
olyan, mint a többi madár,
nem sisakos, nem kazuár.

Takin

Ha fekete csíkot látsz valakin
és zerge az illető,
akkor ő egy tibeti takin,
ez biztosra vehető.

De ha kétely maradt benned,
akár csak egy csipet,
elég lesz tőle megkérdezned:
lakóhelye Tibet?

Ha ő hűvösen bólínt erre,
valóban egy takin,
merthogy nem sima tulokzerge,
az látszik valakin...

Tasmániai ördög

Házak körül ődöng
szimatolva éjjel,
hol van ehető dög
marcangolni széjjel.
Izmos és fekete,
elrémülsz a hangján,

de a szaghoz képest
a hangja még hagyján.
Ne közelíts hozzá
se háton, se hasmánt!
Ha sorsod úgy hozza:
kerüld el a tasmánt.

Rostás Péter

A „SZUNNYADÓ MÚZEUM”

Száz éve nyílt meg a Fővárosi Múzeum

Reformhangulatban sohasem népszerű lassításra, megfontoltságra inteni. A magyar múzeumokra évek óta a nagy változások, mi több, az áttörés előtti szorongás vagy éppen a lelkes ötletek garmadája és az útkeresés jellemző. Egymást érik a nagy marketingapparátust mozgató monstre kiállítások, és folyamatosan napirenden van a múzeumi szféra nagyarányú átalakítása. Megélénkült a muzeológiai szakmai diskurzus, egyre több, gyökeres átalakítást kezdeményező publikáció lát napvilágot. Furcsa módon azonban leginkább a muzeológus céhen *kívülről* jönnek az impulzusok. A szakmán *kívülről* érkezők fogalmaznak meg elvárásokat a múzeumokkal szemben, gazdasági szakemberek alakítanak át nagy intézményi struktúrákat, szerveznek kiállítási projekteket, és más szakmák művelői honosítják meg a muzeológia kortárs nyugat-európai szakirodalmát. A múzeumi társadalom ugyanakkor hallgat, és aggódva figyel, miközben éppen azzal a kihívással néz szembe, hogy meg tudja értetni a társadalommal és a politikával, hogy a múzeumokban felhalmozott tárgyi és tudásállomány fenntartása és ápolása türelmes, belátó gondoskodást igényel. A lassan húsz éve tartó nyugat-európai múzeum-boom elhallgatott következménye, hogy a múzeumi gyűjteményeknek az a része, amely a kultúrmenedzser-szemléletű kurátorok, a marketing vezérelte projektek pillanatnyi érdekein kívül esik, veszélybe került. Sem fizikai fenntartásuk, sem a gyűjteménygyarapítás kontinuitása nem biztosított.

Az idén százestendő Fővárosi Múzeum történetének felidézésével egy halk szavú, már a maga idejében is elavultnak tartott kiállításra és gyűjteményre kívánok emlékeztetni. Teszem mindezt azért, mert ez az alapvetően művelődéstörténeti gyűjtemény viszonylagos háborítatlan gyarapodása folytán, éppen mert elkerülte a kampányszerű nagy átalakításokat, ma sajátos arculattal bír, és értéket jelent.

Az 1907-ben megnyitott Fővárosi Múzeumra a „múzeumcsinálásnak” egy majdhogynem „tudomány előtti” módja, a személyes lokális kötődés és a múlt nem csak tudósi megközelítése volt jellemző. Ennek felidézése ma különösen tanulságos. A Kiscelli Múzeum FŐVÁROS RÉGISÉGE című, 2003-ban megnyílt új állandó kiállításának rendezésekor e hagyományhoz nyúltunk vissza. A múzeum műtárgyait a saját, önmagá-

ban is értéknek tekintett hosszú történetén mintegy átszűrve, erre is reflektálva és ezáltal a bemutatott tárgyakat is némileg átértelmezve állította ki.¹

A Fővárosi Múzeum megalapításának ötletét az 1885. évi Országos Kiállítás adta. Budapest itt önálló pavilont épített, egy kis faépületet, amelyben a városi adminisztráció mutatta meg magát: az egyes ügyosztályi hatáskörök szerint tagolt kiállítás voltaképpen a hivatal működéséről adott jelentés volt. A városi földmérésügy, a csatornázások és a dunai védművek, az építésügy, a tűzoltóság, a vízművek, az egészségügy, a tanügy stb. dokumentumai voltak láthatók.²

A Gerlőczy Károly alpolgármester által benyújtott javaslatban a leendő múzeum épületeként az 1885-ös kiállítás műcsarnoka, azaz a mai Palme-ház szerepelt.

A ma teljesen elhanyagoltan, végöráit élő neoreneszánsz épületet Pfaff Ferenc tervezte, és a Gregersen Guilbrand cég kivitelezte, a majolikadíszítéseket és -vázákat a pécsi Zsolnay-gyár szállította.³ Budapest Főváros Tanácsa 1887. október 20-án hozott határozatot arról, hogy az épületben múzeumot létesítenek. A múzeum tényleges berendezése azonban csak az 1896-os millenniumi kiállítás után kezdődött, ahol a főváros ismét önálló pavilonnal lépett színpadra. Ennek a tárlatnak az üzenete is ugyanaz volt, mint 1885-ben: a főváros ügyosztályai állítottak emléket saját tevékenységüknek. E két „előtárlattal” szemben, amelyek a város felépítéséről adtak képet, az első fővárosi múzeumi kiállítás a város lebontásáról és eltűnéséről szólt.

Mi történt 1896 és 1907 között? Mi magyarázza a fordulatot?

Budapest világvárosi fejlődésének kezdőpontját a kortársak az alkotmány visszaállításának évéhez, 1867-hez kötötték. A fejlődést egészen az 1890-es évek végéig egyöntetű lelkesedés kísérte: mind a hírlapi irodalomból, mind a városháza által kiadott visszatekintésekből dagadó büszkeség és önbizalom olvasható ki. Ám éppen a múzeum létrehozásának „operatív szakaszában”, 1897 és 1900 között megtorpanás észlelhető. A város addig póriásnak, vidékiesnek és unalmasnak érzett múltja iránt mintha hirtelen nosztalgia ébredt volna. És persze: a lebontott városrészek helyébe épülő újat nem fogadta már osztatlan lelkesedés. A századfordulót követően sorozatban olvasunk szkeptikus véleményeket a város fejlődéséről: „*Legtöbb régi épület az utóbbi évtizedekben pusztult el a kor mohó rombolása következtében...*”⁴ vagy: „*Olyan mohósággal, olyan sietséggel ettük meg a régi Budapestet, hogy gyomrunkat okvetlen el kellett rontanunk.*”⁵ A magyar közbeszédben ekkor tört utat magának az az európai jelenség, amelyet általában véve a civilizációkritika és a modern kapitalizmus bírálata jellemez, konkrétan pedig a modernitás előtti városkép és városi élet utáni vágyódás. Közép-Európában ekkor bukkant fel először (de nem utoljára) a biedermeier kultusza. Az Alt-Wien, Alt-Berlin, Alt-München vagy a régi Hamburg polgári közössége, egészséges városképe és homogénnek gondolt erkölcs utáni nosztalgia Budapesten ráadásul összekapcsolódott a régi pesti Belváros szinte teljes megsemmisítésével. Az e fölött érzett elkeseredés és megdöbbenés, illetve az eltűnő városképhez való ragaszkodás részeként értelmezhető a Fővárosi Múzeum gyűjteményének megalapozása és a száz éve megnyitott első kiállítás.

A Fővárosi Múzeum első igazgatójának, Kuzsinszky Bálintnak a századfordulós tevékenysége kevés figyelmet kapott a magyar muzeológiatörténetben. Pedig annak a tíz évnek a története, amely alatt gyakorlatilag egyedül összegyűjtötte és rendszerezte a múzeum anyagát, és felállította állandó kiállítását, igen tanulságos. A Millennium után a múzeumba elsősorban a két nagy országos kiállítás fővárosi anyagát szánták, azaz az 1867-től tartó városi fejlődés különféle emlékeit, új középületek gipszmodelljeit (Bazilika, Ferenc József laktanya stb.), a város működéséről szóló grafikonokat stb.

A kinevezett igazgató, aki nem volt sem hivatásos várostörténész, sem múzeumi szakember, nyomban 1897-ben más irányt szabott a gyűjtemény kialakításának. Figyelmét elsősorban a veszélyeztetett régi város és kevésbé a robbanásszerűen fejlődő modern Budapest kötötte le. *„Látva, hogy Budapest a legújabb időben mily rohamosan veszi régi jellegét, úgy hogy néhány év múlva a régi Pest Buda még a mai nemzedék emlékezetében is elhomályosul, annyi érdekes épület (pld a Grassalkovich palota) elpusztulása után a jelenkor erkölcsi kötelességének ismertem fel, hogy legalább a Belvárosnak az Esküteri híd építése következtében lebontandó része illő módon örökíttessék meg, mint olyan melyhez nemcsak a legtöbb történeti reminiscencia fűződik, hanem a mely a mai napig még leginkább megőrizte a régi Pest jellegét is.*

A midőn tavaly a bontás megkezdéséről értesültem, attól már csak néhány hét választott el. Nem akarva tehát egy perczet sem mulasztani, a saját iniciatívámból és rizikomra belefogtam a lebontandó házak gipszmodelljének elkészítéséhez, meg lévén győződve, hogy a reproductio ezen módja a legtökéletesebb” – írja Kuzsinszky a budapesti tanácsnak 1898. február 17-én.⁶ Elszántan mentett: a lebontásra ítélt pesti Belváros soktucatnyi házáról egyenként, a régi városházáról a minél nagyobb hitelesség kedvéért mérnöki felmérések és fotók felhasználásával gipszmacskát készíttetett. Sebtében listát állított össze a város legveszélyeztetettebb házairól, s ezekről Weinwurm Antal fényképésztől rendelt fotókat.⁷ Kuzsinszky nem lelkesedett a liberális hegemoniájú budapesti urbanizációért: gyűjteményalapító tevékenységét a személyes fájdalomként is megélt pusztítás közepette a város múltja dokumentálásának szentelte. Sőt: a világvárosi fejlődés emlékeit kifejezetten elkülönítette a régi Pest-Buda megmentett relikviáitól, illetve dokumentumaitól. Előbbieket, amelyek eredetileg a Fővárosi Múzeum anyagát képezték volna, a városháza három szintre osztott templomszárnyában létesített fiókmúzeumba különítette el. Itt „Jelenkori Múzeumot” rendezett be nagy gipsz- és fémmakettekkel (Központi Vásárcsarnok, Budai Vágóhíd, Elevátorház, Szent László és Szent István kórházak stb.).⁸ Ezekről a tárgyakról Kuzsinszky kategorikusan kijelentette: *„...egy oly fővárosi múzeum keretébe, melynek történeti jelleggel kell bírni, nem illenek”*.⁹

Az igazgató nézeti művészeti kérdésekben ugyanakkor igazodtak a XIX. század utolsó harmadában uralkodó felfogáshoz. A fényképet mint művészeti közeget nem ismerte el: *„A fényképeknek mindenesetre meg van azon jó tulajdonságuk, hogy a lehető leghívebben rögzítik meg a tárgyat, másrészt azonban kevésbé tartósak s minden művészi érték nélküliek, a mi már a főv. múzeum méltán elvárható niveaujára való tekintettel is nélkülözhetetlené teszi, hogy idővel aquarellekkel pótoltassanak”* – írta 1899-ben.¹⁰ Egyúttal azonban bizalmatlan volt a festészettel szemben. A városlátképeken csak a tárgy hűségese visszadása izgatta, a képzőművészeti önérték hidegen hagyta. A lebontásra kerülő házak megőrkítésével kapcsolatban például így írt:¹¹ *„Természetesen nem az ú.n. híres művészek alkotásairól van szó, kik dolgozni nem szeretnek, hanem olyanokéről, kik olcsó pénzen készítenek bizonyára oly jó képet, mint amazok 10-20-szoros áron.”* Az igazgató által mozgósított és előnyben részesített festők művészete a századfordulón már erősen konzervatívnak számított: Újváry Ferenc, Dörre Tivadar, Cserna Károly, Telepy Károly, Nádler Róbert, Györök Leó, Tölgyessy Arthur, Háy Gyula, Bruck Lajos vagy Ligeti Antal képei. Talán az sem véletlen, hogy a városképek jó részét az Ernst Lajos igazgatása alatt álló Nemzeti Szalon kiállításain vásárolta. Ernst magyar történelmi ereklyegyűjteménye hasonlóan közömbös volt a művészeti kvalitással szemben.¹²

Számba véve az 1897 és 1907 között begyűjtött tárgyakat, azt tapasztaljuk, hogy az Enea Lanfranchi magángyűjteményéből bekerült és a Toldy László fővárosi főlevéltárnok által addig módszeresen összegyűjtött *budapestiensiana* anyagokon kívül (met-

szetek, térképek, színlapok, kisnyomtatványok, érmek stb.) túlnyomó részben régiségkereskedőktől szereztek be az emléktárgyakat. Ezeket egészítették ki a kortárs festőktől rendelt vagy Nemzeti Szalon-kiállításokon vásárolt városlátképek. Mindez pontosan rávilágít a Fővárosi Múzeum sajátos helyzetére: nem alulról szerveződő, a városlakók által beadott tárgyakból létrejövő, illetve bővülő intézmény volt. Ilyesmit az 1890-es évek végén Budán próbáltak csupán gründolni – eredménytelenül.¹³ A Budai Múzeum éppen Budának az ekkor még létező, de már eltűnőfélben lévő kisvárosias jellegére épített volna. A helyi tősgyökeres polgári családoknál felhalmozott helytörténeti anyag összegyűjtésére vállalkozott volna. Az, hogy a Fővárosi Múzeum ezeket nem tudta később megszerezni, azzal magyarázható, hogy az egyszemélyes múzeumnak nem volt elég kapacitása egy ilyen feltáró munkára, és az intézménynek sem alakult ki igazi vonzereje ahhoz, hogy régi pesti vagy budai családoktól komolyabb mennyiségben tárgyakhoz jusson. Ezen túlmenően pedig a nagyarányú, rövid idő alatt lezajló betelepülés folytán már a századfordulón is érzékelhető volt az a jelenség, amelyet Kremmer Dezső, a múzeum alkalmazottja így fogalmazott meg: *„A főváros összes alkotásait, intézményeit elsősorban a hasznosság nézőpontjából ítéli meg a budapesti ember. Ezen túl a »pesti lélek« a maga helyhez kötött, melegebb érzésvilágával mindezekig nem tudott kifejeződni s virágokat hajtani.”*

Ugyanakkor a múzeum alapgyűjteményének részét képező céhemlékek egy jelentős része a század első évtizedében került be a gyűjteménybe, elsősorban a jogutód ipartestületektől és részben magánszemélyektől, céhes mesterek leszármazottaitól. Ezek nemcsak mint prominens városi alakulatok és egyik városi múzeumból sem nélkülözhető tárgyak voltak érdekesek a századfordulón, de azért is, mert a modernitáskritikai, neokonzervatív gondolkodás számára a céh a zárt, szervesen képződő és fejlődő közösség, továbbá az ember, a munkaeszköz és a munka tárgya, végeredménye közt feltételezett harmonikus viszony ideáltípusát jelentette.

A városligeti épületet fokozatosan, mintegy tíz év leforgása alatt rendezték be. Kuzsinszky koncepciója – mint említettük, nem volt múzeumi szakember – egyszerű és régimódi volt. Alapvetően tárgy típusonként szortírozta a meglévő vagy begyűjteni kívánt anyagot, és csak itt-ott alakított ki tematikus egységeket, mint például a Buda 1686-os visszafoglalására vonatkozó tárgyak vagy éppen a céhes relikviák esetében. Az egyféle tárgyak nagy mennyiségben felhalmozva együtt, a képek sűrűn, több sorban egymás fölé akasztva. Az élet-, lát- és eseményképeket általában méret szerint rendezve, a nagyobb tárgyakat, enteriőrképző darabokként (is) felfogva az adott terem „egyensúlyának” figyelembevételével mutatták be. A műszaki terveket, a metszeteket, a szobrokat, a jelvényeket, a zászlókat külön-külön csoportokban helyezték el. A végül elkészült kiállításra jellemző volt az a felfogás, amely a dekorativitás szempontját előbbre sorolta a történeti koncepció illusztrálásának, a tudomány által hitelesített fejlődési ív bemutatásának követelményénél, és melyet a századfordulón muzeológiai körökben már heves bírálattal illettek.¹⁴ Ebben a múzeumban a régiségtárak „rendezési elve” érvényesült. Nem a már bent lévő tárgyak koncepciózus elrendezése, a muzeológiai feldolgozás volt az érdekes Kuzsinszky számára, hanem a „kint” lévő, még megszerzendő anyag, illetve a rohamosan pusztuló régi város dokumentálása. Ez részben persze természetes egy éppen akkor alapított gyűjtemény esetében, mégis, a Kuzsinszky-féle múzeum jellegzetesen egy, a modern tudományos igényű muzeológia előtti felfogást tükrözött, ami akkor tűnik ki igazán, ha felidézzük a múzeum I. világháború előtti, 1913–14-es átalakítási terveit.

Kuzsinszky 1907-ben megnyílt kiállítása őszintén szólva nem kavart nagy port. Sem Budapest népe, sem a szakmai körök nemigen figyeltek rá.¹⁵ Ahogy Feleký Géza megfogalmazta 1914-ben: a Székesfővárosi Múzeum szunnyadó múzeum volt. Komolyabb figyelmet csak akkor ébresztett, amikor a városvezetés saját hatalmi reprezentációjához egy modern festészeti gyűjteményt kívánt létrehozni. 1909–10-ben Bárczy István polgármester a főváros képzőművészeti költségvetését közvetlenül a Wildner Ödön vezette magisztrátusi közművelődési ügyosztály hatáskörébe vonta. 1910-ben megalakították a tanácsi múzeumi bizottságot, amelynek elnöke maga Bárczy lett. A polgármester mindig is érdeklődést tanúsított a múzeum iránt,¹⁶ ettől kezdve viszont egy modern képtár létrehozása lebegett a szeme előtt, amelyet a tervezett új városházán vagy a szintén tervbe vett fővárosi kultúrpalotában¹⁷ helyeztek volna el. Bárczy a szerzeményezést az akkor már huzamosabb ideje városházi alkalmazásban álló Márffy Ödönre bízta. A világháború előestéjén az volt a kérdés, hogy a modern képtár a Fővárosi Múzeumba tagozódjék-e be, vagy attól függetlenül működjön (amelyet a kortárs, nem várostörténeti témájú festményeknek már ekkor is Csánkytól és Kuzsinszkytól független szerzeményezési és elhelyezési gyakorlata indokolt volna). 1914-ben a székesfőváros művészeti tárgyainak katalógusa már egyértelművé tette, hogy a képzőművészeti alaptól történő vásárlásoknál nem a mű témája és/vagy budapesti vonatkozása lesz a mérvadó, hanem kizárólag az esztétikai értéke.¹⁸ A modern művészeti galéria létrehozása mellett magának a Fővárosi Múzeumnak a megreformálására is születtek elképzelések a városvezetéshez, közelebbről a Wildner Ödön vezette Közművelődési Ügyosztályhoz közel álló szerzőktől. A nem túl bő magyar muzeológiai szakirodalom alapvető tanulmányokat köszönhet ennek a lázas időszaknak. Feleký Géza, Szabó Ervin, Kremmer Dezső és Csánky Dénes is nagyívű, komoly tanulmányokkal szólott hozzá ehhez a diskurzushoz.¹⁹

Mind a négy szerző a múzeum tudományos alapon való átszervezését kezdeményezte. Közülük ketten – Kremmer és Csánky – ekkor már a múzeum alkalmazottai voltak, akiket a városvezetés itáliai, illetve németországi tanulmányútra küldött a reformtervezet kidolgozására. E helyütt mindössze azokat a részleteket emelem ki a dolgozataikból, amelyek a múzeum gyökeres átalakítását irányozták elő.

Kremmer az ún. miliőelv megvalósítását javasolta, amely egy-egy történeti korszak „egységes eszmei háttérének” bemutatását, „*historiai képpé*” tömörített lényegét enteriőrök megkonstruálásával valósította volna meg. Az egyes szobákban keveredtek volna az eredeti, a másolat és a rekonstruált, azaz utánköltött tárgyak. Szabó ebben meglátta a veszélyt, és felhívta a figyelmet, hogy a másolatokból és rekonstrukciókból felépített enteriőr a világkiállítások technikája. Ugyanakkor újabb veszélyt idézett elő azzal a felfogásával, miszerint: „...nem minden korszaknak volt esztétikai kultúrája. Ha a múzeum hiánytalan és folytonos képét akarja bemutatni a város fejlődésének, sokszor kénytelen beérni közepes, sőt csúnya emlékekkel”.²⁰ Márpedig, mint írja: „Szép dolgokból minél többet összeszedni: megbocsátható; de közepes vagy csúf tárgyaknál tenni ezt, csak azért, mert valamely prekoncipiált terobe illenek: a legnagyobb veszedelem. A kultúrtörténeti múzeumot ettől a veszedelemtől csak vezetője tapintata és ízlése mentheti meg.”²¹ Szabó a könyörtelen, rendszeres és folyamatos selejtezés híve volt. Szigorúan csak a tipikust szabad a múzeumnak gyűjteni, és még ennek az elvnek a betartása mellett is szerinte időről időre meg kell rostálni az anyagot. Feleký történelem- és múzeumkonceptiója ennél jóval korszerűbb volt. A riegli felfogást integrálva, nem tett különbséget becses és kevésbé értékes történelmi korszak között, ebből adódóan szerinte a múzeum sem szelektálhat ezen az alapon a korszak-

kok és a tárgyak között. Szabó és Feleky számára is abban állott a Fővárosi Múzeum alapproblémája, hogy a természetes módon a városlakók nosztalgijára, a közvetlen környezettel való meghitt viszonyra építő Heimatmuseum hogyan elégítheti ki egyúttal a modern tudományos alapú muzeológia követelményeit. Szabó erre szellemesen a goethei elvet idézte: „*Gehe vom Häuslichen aus, aber so du kannst, erobere dir die ganze Welt.*” (Indulj ki a háziassból, de úgy, hogy meghódítsd az egész világot.) Azaz a lokális érzelmekhez, a személyes élményekhez, a gyerekkori helyekhez és tárgyakhoz kell kapcsolódnia, és emellett törekedni a sajátos arculat kialakítására a helyes és önuralmon alapuló szelekciót gyakorló gyűjtéssel. Szerinte a városi múzeumok tudományossá tétele a racionalizálást követeli meg mind a szerzeményezés, mind az elrendezés, a kiállítás terén. Feleky is tulajdonképpen a Heimatmuseum kicsontozását javasolta: csak egy-egy vékony „évyűrűt” kell az egyes korokból megtartani, és nem szabad mindent gyűjteni. Csak a tipikust és az esztétikailag magasabb rendűt kell megmutatni, mivel csak ezek képesek, úgymond, a történeti fejlődést plasztikusan bemutatni. A múzeum az emberiség szükségszerű jelenéhez vezető fejlődést bemutatva képes a látogató számára metafizikai vigaszt nyújtani, a rosszat, mint szükségszerűt elfogadtatni. Feleky dolgozatában a Fővárosi Múzeum egyfajta vízió, amelyben az intézmény egy kultúrtörténeti alakzat, a város történetét mutatja be, s így tölti be, úgymond, szociális feladatát.

Ezekhez az írásokhoz képest szinte földhözragadtnak hat Csánky Dénes 1913-ban a fővárosi tanácshoz benyújtott felterjesztése. Mégis ennek volt a legnagyobb kihatása a múzeumra és további fejlődésére. Csánky világosan látta, hogy egy kortárs festészeti gyűjtemény, amelynek létrehozása a városvezetésnek évek óta komoly szándéka volt, nem integrálható szervesen a városligeti múzeumba. Csánky, a Fővárosi Múzeum igazgatóhelyetteseként lényegében a Kuzsinszky által folytatott gyűjtési gyakorlatot rendszerezte és támogatta. A képzőművészeti gyűjtés lehetőségeit a következő esetekre korlátozta:

1. helyi építészeti vonatkozású művek, városképek, tájképek;
2. helyi történeti eseményekre vonatkozó ábrázolások;
3. helyi típusok, tipikus jelenségek ábrázolásai;
4. helytörténeti szempontból nevezetes személyek portréi (szobrok is).

Csánky mereven ellenezte a fővárosi múzeumi gyűjtemény fölhígítását egy modern képtárral: „*Csak a történelmi (archaeológiai) szempont lehet a városi múzeum alapvető jellege, ezen épül fel, ez lesz erőssége, melyről ha lelép, össze kell omolnia.*” E nézete furcsának tűnhet annak tudatában, hogy ő lett az 1933-ban, a Károlyi-palotában megnyitott Fővárosi Képtár első igazgatója, de ha figyelmesen elolvassuk az utóbbira vonatkozó munkaprogramját 1932-ből, akkor észrevesszük, hogy mindvégig következetesen megmaradt ennél az álláspontnál.²²

Csánky tervezetében találjuk a leginkább múzeumközeli, a valóságban rendelkezésre álló anyagot tekintetbe vevő érvelést. Ebből számunkra most talán az a legfontosabb, hogy egyszerre vetett számot a múzeummal kapcsolatos kettős veszéllyel. Egyrészt a kuriozitások, a városfejlődés szempontjából lényegtelen összefüggések, illetve felületi jelenségek olcsó bemutatása, a bulvármuzeológia gyakorlatával. Tisztában volt a tudományos lényeglátás követelményével, amely egyébként a másik három hozzászólót is izgatta. Csánky számára is a „*történeti okozatiság*”, a tárgyaknak a használati összefüggésük szerinti bemutatása volt a cél.²³ Ellenezte a csak típusok vagy a pusztán kronológia szerinti felhalmozó típusú kiállításokat (és ennyiben lépett volna túl a Ku-

zsinszky-féle első kiállításon). Másrészt azt is világosan látta, hogy a Fővárosi Múzeum számára a késői alapítás folytán csak igen korlátozottan és töredékesen állnak rendelkezésre a városi múlt emlékei, ezért a századfordulón általánossá váló enteriőrképzési gyakorlat, a kortárs muzeológia e kedvelt eszköze nemigen valósítható meg ebben a múzeumban.

A Fővárosi Múzeum átalakítása és a kortárs művészeti galéria létrehozása végül a világháború közbejötté miatt meghíúsult. A városligeti épület kiállítása az 1936-ban bekövetkezett bezárásig sem sokat változott: megmaradt régimódi, szunnyadó jellege, a régiségtárakkal való hasonlósága. A gyűjteményt nem rostálták meg, nem alakították át, és a gyűjtési irányokat sem változtatták meg lényegesen. Zavartalanul fejlődhetett, bővíthettek a gyűjtemény egyes egységei mintegy félszáz éven át. Így jött létre a Kiscelli Múzeum és az ugyanitt működő Fővárosi Képtár gyűjteményének ma legvonzóbb része, amely az ezredforduló kultúrtörténeti „reneszánsza” idején megint az érdeklődés homlokterébe került. Ez a bóbiskoló gyűjtemény ma készségesen áll a felfedezés, az újraértelmezés rendelkezésére. Mintha csak majd’ egy évszázad múltán igazolná az egykori reformátor mellékesen odavetett megállapítását: „Az úgynevezett muzeológia [sic] empirikus tudomány, elmélete csak utólag magyarázhatja meg és alig láthatja előre a kísérletek és a gyakorlat által talált és igazolt eredményeket.”²⁴

A mai magyar forrongó, átalakuló múzeumi világban nem árt emlékezni az idén százéves Fővárosi Múzeumra.

Jegyzetek

1. A kiállítás vezetője: Rostás Péter–Erdei Gyöngyi (szerk.): A FŐVÁROS RÉGISÉGE 1780–1873. KÖZTEREK ÉS MAGÁNTEREK 1873–1940, Budapest, 2004.
2. Lenkei Andorné: A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM KIALAKULÁSA. TBM XII. (1957.) 504–513.; K. Végh Katalin: A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM AZ ALAPÍTÁSTÓL AZ EZREDFORDULÓIG. Bp., 2003. 14.
3. Balogh Vilmos–Gelléri Mór–Toldy Ferenc: KIÁLLÍTÁSI KALAUZ. Bp., 1885. 162.
4. x.y.: A BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROSI MÚZEUM. *Archaeológiai Értesítő*, 1907. 383.
5. gTobogány [Kovács Béla]: VÁROSRENDEZÉS. *Interieur*, 1912. 36.
6. BTM, Adattár, 5/1898.
7. BTM, Adattár, 1899. augusztus 22-i levél a Fővárosi Tanácshoz.
8. A JELENKORI MÚZEUM. *Budapesti Hírlap*, 1901. május 5. 11.
9. BTM, Adattár, 428/1904.
10. BTM, Adattár, 1899. augusztus 22.
11. Uo.
12. Basics Bea: ERNST LAJOS GYŰJTEMÉNYE ÉS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TÖRTÉNELMI KÉPCSAR-NOKA. In: Róka Enikő (szerk.): EGY GYŰJTŐ ÉS GYŰJTEMÉNYE. Ernst Lajos és az Ernst Múzeum, kiállítási katalógus, Ernst Múzeum, Budapest, 2002. 111–132.
13. A Budai Múzeumról szóló sajtóvita egyúttal fényt vet a budai és a pesti identitás közti ellentét kieleződésére is ebben az időszakban. A „pesti gondolkodás, elhanyagolt Buda” érzése az egyesített fővárossal kapcsolatban mára feledésbe merült, de a századfordulón jelentős budai probléma volt. (*Buda és Vidéke*, 1897. június 6. 3.; július 4. 3.; augusztus 1. 1–2.; augusztus 8. 1–2.; 1898. január 23. 1–2.; 1898. február 1. 1–2.).
14. David Murray: MUSEUMS. THEIR HISTORY AND THEIR USE. Glasgow, 1904. Főleg 206. k.
15. Komolyabb írás a megnyitó alkalmából csak annak a Schöpflin Aladárnak a tollából jelent meg a *Vásárnapi Újságban*, aki ekkor már a Fővárosi Múzeum alkalmazásában állt. (Schöpflint 1907. március 26-án vették fel napi 4 koronás díjazással. BTM, Adattár, 633/1907.)
16. Egy mai szemmel szinte valószínűtlen esetel, a Fővárosi Múzeum bútorgyűjteményét

megalapozó Vogel-zongora megvételének történetével lehet Bárczynak a múzeumhoz fűződő viszonyát érzékeltetni. Bárczy a Városház utcában működő Réthy Zsigmond-féle régiségkereskedő-üzletben meglátott egy „*régi pesti zongorát*”, amelyet 240 koronáért kínáltak. Az árat Bárczy rögtön lealkudta 200 koronára, majd egy kis cédulára felírva az alapadatokat, utasította Wildnert, hogy küldje be Kuzsinszkyt az üzletbe. A múzeumigazgató elment, és kissé meglepetten ezt írta beszámolóként: „*Még bútordarabja nem igen van a fővárosi múzeumnak s nem gondoltam, hogy ezt is gyűjtenénk, de ha a Tek. Tanács jónak látja, úgy kérem vegye meg a zongorát, mert kétségkívül érdekes és mint pesti gyártmány, azt hiszem, ritka darab. Hogy Réthi fog-e még engedni az árból, nem tudom – nekem nem enged.*” A hangszert, amely egy a II. világháborúban sajnos elpusztult Vogel-zongora volt, végül megvették, és ettől kezdve tudatosan gyűjtötte a múzeum a hangszereket és bútorokat. (BTM, Adattár, 624/1907.)

17. A fővárosi kultúrpalota tervéről: Remete László: A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE. Budapest, 1966. 77–85. és Vámos Ferenc: LAJTA BÉLA. Budapest, 1970. 267–280.

18. BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS MŰVÉSZETI TÁRGYAINAK

KATALÓGUSA I. Képek. Bp., 1914. Idézi: Földes Emília–Mattyasovszky Péter: A FŐVÁROSI KÉPTÁR. Budapest, 1998. 11.

19. Csánky Dénes: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS MŰZEU-MÁNAK ÁTÉPÍTÉSI PROGRAMMJA. 1913. június, gépirat, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bq 708/61. [Budapest Székesfőváros Tanácsa számára írt felterjesztés]; Kremmer Dezső: A FEL-SŐOLASZORSZÁGI VÁROSI MŰZEU-MOK ÉS A SZÉKESFŐVÁROSI MŰZEU-M. *Városi Szemle*, 1913. 119–145.; Szabó Ervin: A VÁROSI MŰZEU-MOK FŐLADATAI ÉS A FŐVÁROSI MŰZEU-M. *Városi Szemle*, 1913. 305–352.; Feleky Géza: A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI MŰZEU-M PROBLÉMÁJA ÉS A FŐVÁROSI MŰZEU-M. *Városi Szemle*, 1914. 42–99.

20. Szabó, 317.

21. Uo. 318.

22. A Károlyi-palota három szárnyában a három gyűjteményt – a képtárt, a Fővárosi Múzeumot és a főváros tulajdonában lévő Zichy Múzeumot – egymással szimbiózisban, de mégis, egymástól függetlenül és elkülönítetten kívánta betelepíteni (CSÁNKY DÉNES ELŐTERJESZTÉSE BUDAPEST POLGÁRMESTERÉNEK A FŐVÁROSI KÉPTÁR LÉTREHOZÁSÁRÓL. Budapest, 1932. 13–20.).

23. Csánky, 1913. 39.

24. Feleky, 43.

Ébli Gábor

K20+?=K21

Modern és kortárs művészet Németország múzeumaiban

K20 és K21 – nem a látogatókat becsalogató elnevezés két múzeum számára. Düsseldorfban járunk, így rájövünk, hogy a K a Kunst rövidítése; de ha a nemzetközi figyelem a városra terelődik, az ország legdrágább bevásárlóutcájaként számon tartott Königsallee vagy a Rajna-parton a háborús bombázások után rekonstruált óváros nagyobb népszerűségnek örvend. Pedig a K20 és K21 a XX. és a XXI. század művészetének különálló bemutatásával nagyon tanulságos élményt kínál: elsőrangú az anyag, önálló üzenettel bír a két, gyökeresen eltérő épület, és a művészettörténeti korszakolás igazi elméleti dilemmát is felvet.

Holott a történet szerényen indult. Paul Klee egy ideig Düsseldorfban élt, tehát „saját” művésznek számított, a második világháború után a német közgyűjtemények sora igyekeztek korrigálni a hitleri „Elfajzott művészet” kampány rombolását – mégis a düsseldorfi tartományi parlament alig szavazta meg David Thompson amerikai gyűj-

teményének felbomlásakor a Klee-anyag megvétele. A támadások miatt a műveket nem is központi helyen állították ki, de a fokozatosan gyarapodó múzeum igazgatója nem adta fel. Werner Schmalenbach neve ma fogalom a szakmában: hogyan lehet a semmiből kitűnő gyűjteményt felépíteni, intézményt létrehozni és annak tartós ott-hont teremteni. 1986-ban megnyílt a belvárosban egy dán építésziroda tervei szerint a Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen csillogó sűrű gránitlapokkal fedett épülete.

S lám, mégsem mindegy, hogy néhány kereszteződéssel messzebb indul a híres bevásárlósétány: a múzeumoknak a kulturális intézmények versenyében elfoglalt helyét időközben felismerő helyi polgárságtól, a városi és tartományi vezetéstől most már dőlt az anyagi támogatás. Henri Matisse, Amedeo Modigliani, Kurt Schwitters, Jackson Pollock – egyre-másra vásárolta vagy a látványos saját gyűjteményfejlesztésre hivatkozva művészekről, örökösöktől, gyűjtőktől ajándékba kapta a múzeum a remekműveket. A gyarapodás mértékét jelzi, hogy kilenc évvel a megnyitást követően döntést hoztak egy új, kortárs helyszín kialakításáról. A K21 tehát 1995-ben fogant; utána hét év telt el a megnyitásáig, ami igazán rövid idő, ha figyelembe vesszük, hogy fel kellett szabadítani a tizenkilencedik században, historizáló stílusban épült Ständehaus (Rendek Háza, korábban a tartományi gyűlés otthona) épületét, majd azt egy német építésziroda tervei szerint teljesen átalakították, s ott már a megnyitóra az új gyűjtemény állandó kiállításával jelentkeztek.

A K20-ban sokáig egyfajta modern képtár működött: a kollekcióba alapvetően festmények kerültek. A fauve művekkel nyitó állandó kiállításon a klasszikus modern részt ma is elsősorban falra függeszthető táblaképek határozzák meg, bár ezt már kiegészítik például Max Ernst időközben megszerzett szürrealista szobrai. Érthetően külön hangsúlyt kap a német expresszionizmus. Kis szentély, majd önálló terem ismeri el immáron Paul Klee jelentőségét, az elmaradhatatlan Picasso-csomópontok mellett feltűnően erős Piet Mondrian már letisztult absztrakt korszakának jelenléte. Jól követhető, meglepetésektől mentes vizuális iskola ez az izmusok fejezeteiből. Nem hajlik a divatok felé sem a tematikus kiállítások mintájára, sem kisebb nevek vagy a kánon periferiáján meghúzódó irányzatok beemelésével.

Mondhatnánk, szinte konzervatív tárlat. Klasszikus modern, a szó szoros értelmében; amint azt már a festmények említett túlsúlya is jelzi. Mégis avantgárd, hiszen a modern művészetet a posztimpresszionisták után indítja, tényleg az izmusokat veszi sorra. A konzervatív jelleg az előkelő szellősséggel megoldott felfüggesztésből, a minimális szöveges kíséretből, a belsőépítészeti kialakításban uralkodó fehér színből, valamint az előrehaladó terem sor didaktikusságából adódik. Ez a múzeum jócskán a MoMA vagy a Pompidou Központ áttörő kiállításai után született, Düsseldorf számára adottság, történeti tény az avantgárd beépülése a kánonba. Letisztult, bizonyos értelemben rezignált tárlat ez: az avantgárd egy történeti korszak, amely műfajilag a táblaképek polgáriszalon-elrendezéséhez igazítható. Kijár neki a fehér háttér, de ez is már történeti belátás: nem az izgó-mozgó laboratórium fehérje, hanem a távolságtartó, tiszteletet adó semlegességé.

S itt tűnik ki a K21 létrehozásának jelentősége. A kitűnő darabokat, meglehetősen komplett sort kínáló, ám a múzeum létrehozásának megkétszerezése miatt sem páratlan főműveket, sem rendezésbeli meglepetéseket nem felvonultató K20 jelentős, de önmagában csupán reprezentatív teljesítmény maradt volna az évtizedek során a világon számos nagy múzeumban felhalmozódott modern gyűjtemények seregszemlájén. A második világháború utáni anyagban a szerzemények ígéretesebbek voltak; az anyag az amerikai művészetre helyezte a hangsúlyt – de felismerhetővé vált, hogy az alig har-

minc kilométerre délre fekvő kölni Ludwig Múzeum igen gazdag tengerentúli anyaga nehezen lesz túlszárnyalható. Mark Rothko, Sean Scully, Frank Stella és mások művei stabil értékeket adnak a düsseldorfi állandó kiállítás eme szakaszainak, de az igazi sikerhez, ahol a múzeum valamiben nemcsak hasonló, esetleg egyenrangú, hanem vezető lehetne, időben tovább kellett lépni.

Még Joseph Beuys-on is, pedig ő szintén a város művésze volt, sikerült is a Günther Ulbricht-gyűjtemény megszerzésével rangosan képviselni a múzeumban, de már ő is klasszikusnak számított. A múzeum vásárol(t) más nemzetközi rangú német sztároktól is, mint Jörg Immendorf, Markus Lüpertz vagy Georg Baselitz – de hány és hány további német (és külföldi) köz- és magángyűjtemény teszi ugyanezt! A legfontosabb pozíciót Gerhard Richter kapta a kollekciónban: egy újabb düsseldorfi kötődés és egy kiemelkedő művész, aki az említett élő német sztárok közül egyedül külön termet élvez az állandó kiállításon: ez a tárlat záróköve. De Richter is a K20-ba került. Él, de már klasszikus; már a követői-epigonjai számítanak kortárs művésznek. Richter is történelem, művészettörténet már. A K21 által megcélzott közönséget Richter mint „kortárs” már nem vonzaná.

A K20 hullámformát idéző, dinamikus külsejű, belül okosan tagolt épületéhez képest a K21 a friss műveknek egy régi épület felújításával teremtett otthont. Ebben bizonyára szerepet játszott a műemlék felhasználása a kulturális turizmus céljaira, és a hagyományos épület az időtlenség remélt értékét is rávetíti a jelenkori művészetre. A historista stílus szellemiségében jól illik a posztmodern képzőművészeti egyveleghez, de az építészeknek ezen túl szabad kezet adtak. Óriási átriumot képezhettek az épület közepén, mind az öt szint magasságában – és az egész tetőt üvegre cserélhették. Lenyűgöző térélmény. S azonnal jelzi a látogatónak: mindent, csak ne didaktikusan klasszikus kiállítást várjon.

Az itt is igen szűkszavú kísérőszöveg azzal indokolja a K21 kezdőpontját a nyolcvanas években, hogy a művészet ekkoriban szabadult fel a modernizmus programjának kötöttségei alól, az alkotók kritikusán tekintettek vissza az avantgárd, szélesebben a művészet egészének történetére, s egy heterogén, rejtélyes sokértelműségbe burkolózó, metaforikus művészeti nyelven kerestek új kifejezési módokat. A kiállítás nem erőltet időrendet az anyagra, még tematikus egységeket sem. Az átriumot körbevevő, közepes méretű, józan praktikussággal kialakított terekben helyezték el a műveket, ajánlott útvonal, sugallt összefüggés nélkül. Fejezeteket látunk a közelmúlt két és fél évtizedének művészetéből, időről időre átrendezett félig állandó kiállításon. Ennek része a tartomány által megvásárolt Ackermans-gyűjtemény, amely jól illeszkedett művészettelfogásában a kurátorokéhoz; s ezzel a K21 a kortárs művészet kiszemelt irányában egy csapásra nemzetközileg vezető pozíciót szerzett.

S mi ez az irány? A legfeltűnőbb, ami nincs: festészet! Felbukkan ugyan egy gyönyörű Herbert Brandl-kép (ő képviselte Ausztriát a 2007-es Velencei Biennálén), de nem további képek, hanem Franz West egy objektje társaságában. Nagy rugalmassággal a festészethez társítható Günther Förg óriási rézlemez diptichonja, Georg Herold téglalapalkalozója, mert legalább a falon függ, és hordozója akrilfesték fedésű, valamint néhány további kompozíció, de ha valaki a műtárgypiacon ma szárnyaló Lipcsei Iskola, esetleg a Magyarországon oly népszerű technorealista (új-fotorealista) festészetet keresi, akkor csalódnia fog.

Többet segít, ha a látogató észreveszi, hogy a bejárathoz közel két teremben valamilyen kronologikus kezdet mégis található: Marcel Broodthaers egy átfogó műcsoportja, illetve egy egész teremnyi tv-installáció a képernyőművészet atyjának tartott Nam June

Paiktól. S ha ők a klasszikusok ebben a kortárs múzeumban, akkor nem csoda, hogy a fiatalabb válogatás is attitűdjében a konceptuális szílat, műfaji szelekciójában pedig az új médiát, tárgyművészetet követi. Christian Boltanski, Mario Merz, Jannis Kounellis tekinthetők még klasszikusnak, majd a kiállítás túlnyomó többségét fiatalabb generációk töltik meg. Dominálnak a háromdimenziós alkotások, plasztikák, szobrok.

Szobrok?! Besétálunk Tony Cragg furnérdoboz erdejébe, megbotlunk Robert Gobernek a falból kinyúló bal lábában, elszörnyedünk Ron Mueck kísértetiesen élethű férfi-csecsemő torzóján, szemezhetünk Katharina Fritsch kétméteres fekete egerével, bolyonghatunk Juan Munoz PLAZÁ-jának egységesen szürke műgyanta figurái között, vagy félve besurranhatunk Ilja Kabakov deszkabódéjába. Objektvművészet ez talán, tárgyalakotás – mondhatnánk szobrászat helyett. De még csak az sem. Hiszen nem az objekt, a tárgy a lényeg, éppen az ellentéte: az általa átstrukturált, kitöltött vagy éppen feltűnően üresen hagyott tér.

Térművészet. A központi terem Reinhard Mucha DEUTSCHLANDGERÄT című óriásműve, amely két évtizeddel ezelőtt, a negyvennegyedik Velencei Biennálén töltötte meg a német pavilont. A gyűjteményben markánsan képviselt alkotók közé tartozik még Thomas Schütte is: ama kevesek egyike, aki a tízévente, 2007-ben negyedszer megrendezésre kerülő münsteri Szulpturprojekte köztéri szoborkiállításon már kétszer szerepelt. Installáció – használhatjuk ezekre a kompozíciókra az általános kifejezést, csak ennek éppen a mindennaposága fedi el, hogy mennyire a tér áll itt középpontban. A múzeum maga is az „Arbeiten im Raum”, vagyis a „munkák a térben” kifejezést használja.

Vegyük észre: nem művek, hanem munkák! Amennyire lehet, tágra vonják, a hagyományos „művészet”-től eloldozzák az itt alkalmazott művészetfogalmat. A termekben olvasható kis eligazításokon, a K21 rövidítésén túl, a Kunst szócska szinte elő sem fordul. Ebben áll a markáns különbség a K20-hoz képest: míg az racionálisan, mítoszoktól mentesen a képalkotás több száz éves európai folyamatának részeként kanonizálja a klasszikus avantgárdot, úgy a K21 radikálisan elválasztja ettől a kortárs művészetet, elhárítva a festészet mai, sokadik újjáéledésének piederstálra emelését.

Tehetne másként is. Gond nélkül prolóngálható lenne a K20 festészeti monopóliuma az ezredvég anyagában is – persze nagyon szelektív válogatással. Ugyanakkor ez a válogatás is szelektív, csak éppen az ellenkező irányban: szinte negligálja a mai festészetet. Történeti távolságból feltehetően árnyaltabban fogjuk ezt látni, de érthető, hogy ha a jelenben markáns önálló hangot keres egy ilyen Museum für Gegenwarts-kunst – ami a K21 típusú intézmények megnevezése Németországban –, akkor azt így érheti el. E szelekcióval a K21 szinte lemond a látogatók nagy részéről, és a nehezen emészthető műfajokat, kísérleteket helyezi a fősodorba. Ehhez kísérletező kedvű magángyűjtők jönnek a segítségére: kortárs festménygyűjtőből igen sok van Németországban, sorozatosak a múzeumok konfliktusai velük, hiszen a műtárgypiaci áremelkedés nyomán nem tudnak ellenállni a kísértésnek, hogy tartós letétbe adott képeiket vissza ne vonják a rangos publicitást hozott múzeumi kiállítások után, s jó pénzért el ne adják. De installációt gyűjteni nem olyan könnyű, a piaci sikerére számítani szintén nem ígér biztos nyereséget. Egy K21 jellegű múzeumnak viszont garanciát jelent két-három ilyen felfogású gyűjtő támogatása: nyugodtan fejlesztheti a kollekcióját anélkül, hogy annak rövid távú népszerűségére vagy a rekordot döntő látogatószámokra figyelne.

Képek azért vannak a K21-ben. De nem festmények. Képek: c-printek, mindenféle digitálisan, számítógépesen előállított, manipulált kép-zet. Candida Höfer egy hamburgi kázinó folyosóját vetíti elénk, Jeff Wall light-box munkája virtuálisan Barceloná-

ba, a Mies van der Rohe-alapítvány fogadótermébe kalauzol, Thomas Struth a jól ismert múzeumi látogatófotói közül a velencei Accademián készített felvétellel bukkan fel az állandó kiállításon. A K21 itt is kihasználja, hogy Düsseldorf a képzőművészeti főiskolája, galériái, nagy művészeti élete révén számos mai vezető alkotó otthona, s tőlük több munka is szerepel (Andreas Gursky, Katharina Sieverding, Thomas Ruff). Nem hiányzik az átmenet a mozgóképhez sem diainstalláció és videó révén (Tony Oursler, Eija-Liisa Ahtila, Shirin Neshat, valamint Peter Fischli és David Weiss svájci párosa).

Hogyan viszonyulnak ezek a képek a festészethez, a festményekhez? Ha az előbb tagadó, meghaladó viszonyként értelmeztük a múzeum válogatását, kapjon helyet más interpretáció is: valójában mai festmények ezek, a képfolyam folytatásai, a mai képesség termékei, reflexiói, kritikái. Csupán a technika, eljárás változik.

Felfogás kérdése, ki melyik magyarázat felé hajlik. Lehet a megelőző bekezdésekben sugallt K20–K21 különállást cáfolni, amennyiben a K21 fotó- és videóanyagát a modern képtár szerves folytatásának tekintjük. Vegyük ebben az esetben a festményt a kép tágabb kategóriája részének, és ismerjük (f)el, hogy amint a modern festészet is betagozható lett a képalkotás évszázados hagyományába, úgy a mai képek is ebbe a sorba illenek, csupán „haladtak a korrall”, a mai kor társai, annak eszközeit, vizuális közegét használják, kísérletileg alakítják, kritikailag bírálják. De védhető egy olyan nézőpont is, amely szerint nem kell e művek legitimációjához a festészet technikai váltásához folyamodni; igenis önálló területről van szó, ezzel vált saját jogon egyenrangúvá a jelenkori művészetben a fotó.

A sokértelműség természetes. Nem hibája, hanem velejárója a múzeumi munkának. Főleg a gyűjtemény és az állandó kiállítás az a két eszköz, amellyel ez az intézmény meghatározóan részt vesz a művészet fogalmának, határainak s azon belül az egyes elemek viszonyának definiálásában. Az élő művészet terén ez különösen folyékony hazmazállapotú, folyamatos iterációra felszólító helyzet: bizonyára maguknak a rendezőknek a véleménye is finomodott, változott már csupán attól, hogy felállították a törzsanyag e kiállítását, hiszen így tudatosodik, hogy a jelenségeket milyen jövőbeni kánon felé terelik. S míg egy ilyen rendezés éppen ezért vitatható is, feltétlen érdeme, hogy a múzeum intézményét legkevésbé sem halottnak, temetőnek tekintsi, hanem kifejezetten aktív résztvevőnek. A K21 a huszadik század elejére, Alexander Dörner hagyományára nyúlik vissza: a múzeum kísérleti terep legyen, ahol a jelennel párhuzamosan zajlik a szakmai reflexió.

A művészek számára óriási segítség ez. A kiválasztottnak elismerés, a kívül rekedteknek is legalább állásfoglalás, orientáció, szakmai vélemény. Sokat profitálhatnak a német alkotók: nem azért, mert előnyben részesítik őket, hanem mert nemzeti hovatartozástól függetlenül, egyetemes szemmel válogatnak, s ebben a kontextusban mutatják be a honiakat – persze nyilván nagyobb arányban, mint teszi ezt egy külföldi múzeum, amely ugyanennyire a saját nemzeti művészei felé hajlik. De csak hajlik, nem róluk szól, nem nemzeti jogon mutatja be őket. A K21 is művészeket mutat be, földrajzi besorolás nélkül; közöttük német alkotókat is, de nem a németységük miatt.

Nemzeti és egyetemes, illetve modern és kortárs viszonyának ilyen találása kitüntetett pozícióba helyezi a düsseldorfi múzeumi párost. Hátországuk is erős, hiszen a K20-tól kisebb sétára, a Hofgarten túloldalán fekvő Museum Kunst Palast a régi képtárával művészettörténeti bevezetést nyújt. Ennek gyűjteményei még a felvilágosodás idején nyilvánossá váló főúri kollekciókra nyúlnak vissza; a ma óriási alapterületű intéz-

mény első épülete 1902-ben nyílt meg, később bekebelezte a hitleri ellenkampány előtt, majd a hatvanas években újra igen jó modern anyagot gyűjtő Kunstmuseumot, s végül ma komplex alapítványi formában, részben közpénzből, részben – erősen vitatott módon – két óriáscég finanszírozásában működik.

A düsseldorfi múzeumok nemcsak egymást egészítik ki, hanem tagjai a Rajna-parti négy nagyváros (Bonn, Köln, Düsseldorf és Duisburg) képzőművészeti hálózatának is. Bonnban az egykori kormányzati negyed revitalizációjának legsikeresebb eleme szintén a kiállítási élet fellendítése lett. A Kunstmuseum, a Kunsthalle és a második világháború végén induló állandó kiállításával egy legújabb kori történeti múzeum szerepét vállaló (bár benyomásom szerint erősen klisékbe hajló) Haus der Geschichte egymás mellett található. A két szélső intézmény a népszerűbb, történeti, művelődéstörténeti kiállításával a közepén fekvő, elegáns, de arisztokratikusan elitművészeti Kunstmuseumnak sok olyan látogatót szerez, akik csupán a kortárs művészetért nem jönnek ide.

A közönségszervezési motiváción túl azért is kooperálnak e múzeumok könnyen egymással, mert közös és közeli a fenntartójuk. A felsorolt intézmények többsége a tartományé vagy a városé. Nem a távoli, fővárosi, nagy minisztériumi hierarchiában kell pénzt, engedélyt kérni különböző ötletekhez, hanem helyi szinten és a lokálpatriotizmus révén eleve motivált politikusoktól. S a helyi legkevésbé sem jelent provinciálist. Észak-Rajna–Vesztfália egyetlen említett múzeumában sem merül fel, hogy a középszerű helyi művészeket patronálják vásárlással. A német tartományokat reálisabb az európai országokkal egy szinten kezelni. Nordrhein-Westfalen modern művészeti erejét Európában legfeljebb Franciaország és Anglia haladja meg, de valójában azok sem. Párizs és London kiemelkedő központok, de a modern és kortárs művészet országos terjedése már sokkal szerényebb: a Rajna menti példában éppen az egyenrangú nagyvárosok múzeumi ereje imponáló. A régióban találjuk az esseni Folkwang Múzeumot, a dortmundi Museum am Ostwallt, a Ludwig Alapítvány aacheni központját, a jeles egykori műgyűjtőről elnevezett wuppertali Von der Heydt Múzeumot, és sorolhatnánk tovább.

Az évszázados német széttagoltság nyomán hagyomány a regionális önállóság, amelyet a második világháborút követően a Szövetségi Köztársaság alkotmánya a föderatív felépítéssel rögzített. Ennek alapköve a tartományok kulturális autonómiája, a Kulturhoheit der Länder. Hátrány, hogy a szövetségi kormányzat nem kezeli központi szinten a képzőművészet ügyét, s így fel sem merül, hogy Georges Pompidou vagy François Mitterand mintájára egy Centre Pompidou vagy új Bibliothèque Nationale jöjjön létre, ám tartományi szinten kiemelten foglalkoznak a kultúrával, így a modern művészettel is. Mivel Berlin a megosztottság évtizedeiben elvesztette (művészeti) fővárosi szerepét, a gazdag nyugatnémet nagyvárosok ambíciózusan fejlesztették múzeumaikat.

Ez a modern művészeti elkötelezettség nem új keletű, csupán a hagyománya szakadt meg a huszadik század közepén. A húszas évekig bezárólag a német múzeumok és magánosok az egész európai avantgárd – tehát nem csupán a Die Brücke vagy a Der blaue Reiter csoport – legkezdeményezőbb vásárlói, támogatói voltak. A hitleri hatalomátvétel másfél évtizednyi visszafordulást jelentett, de a világháború után ennek jóvátételére kettőzött erővel fordultak a (nyugat)németek a modern és kortárs művészet felé. Ebből a lendületből született a documenta sorozata Kasselben, továbbá számos múzeum. Mivel a modern művészet éppen ekkortájt vált klasszikussá, azt már azért kellett gyűjteni; a kortárs iránti fogékonyság terén pedig csupán újjá kellett élesíteni a század eleji nyitottságot. Így a modern és kortárs művészet viszonyát rugalmasan,

mindig újradefiniálva kezelik. A német múzeumok folyamatosan megvalósítják azt, ahogy fénykorában a Musée du Luxembourg a Louvre előtti lieu de passage-ként, tíz évre szóló átmeneti helyként tekintett önmagára. A New York-i Modern Művészetek Múzeuma Alfred Barr programja szerint ugyanilyen torpedóként működött (volna); eredetileg a mindenkori klasszicizálódott modern generációkat átadta volna a Metropolitan Múzeumnak. Ez nagyfokú legitimitást kölcsönöz a jelenkori folyamatoknak, hiszen a folyamatos és intézményesült beépülés a történeti kánonba azt vetíti előre, hogy a mindenkori jelen művészete – bármilyen hajmeresztő legyen is az esetleg a közönség számára – nemsokára már szelíd, szalonképes „klasszikus modern” lesz.

Ez a folytonosság kimondatlanul is szembehelyezkedik a művészet halálának sok változatban előkerült tézisével. Maga a tézis sem azt állítja, hogy művészek ne lennének a jövőben, vagy alkotások ne születnének, hanem csupán azt, hogy „a művészet” eddigi kerete, feltételei, jellege annyira megváltozik, hogy az újonnan születő művek már nem sorolhatók a régi fogalom alá. A múzeumi gyakorlat azonban nem ezt mutatja. Még a K21 is, amelyik igazán kielezi a különbséget a huszadik századi anyaghoz képest, végeredményben a saját anyagának már zajló klasszicizálódását bizonygatja azzal, hogy hagyományos gyűjteményt, állandó kiállítást, vaskos katalógust formál belőle, racionálisan kialakított épületben helyezi el, feldolgozását is a múzeumi normák szerint végzi, művészettörténészek ítéletére bízva.

Arthur Danto számára a hatvanas évek elejének pop-art-kiállításai döntő határvonalat jelentettek. A K21-en végigsétálva nem is találkozunk ezzel a helyzettel, hiszen Warhol és generációja már a K20 kompetenciájába tartozik. Élesebb vagy kevésbé éles lesz a modern és kortárs közötti különbség: ez a jövő nyitott kérdése, de a mindkettőre alkalmazott múzeumi elhelyezés azt sejteti, hogy a ma újnak tűnő neokonceptualizmus, médiaművészet és az installációs téralkotás nemsokára mind a történeti folyamat újabb állomásává sorolódik majd.

Még egyértelműbben ezt vallják azok a múzeumok, amelyek nem is bontják meg a modern és kortárs kiállításukat. Ilyen az említett kölni Ludwig Múzeum. Josef Haubrich kölni ügyvéd a városra hagyta remek expresszionista kollekcióját: egy első válogatást (Erich Heckeltől Ernst Ludwig Kirchnerig) 1946-ban az egyetemen állítottak ki. A látogatók között volt egy huszonegy éves művészettörténész-hallgató Mainzból: Peter Ludwig. Későbbi karrierje – üzleti, politikai és esztétikai megfontolások eredőjeként – szándékot és lehetőséget teremtett számára a műgyűjtéshez. 1969-ben az amerikai pop-art frissen született és megvásárolt alkotásait bocsátotta letétként, majd néhány évvel később már ajándékként Köln rendelkezésére azzal a feltétellel, hogy a város modern művészeti múzeumot építsen és tartson fenn. Haubrich és Ludwig anyaga mellett Köln egy korábbi donációt, a Wallraff-féle régi képtári anyagot is az 1986-ban megnyitott múzeumban helyezte el. A gyűjtemény gyarapodott, Ludwigék újabb egységeket adományoztak (orosz avantgárd, Picasso); így a régi anyag új, külön épületet kapott, s 2001-ben a Rajna-parti múzeum önállóan a Ludwig Múzeum helyszíné lett.

Haubrich kortársként gyűjtötte a német expresszionistákat, s ennek folytatására kívánt ösztönözni donációjával. Ludwig – a baloldali művészek részéről sok kritikát kivívó érdek-összefonódásai mellett is – úttörőként állt ki az amerikai pop-art mellett: Európában egy kézen máig az ő alapítványában s ennek révén Kölnben állt össze a legnagyobb, minőségében is vitathatatlan amerikai anyag. A mindenkori kortárs elkötelezettségen túl Ludwig amerikai programja az egyetemes merítésre is felhívta a figyelmet. Kiaknázta, hogy a második világháborút követően a Szövetségi Köztársaság-

ban szinte kötelező volt az odafordulás az Egyesült Államok felé, és a németeket nem terhelte a franciák kisebbségi érzése sem, amiért New York megfosztotta Párizst a központi művészeti szerepétől. A közvetlen kapcsolat az egyetemes fősodorhoz lendületbe hozta a német művészetet is: a festészet és a fotó területén egyértelműen a világ élvonalába került a német jelenkori művészet.

A kölni Ludwig Múzeumban ráadásul az amerikai, német – és részben más, elsősorban francia – kortárs anyag a megalapítástól kezdve, a gyakorlatilag folyamatos intézményi átszervezések ellenére is, mindvégig a történeti előzményekkel egy fedél alatt jelenik meg. Eleinte a Wallraff–Haubrich–Ludwig gyűjtői trió sorrendje fedte a művészettörténeti kronológiát is. Micsoda hitelességet kölcsönzött Tom Wesselmann vagy George Segal gyakran egyenesen a műteremből érkező munkáinak, hogy 1969-től kezdve rendre olyan elhelyezésben voltak láthatók, ahol az állandó tárlat a Wallraff által százötven évvel korábban újrafelfedezett rajnai gótikával indult! A régi képtári anyag kiköltözése óta a Haubrich–Ludwig páros maradt; a tőlük válogatott korai német és orosz avantgárd, plusz a Ludwig révén Picasso teljes életművére kiterjedő merítés bámulatosan erős klasszikus modern indítást biztosít az állandó kiállításon. S nemcsak a mindenki által ismert nevekkal, hanem mélységben is: Malevics vagy Rodcsenko mellett Svétin, Exter vagy Csasnyik művei sem maradnak el. Majd jön a szürrealizmus, s a következő teremlépésekkel máris a második világháború utáni folyamatoknál vagyunk: Amerikában absztrakt expresszionizmus, Nagy-Britanniában Francis Bacon. Majd újabb reprezentatív művek sora: Ellsworth Kelly, Morris Louis, Donald Judd, Jasper Johns és a többiek. Nem csupán nevek, hanem mérvadó, a folyamatokat átütő erővel, primer élményként közvetítő alkotások. Itt Cy Twombly pannóján ragad meg a látogató szeme, ott Walter de Maria fekvő acélívei között lavírozunk.

A kölni sorrend finoman edukatív, kronologikus. A teremsor nem szigorú enfilade, nincs is számozott, követendő útvonal, de jól érzékelhető a fő csapásirány, ahonnan kitérőket lehet tenni a kistermekbe. S ezek a kis szigetek ugyanolyan színvonalas művekkel fogadnak. Jacques Villeglé és Wolf Vostell hatvanas évekbeli vakartplakát-képei mellett még a kevésbé ismert – de számomra meggyőzőbb és dátumában is úttörő (1962) munkát felmutató – Raymond Heins bretagne-i művész affiche déchirée-jének is jut hely. Dieter Roth szétnyomott csokoládépralinékból formált képet: lám, az édeségiparból tőkét felhalmozó Ludwiggal még szelíden ironizálni is lehet. A kanadai Jean-Paul Riopelle absztrakt színkavalkádja láttán elmélázhatunk, mi lett volna az Európai Iskola alkotóiból, ha nincs Vasfüggöny (az éppen Kanadába emigrált Marosán Gyula kínál lehetséges párhuzamot). Az ötvenes évek német festészetében uralkodó informel rokonaként megjelenik egy-egy osztrák társ: Arnulf Rainer, majd a későbbi tendenciákból Maria Lassnig. Az ilyen kiemelésekben nyilván szerepet játszik a nyelvi közösség, a Bécsben is működő Ludwig Múzeum – amelyhez, akárcsak a budapesti Ludwig Múzeumhoz, egyébként alig hasonlít a kölni; a Ludwig-hálózat intézményei között nincs együttműködés, az aacheni alapítvány az egyetlen közös nevező.

A teraszosan a folyóhoz lejtő kölni Rajna-part adottságait ügyes, lépcsőzetes belső szerkezettel kihasználó múzeumban a számtalan félemelet, eltolt kis szint jól bejátszható tereket rejt. Természetes felülvilágítás és mesterséges fény ügyes kombinációja vezeti a tekintetet, a bújócska kötetlenné, lazává teszi az időközben már a sokadik teremnél tartó sétát. Itt ki lehet lépni egy teraszra, ott észrevesszük, hogy egy teremsor végén Gerhard Richter lépcsőn lefelé jövő női aktja irányítja térélményszerűen az előrehaladásunkat. Közben visszahőkölünk Sigmar Polke monumentális vászna előtt, nem

maradhatnak el az egész termeket betöltő installációk sem (Manfred Pernice), s lám, már a mai sztárok között találjuk magunkat – akár festészet (Per Kirkeby), akár fotó (Katharina Fritsch) terén.

Semmilyen cezúra nem jelzi az átlépést a jelenbe, nincs is jelen. Folyamatot él át a látogató: halad a huszadik század évtizedein át, valami kötetlen, csak sugallt teleológia mentén, az aktuális kortárs szekciót nem választja el semmi az éppen megelőző tendenciáktól. Műfajilag feltűnhet az arányeltolódás a fotó, videó, installáció felé, de ez távolról sem olyan kihegyezett, mint Düsseldorfban. Sehol nincs döntő váltás. A huszadik századi anyag végig nagyon progresszív, így a mai jelen esetleg radikálisnak megélt újítása is relativálódik. A modern művészet máig zajló folyamat ebben a rendezésben, nincs is igazából értelme a külön kortárs kategóriának. A teremsor végén közvetlenül visszajutunk egy tágas lépcsőházban a kezdeti avantgárd termekhez – ha bárki elfelejtette volna, ez máris emlékezteti, hogy milyen fogékonysággal, nyitottsággal, legalábbis toleranciával érdemes közelíteni a modern művészet mindenkori kortárs jelenségeihez. A teremsor nem is lineárisan haladt előre, a látogatók nagy része kacskaringózik, talán máshol lyukadt is ki, időközben visszafordult: nem időrendi kérdésként éli meg a modern-kortárs dilemmát. Mert ebben a múzeumban nincs ilyen dilemma. Modern művészet van, rendre klasszicizálódó kortárs fejezetekkel.

Yves Klein formás testeket használt álomkékjének vászonra viteléhez; Césár bádognoncsból lapította össze tragacsait; Christo beburkolta mitikus épületeinket a művészi beavatkozás átértelmező kódébe-leplébe? Milyen megütközést keltettek ők – s ma mind az állandó kiállítás már javában klasszikus részének tagjai. Ez lesz a jelenből kiemelt művek sorsa is, sugallja ez a tárlat. Összetömöríti az időt ez a múzeum. Az ilyen intézmény mindig időgép, visszautazást kínál a múltba. Ebben a rendezésben úgy érezzük, szinte összefolyik a múlt a jelennel, egy folyamatos jelenben (Present Perfect) élünk, és él a művészet. Egymást követik az irányzatok, de egyik sem tart soká, a múzeum kimazsolazza a javukat, s már lép is tovább a következő felé. A jelen maga is már múlt. Mire megnézzük a kortárs műveket, már nem is kortársak, tudatosodik bennünk, hogy egy múzeumban látjuk őket, vagyis már az örökkévalóságba emelték át e műveket, kipreparálták, besorolták, s most csak bemutatják.

Lehet ugyanakkor ezt fordítva is megélni. Mondhatjuk, ez a rendezés széthúzza az időt, hiszen hány és hány szakaszát villantja fel a modern művészetnek! Racionálisan nézve e korszakok milyen közel vannak még: összesen nyolc-tíz évtizedről beszélünk. Ezek a kulturális jelenségek mind a családi, kisközösségi emlékezet hatósugarába esnek – és mégis milyen távoliak! Ez a távolságérzet abból adódik, hogy akár a düsseldorfi, akár a kölni rendezésben e múzeumok a modern művészetet tényleg az izmusok egymást váltó versenyfutásaként jelenítik meg. A sok apró szakasz a messzi múltba helyezi az egyébként csak ötven-hetven évvel ezelőtti eseményeket is.

A Rajna-vidék említett múzeumain túl Hamburgtól Stuttgartig számtalan nagy „vidéki” német múzeumi példát lehetne még hozni a modern művészet és szélesebben a huszadik század e korszakolási paradoxonjainak feloldására. Bizonyos szegmensekben a kisebb (köz)gyűjtemények is kitűnően szakosodtak: legalább száz olyan nyilvánosan látogatható – bár egyre gyakrabban magánfenntartású – múzeum szövi a német művészeti intézményi hálót, amelyik a kollekciójával, állandó kiállításával, szoborparkjával, kiadványaival tevéleges részt vállal a modern és kortárs irányzatok kanonizálásában. A keleti tartományok közül Thüringia tart lépést a nyugati vidékekkel (és régi képtári anyagban Drezda). Ez a sokszínűség páratlan erény, talán csak az Egyesült Államok múzeumi tagoltsága hasonlítható ehhez.

A két legjelentősebb német helyszín, Berlin és München önálló elemzést érdemelne. Múzeumi szempontból mindkét város külön országnak tekinthető. Intézményi fedőszervük elnevezésében ez tükröződik is: Bayerische Staatsgemäldesammlungen, illetve Staatliche Museen zu Berlin – Stiftung Preussischer Kulturbesitz. Széles körű antik és régi képtári anyag alapozza meg mindkét városban a modern és kortárs művészet elhelyezését egy kronologikus perspektívában. Berlin előnye a mai kortárs pezsgés: a város izgalmasságban, kísérleti-alternatív jellegben maga mögött hagyta New Yorkot, Párizst és Londont. Nem véletlen, hogy a modern gyűjteményért felelős Neue Nationalgalerie és az éppen csak 1996-ban megnyílt kortárs Hamburger Bahnhof mindig a konzervativizmus vádját szenvedti el! Ilyen gazdag klasszikus háttérrel és újító jelenkori szcénával szembesülve csak előre lehet menekülni; ez kényszeríti ki ezekből a modern és kortárs művészeti múzeumokból a folyamatos lépéstartást.

München higgadtabb közeg; és ez fordított módon, de nem kevésbé előnyös a jelenkori anyag számára. Pinakothek der Moderne lett az új múzeum neve; sokatmondó elnevezés. Ugyanúgy Pinakothek, vagyis képtár, az egykori görög kifejezés hagyományát követve, ahogyan a szomszédos Alte és Neue Pinakothek. Az új múzeum – amely valójában négy kollekció közös otthona: modern művészet, építészet, design és grafika – a modern és kortárs alkotásokat sűrűn változó, közös kiállításon mutatja be. Fő üzenete: ezek is képek, „csak” képek, egy hömpölygő történeti folyam mai hullámai. Óriási legitimációt biztosít a modern és kortárs anyagnak, hogy az Alte és a Neue Pinakothek révén két klasszikus intézmény nyújt művészettörténeti alapot. A közös Pinakothek elnevezés világosan jelzi, hogy a jelenkori – a közönség által talán nehezen befogadható, de valójában a jövő klasszikusának számító – művészet egyenrangú a letisztult értékű gyűjteményekkel.

Ki-ki vérmérséklete szerint válogathat e német interpretációk között. Egy bizonyos: amint a tízes-húszas években, úgy Németország ma újra a modern-kortárs művészet nemzetközi összehasonlításban legnyitottabb múzeumi otthona. Nem véletlen, hogy a két év múlva a teljes felújítás végére érő berlini Museumsinsel legfontosabb intézménye, az Altes Museum homlokzatán óriási neoninstalláció hirdeti: All Art Has Been Contemporary.

Nyilas Atilla

AZ ÁLMOSKÖNYVBŐL

96.03.29.

(k.kabai lóránt álomnaplójából)

Szédültem, soha nem volt ilyen erős tér,
lakást vettünk (bátyámék most vettek új
lakást), már bemenni is féltem, iszonyato-
san magasnak tűnt föl, kinéztem az abla-

kon, magasnak tűnt föl, kinéztem az új lakást, már bemenni is féltem, iszonyatosan magasnak tűnt föl, kinéztem az ablakon, szédültem, soha nem volt ilyen erős

lakás, már bemenni is féltem, iszonyatosan magasnak tűnt föl, kinéztem az ablakon, szédültem, soha nem volt ilyen erős tériszonyom, itt igazi halálfélelmem volt.

Armageddon

Kicsike zöld álarcok piros hajjal,
száj- és szemüreggel –
ilyenről álmodtam, s ahogy megébredtem,
rögtön tevékenykedni kezdtem,
védőszentek ereklyéit, ha hozzájuthattam,
vagy legalább ábrázolásait gyűjtöttem,
mindenkit kérdezgettem, akivel csak találkoztam,
tud-e az őrangyaláról,
s hogy a boldogok közül kit érez a magához
legközelebb állónak.
Rózsafüzéreket halmoztam föl és kenyeret,
sok-sok egész kenyeret,
aztán útra keltem.

Balra indexelünk, és ismerős
sávok között váltunk rövid,
még valami szoc márkájú kocsinkkal
sztráda poros nyitózszakaszán.
Tudom, hogy északkeletre,
a Balatonhoz vezet,
ahhoz a Balatonhoz, amilyenek
ilyenkor szoktam látni,
két, egymáshoz közeli nyaralóhely
szívet melengető képeivel.

Kis ketrechen vagy rács alatt,
kimúlva találok állatbarátomat,
kutyát vagy talán vidrát.
A környéken pusztítás nyomai,
szétszórt tetőcserep, kidőlt fák,
leomlott falak. Mesélik, az éjjel
démonok törtek rá a falura,
nyomukban szélvihar kerekedett,

s addig riogatták a jószágot,
amíg bele nem pusztult a félelembe.
Nagyok voltak, de senki sem tudná
megmondani, milyen alakúak,
hol úgy néztek ki, mint vastag,
kérgetlen ágak, hol meg
akár holmi repülő gombatelepek,
de erre sem mernének esküdni.
Visszamegyek kis barátom teteméhez,
hogyan elföldeljem, s fölötte a rácson
ott ül egy piros hajú, zöld álarcocska.

k.kabai lóránt

EGY

a nyugalom szétárad fejemben, és szét fogja roncsolni,
pedig úgy gondolom, most már vagyok olyan erős,
hogy egyedül is elboldogulok magammal;
az érzést szégyellem sokszor, hogy erősebb vagyok,
mint mások, ez az érzés fog el újra és újra,
azonban mindig a gyengeségem volt az erősségem,
én pusztán gyengeségből vagyok,
ezt azonban még senkivel nem közöltem.

szótlanságom *nyugtalanító*nak tűnhet föl,
de nem *aggasztó*nak, mert nem beteges,
hanem ésszerű, a testem, mint látható, egészséges;
az ember szüntelenül *csúcsveszélyes állapotban* van,
csupán nincs tudatában a ténynek, hogy *szüntelenül*,
hogy ő maga, hogy *mindig maga ellen*,
ilyen csúcsveszélyes állapotban leledzik,
ezáltal létezik, de beteg is ezáltal.

az emberek járnak egymással, beszélnek egymással,
hálnak egymással, és nem ismerik magukat,
ha az emberek ismernék magukat, nem járnának egymással,
nem beszélnének egymással, nem hálnának egymással;
te ismered magadat, kérdem gyakran magamtól,
a kérdést a legmagátólértetődőbbnek érzem;
én nem tartozom ide, *sehova nem tartozom*,
egyik, állandóan visszatérő, döntő mondatom.

a magunkban beszélgetés művészete sokkal magasabb rendű,
mint a beszélgetés művészete, de a magunkban beszélgetések
ugyanolyan értelmetlenek, mint a beszélgetések,
habár hasonlíthatatlanul kevésbé értelmetlenek;
a szavak, amelyekkel beszélünk, voltaképp már nem is léteznek,
az egész szókészlet, amit használunk, már nem is létezik,
de az sem lehetséges, hogy teljesen elnémuljunk,
mert mindent, ami meg van világítva, be is kell világítanunk.

minden embernek megvannak a szavai,
amelyeket nem szabad *fel*mondanunk neki,
minden rokonom és ismerősöm betege annak,
hogy bizonyos szavakra mindig óhatatlanul elkínzottan reagál,
de annyi mindent teszünk, és rejtély marad, hogy miért,
tessék, ezt mondtam, *nem tudom, miért;*
két papagáj egyszerre mindig ugyanazt rikoltozta,
és nem sikerült kivennem, hogy *mit* rikoltanak.

én egy mindenestül idézetellenes ember vagyok,
ellentétben másokkal, az idézgetés az idegeimre megy,
de be vagyunk zárva egy folyvást mindent idézgető világba,
egy folyamatos idézgetésbe, amely maga a világ;
korábban igen hamar *jó* ítéleteket hoztam,
most csak lassan jutok el egy *falsig*,
legjobb pillanataimban egy olyan nyelvet beszélek,
amelyet mindenki ért, de nem ért senki engem.

jóllehet mindent, amit eddig írtam, megsemmisítettem,
mégis hatalmas előrelépéseket tettem;
épp olyan mértékben, amilyen mértékben azt hiszem,
el kell vonulnom a világtól, ki is szolgáltatom magam neki,
fantasztikusan gondolkodunk, és fáradtak vagyunk,
a kimerüléslehetőségek tökélyre vitelében
elsötétítettem házamat, a ház pedig elsötétített engem,
az analógiák végül elkerülhetetlenek.

azt gondolhatnánk, hogy a színjáték *utáni* fáradtság
vagy a szürkület *előtti* örület, vagy a színjáték *utáni*
és a szürkület előtti örület és fáradtság miatt
a házban uralkodó nyugalmat hirtelen mindenki a házban
csak a házban uralkodó nyugalomnak érzi,
megfosztva a rettenetestől, a nyomasztótól;
ha vendégeket hívok magamhoz, az az érzésem,
hogy ellenségeket hívtam meg, a fejem ellenségeit.

állandóan zaklat bennünket, amihez hozzáérünk,
 tehát minden mindig zaklat bennünket,
 életünk, amely nem a természet, egyetlen merő zaklatás nekünk,
 órákon át nézem a nyugalmat, amely itt honol,
 tudom, hogy itt mindig ez a nyugalom honolt,
 egy teljesen változatlan nyugalom, amely megváltoztatott,
 megváltoztat engem, megváltoztat mindannyiunkat;
 először jutottam el a megvalósításig.

ARNO SCHMIDT STIFTER-DIALÓGUSA ELÉ

Adalbert Stifter és Arno Schmidt – monogramjuk azonosságán kívül nehéz volna közös vonást lelnünk e két prózaíró szövegvilágában, ha csak azt nem tekintjük, hogy mind a ketten hazájuk, a XIX. századi Ausztria és a XX. századi Németország irodalmi kánonjának oszlopos tagjai, s hogy ennek ellenére vagy ettől függetlenül magyarországi recepciójuk máig messzemenően hézagos, mondhatnánk úgy is: voltaképpen és sajnálatos módon mindeddig elmaradt.

Stiftert (1805–1868) az osztrák biedermeier legfontosabb írójaként tartják számon. Hányatott életében volt reménytelen szerelmes és boldogtalan házas, Metternich fiának házitanítója, 1848-ban „a leghaladóbb liberális”, tanfelügyelő és udvari tanácsos, figyelemre méltó tájfestő és májzsugorban szenvedő nagyívó, aki végül önkezeivel, ereit felvágva vetett véget szenvedésének. Gustav Heckenast korán fölfedezte, pesti nyomdájában kiadta műveit, és mecénásként is támogatta. Olvasóit kezdettől fogva és újra meg újra megosztotta: míg Hebbel például erősen bírálta táj- és tárgyleírásainak aprólékosságáért, nagyregényét, az ezeroldalas NYÁRUTÓ-T (DER NACHSOMMER) Nietzsche a német irodalomtörténet abszolút remekei közé so-

rolta, Karl Kraus akként vélekedett, hogy Stifter sírja előtt bocsánatot illenék kérnie mindenkinek, akiben még „jottányi emberi méltóság és becsületérzés” akad, Thomas Mann pedig úgy találta, hogy „természet-szemléletének csöndes, bensőséges pontossága mögött a kicsapongás, az elemi-katasztrófális, a patológikus iránti hajlam munkál”.

Arno Schmidt (1914–1979) prózáját viszont már saját kora egyöntetűen a múlt század német irodalmának abszolút csúcsteljesítményei között jelölte ki. Külső eseményekben egyre szegényebb életét – szüleiivel még gyerekként került Sziléziából Hamburgba, könyvelőnek készült, a háborút Norvégiában szolgálta végig, majd némi bolyongás után egy Hannover közeli kis faluban telepedett le feleségével – mindeztől az irodalomnak szentelte. Írt és fordított; lelkes amatőr csillagászként kéjjel veszte ki elődeinek szakmai tévedéseit, például, ha Gottfried Keller egy novellájában holdtöltéről írt, mikor a datálható esemény idején csakis újhold lehetett; nem kímélte kora fordítókollégáit sem, ő maga viszont saját Poe-fordításaira építette fel opus magnumát, az 1330 A3-as papírlapra gépelt, három hasábra tagolt ZUBOLY ÁLMÁ-t (ZETTELS TRAUM – a bonyolult tükör annak idején olyan nehézség elé állította

a kiadót, hogy lemondott a szedésről, és inkább a gépiratot reprodukálta). „Pointilista” elbeszéléstechnikája, egyéni, az élőbeszédet leképező helyesírása és Freudtól ihletett asszociációs szójátékai („etym”-jei) komoly kihívást jelentenek az olvasónak, a fordítónak még inkább – Arno Schmidt esetében így még érthetőbb a magyar recepció hiánya; a biedermeier Stifter – éppen Pesten kiadott – műveinek legjavát azonban már vagy másfél évszázada aktuális volna a magyar szövegg kultúra részévé tenni.

Arno Schmidt sűrű epével megírt dialógusa minden igazságtalanságával együtt is

pontosan mutat rá a stifteri életmű kényes pontjaira – s ha másra nem, legalább továbbgondolásra serkent. 2005. október 22-én, Stifter 200. születésnapjának előestéjén párhuzamosan hangzott el eredetiben és magyarul egy belbudapesti dzsesszkocsmakét szintjén – a hazai megemlékezések sora ezzel, amennyire figyelemmel kísérek, ki is merült. Aki hallotta már előadni az említett felolvasás két magyar hangját, Dióssi Gábort és Márton Lászlót, a nyomtatott szöveg alá is odahallhatja kettejük gazdag regiszterét, a szenvedélytől átítatott iróniát.

Adamik Lajos

Arno Schmidt

A SZELÍD ANTIEMBER

Egyszáz év „Nyárutó”

Adamik Lajos fordítása

Hangok:

A.: határozott & erőteljes; sőt goromba.

B.: gyors & éles.

- A. 1857. szeptember 12-én, déli 12 órakor leíratott az utolsó szó; a „*Linzer Zeitung*” már három nappal később ezt a jegyzetet hozta...
- B. (*újságíró-fürgén közbevégyva*) A cs. és kir. udvari tanácsos, Adalbert Stifter úr ezekben a napokban fejezte be egy új háromkötetes regényt NYÁRUTÓ címmel, és már nyomdába is adta a kéziratot. – (*Halkabbá válva*) A mű, amelynek a legnagyobb érdeklődéssel nézünk elébe...
- A. (*hangosan, normálisan, közben*) Átfogó könyv végeztetett be: ezer oldal bibliapapír – az tíz goethei WERTHER! 1 egész 4 tized millió betű! Hozzá, ami több: korregény, Stifter 1805 és 1868 közötti jelenéből merítve. Mert bár a közkedvelt követeléseknek, hogy mi minden „legyen” az író, ádáz ellensége vagyok...
- B. (*leereszkedően közbevégyva*) ...„német” legyen; meg „bider” legyen; államfenntartó & szűzies; újeszjamborvígésbátor, ripszropszészész meg ahogy mind a sok szócsinnum cseng: ó, jaj!
- A. (*folytatva*) Egyvalamit azonban egyszer minden írónak el kéne végeznie: *ránk hagy-*

ni a kor képét, amelyben élt! – Hisz ha egy korszak állapotaira és gondolkodásmódjaira vagyok kíváncsi, semmiképp sem a történészek mérőasztallapjait használom – azokról legfőljebb pontos neveket & dátumokat gyűjthetek –, hanem, 1770-hez, mondjuk, a WERTHER-t veszem kézbe; a nagyobb ANTON REISER-t; felőlem Nettelbeck rabszolga-kereskedőt is, valamint még egy tucat további kortársat – egy tucat két-csúcsú szegmensből, mint ismeretes, egy glóbusz teljes golyóvilága kiragasztható –: és akkor képből vagyok!

- B. Nem is szólva arról, hogy egy anyagiányos írónak csupán saját ízvér jelenkorába kell belemarkolnia: a vadászrepülőök égi ékezeeteinek élményét nem vehette el előlem Goethe: a jelenkor örökké új és eredeti! –
- A. (*eltűnődve*) Egyezer oldal, 1805-től 1868-ig, tehát? – Jó sok papír! – (*Jelentőségteljesen*) Mi minden lesz *abban* benne...

Gong. Harsány fanfárlökétként a MARSEILLAISE ütemei, „Aux armes, Citoyens!”; hangosan és hosszan kitarva

1805. október 23-án megszületik Adalbert Stifter?: Mindannyiunk Anyja, az 1789-es Nagy Francia Forradalom ekkor még a XIV. év 1. brumaire-jét írja! – Stifter egész életét, lángnyelv-sövényként, a háborúk és forradalmak viharjelei veszik körül!

- B. Legelső pillanatait Austerlitz napja ragyogja be! / Jena & Auerstädt. / Aspern & Wagram. / A moszkvai tűzvész és a berezinai átkelés...
- A. (*komoran*)
Hallák, ím, ketten a bús regét:
hogy Franciaország odaveszett.
Legyőzték, leverték nagy seregét.
És a császár? – A császár???: Foglyul esett!!
- B. (*fodrászos-fürgén közbecsacsogva*) „A kard ezen igen örvendezék!” (*Értelmetlenül fölnevet*) Hihihhi.
- A. Wartburg-ünnep. / „Szent Szövetség”, tout comme chez nous. /: A görögök felkelése és Missolunghi...
- B. (*eksztatikusán*) Hol vagyok? Ó, tudom! / Ím, a Pelopszi hon, / ím a rokon vizek / mosta rokon sziget.
- A. (*folytatva a FAUST-idézetet*) Béke az álmatok? /: Lesse az álmatag! / Jelszavam: viadal! / Ríme a diadal!
- B. (*diadalmasan*) Kit véstől fojtva szült / e föld s veszélybe küld, / szabad mind és vitéz, / vérét pazallni kész – / Az olthatatlan tűzű / szent érzelem / és mind, ki küzdve hű, / győzzön velem!*
- A. (*keserűen folytatva*) 1830: forradalom! – Vajh’ Franciaországra szorítkozik? – Mégiscsak...
- B. (*siet hozzátenni*) Akorjelei; akorjelei; akorjelei.
- A. Mert közelg az európai nagyesztendő, 1848!
- B. És különösen Ausztriában: ahogy ott diákok & munkások építik; és elfoglalják – és tartják a barikádokat! Hallani-é a recsegést a Duna menti monarchia egy paraszthajszálnyival túl mesterségesen összetákolt gerendázatában?

* Kálnoky László fordítása.

Zene, halkan, hangosabban, újra halkabban: a MAGYAR INDULÓ Hector Berlioz FAUST ELKÁRHÓZÁSÁ-ból

- A. Magyarország végre – és nem utoljára – újra fölkel: ezúttal, amit egyesek talán furcsállhatnak, a „Szabad Nyugat” ellen!: Kossuth & Görgey; Vác & Komárom; Pest-Buda & Arad!
- B. De Poroszország csak segít? – / És ha Poroszország nem – akkor Oroszország anyácska kéznél van, hogy a szabadság mindennemű rezdülését földbe döngölje: Nyugat és Kelet egyként ellenünk van – jaj szegény fejünknek!
- A. A kormányzati mézárások legförtelmesebbikét Ausztria állította ki: Haynaunak hívták I. Hesseni Vilmos választófejedelem fattyát, a copfosat; s méltó fia volt ő egy ilyen apának, Haynau tábornok, a koronaországok hentese és mézárása, aki *magyar nőket megvesszőztetett...*
- B. (*gúnyosan*) ...és akinek ezért aztán a londoni Barclay & Perkins serfőzde bátor munkásai, midőn a véremler 1850 szeptemberében meg merte látogatni őket, letépték a váll-lapjait, őt magát elcsépeltek, és levágták a szakállát – Vetter Michel potatató iszonyatára meg az érintett kaszt bős üvöltözésére.
- A. Ó, azok a bécsi utcaharcok! – De még egyszer sikerül a szabadság minden rezdülését földbe döngölni: „Lelőtték, mint Robert Blumot”, a hasonlat talán még ma is közszájon forog.

Ebbe az utolsó szakaszba röviden bevágni a RADEZKY-INDULÓ-t

Tovább: következik a „Krími háború”!

- B. (*kapkodva-zöngétlenül*) Half a league? – (*Zöngétlenül-megerősítve*) Half a league. Half a league. – (*Szünet; aztán parancsnokian*) Onward!! – (*Szomorúan*) All in the valley of death rode the sixhundred.
- A. És még ha csak a nevek is; Balaklava és Malakoff; és legyen a poet laureate úr még oly deklamátori és udvaridálnok-szerű: legalább a neveket megemlíti!
- B. Aztán pedig Olmütz: azaz: előjáték az ordasian nagyabáló Poroszországgal való óhatatlan összeütközéshez. / Jönnek az összetűzések Dániával...
- A. (*leverten a Storm-sorokat*) Diadalt ülnek; / végigvonulnak a városon; / temetni vélik Schleswig-Holsteint...
- B. Következik Magenta & Solferino, az olasz háború. Nem is szólva Benito Juarezról; vagy az északi és déli államok közötti szecessziós háborúról...
- A. (*elhárítólag közbevégyva*) Az messze van.
- B. De „Perugia pápai vérfürdője” tán csak közelebb van; közelebb „Königgrätz” is, nemde?!
- A. (*hencegően*) „Innen & mától a világtörténelem új korszaka veszi kezdetét; ti pedig elmondhatjátok: ott voltak!”
- B. (*bizonytalan-gyanakvóan*) Stifter is; ott; volt?? –

Gong; amely fokozatosan a SZÉP KÉK DUNA andalító dallamába megy át

(*Előzékenyen*) Vagy egyenesen belpolitikai kommentátor volt netán? –

- A. Akkor viszont – éppen Ausztria vonatkozásában – bőven lett volna mondani- és ír-nivalója: ott voltak például az ipari munkások...

- B. (*fogcsikorgatva közbevágva*) Németország!: Szőjük már néked a szemfedőt! Áttokkal lesz az teleszött! Szövünk: szövünk!!
- A. Egy Gerhart Hauptmann-nak még ötven évvel később is a legforróvérűbben indította meg a lelkét. Vagy a „gyermekmunka” szörnyű gondja, amelyet az egykorú Charles Dickens ostorozott.
- B. (*fölbuzdulva*) És nem volt Stifter tanfelügyelő?: Akkor mi mindenről tudósíthatott! – Nem volt az akkori Ausztriában küllhoni egyetemek látogatása pénzbüntetés terhe mellett tilos? Először 1819-től öt évre; aztán suttyomban bizonytalan időre meghosszabbították a tilalmat.
- A. (*készségesen*) Kétségkívül gúnyolódni fog rajta: bőségesen értesülni fogunk arról, hogy a népiskolai tanítók anyagi és szellemi helyzete sehol nem volt szomorúbb, mint Ausztriában: „Az előírt tankönyvben óráról órára oldalra & sorra menően rögzítették az oktatást!” Ráadásul az egész oktatásügy az egyház felügyeletét nyögte!
- B. Hallani fogunk, vélhetőleg, a szerencsétlen idegenajkú, „díszviseletben” meggyötört újoncraól – igaz; Stifter soha nem volt katona. Szatirikusan fogunk hallani a hivatalnokságról; a hitegetés, halogatás, szívélyes alig tevés cs. és. k. rendszeréről – minden hivatalnoknak kívánatos volna hivatásának némiképp ironikus felfogása. A vallási kérdés alighanem kisebb szerepet fog játszani; a „nemzeti” viszont újfent! hiszen Stifter Ausztriája, ez a „félkarú óriás”, vagy fél tucat más ajkú népből állt...
- A. (*figyelmeztetőleg*) Ó, jaj – e téren vannak kételyeim! Gondolok itt például Grillparzerre; aki a cseh függetlenségi mozgalmakról csak annyit tudott...
- B. (*szárazan; udvaritanácsos-gőgösen*) „Palatzky professzor úr immáron megtébolyult!”
- A. (*kérdőleg*) És, kérem szépen: miért?
- B. (*dacosan*) „Egy komolynak szánt dolgozatban azt a követelést támasztja a kormánynak, hogy az egyes koronaországoknak saját belügy-, oktatási és így tovább minisztériumokat adjon!”
- A. (*tárgyilagosan*) Pedig mi sem lehetett helyénvalóbb! – Mindenesetre Grillparzer éleselméjűségét bizonyítja, hogy Bohémának ötven évvel később „CSR” volt a neve. (*Kéretik pontosan ejteni: csé, essz, err*)
- B. Vagy Hebbel is?: Ő vajon hogyan kísér, a drámaíró és költő eszközeivel, ily mód megrázó belső ellentéteket?
- A. Sajnos: mint minden kiábrándító: sikerül neki a legsemmirekellőbb és legízletlenebb költőszózatok egyike, amit a népek harcához valaha is szóttek:
- B. (*idétlenül, ahogy ehhez méltó*) A *szolganépek* is cibálják, / hogy recseg a holtak hitt épület. / Szlovének és horvátok rázzák / *kócos kariatida-üstöküket!*
- A. De nem kell-e tekintetbe vennünk a cenzúrát? Talán a legszigorúbbat, amely valaha létezett?
- B. Azt mindenképp. Kétségtelen, hogy minden szenvedésre szüntelen ugyanaz a lemez a válasz, az I. Metternich alatti restaurációt zengő Énekek éneke; a „sajtótörvények” tényleg olyan gumiszzerűen nyújthatók voltak, mint a világon még soha, az igazságügy-miniszterek és szórszálhasogató jogászok igaz gyönyörére – de végül is van épp elég emigráció, külső & belső; íróként az ember egészen más hangoikat is meg tud ütni, mint...

Itt egy halk kórus vágandó be, a DEUTSCHLANDLIED dallamára; de úgy, hogy ezek a szavak érthetők legyenek: „Isten óvja Ferencet, a császárt: a mi drága Ferenc császárunkat!”

- A. Éppen az a tag, akinek Ausztria általános politikai helyzetét szemlélve ez a „császárköpés” jutott az eszébe: „Éngemöt mög a Mötterniköt még mögtarcsa.” (*Bécsi-esen ejtve*) – De hagyjuk e hajdani napok struccmadárköltészetét, amely nem *akarja* látni a kellemetlent; engedjük át az efféle értetlenséget és átpingálást az olyanoknak, mint Grillparzer és Hebbel – „vaspacsirtákból” német nyelvterületen mindig is hiány volt –, térjünk *mi* rá Adalbert Stifter NYÁRUTÓ-jára!
- B. (*nyomatékosan*) Ilyesfajta, fekete meg lánggrót környül-láthatárok előtt: *micsoda könyvnek kell ott lennie egy korregénynek!* – (*Megrendülten*) „Anyák; anyák: megszakad a szívetek, ha majd olvassátok!!!”

Gong

- A. (*mellékesen*) „Lehet, hogy ma még zivatar lesz?” –
- B. (*magyarázólag*) Ez az aggodalom az ok, amely a NYÁRUTÓ hőseit, Henriket dombiránt készíti, föl a nagy fehér ház felé, hogy ott keressen oltalmat az esetleges felhősza-kadás elől.
- A. Amihez mindjárt vessük közbe: hogy a hős nevét csak a könyv utolsó tíz oldalán árulják el az olvasónak; ahol is áhítatos borzongás közepette tudja meg, hogy az illetőt „Henriknek” hívják – oly titok ez, amely aligha szolgált rá ily hosszas elhallgatásra. Bár vannak természetesen bizonyos körök, ahol az effajta bolondéria különösen érzékenynek és kifinomultnak számít. – Ellentétben a ZÖLD HENRIK-kel, ezzel a pontosan egykorú és ugyanolyan terjedelmes fejlődésregénnyel; amelyre még amúgy is többször vissza kell térnünk.
- B. Henrik tehát szelíd és szolid legény. Apja vagyonos kereskedő, aki kedvtelésből faragott köveket gyűjt; régi parasztbútort; szép erezetű asztallapokat és más mintás természeti jelenségeket: Praise be God for dappled things!
- A. Tehát ott, békésen és épületesen, jó polgári konyhán, tehetősen és önmegtartóztatóan, cseperedik Henrik, hűgával együtt, fölfelé. Jó iskolai nevelést kap...
- B. (*helyesbítőleg közbevágva*) Ácsi!: éppen hogy *nem* „iskolai nevelést”! Házitanítók azok: az anaerob éldegélést, csöndes nagyság, nemes egyszerűség, nem szabad a más gyerekekkel való érintkezésnek megzavarnia.
- A. Tanul is szorgosan: új & régi nyelveket; szellem- és természettudományokat. Aztán ráhull még egy nagy örökség, hogy egyszer s mindenkorra szavatolja a ténsuras-takarékpénztári egzisztenciát, hogy – s apja erre tényleg csak áldását adhatja – és meg is teszi – kedvére való szakmát válasszon magának.
- B. Henrik így, hosszas megfontolás után – nem is olyan buta! – „általában a tudományok” mellett dönt; és autodidaktaként képzi magát tovább.
- A. Mértékletesen tanulgat hát, pasztörizált kedvvel. A pénzceskéből, amit bölcs apja havonta átad neki, hogy hozzászoktassa a drága jó zsozsóval való bánásmódhoz, Henrik még rendszeresen félre is tesz egy takaros summát; a kis kamatokat ugyanolyan jól rakja élükre, mint a nagyokat: húszévesen már tökéletes tőkepenzes. Aki soha egy fröccsöt meg nem iszik; más fiatalokkal ritkán érintkezik – azok olyan komolytalanok! – Ez pedig nem valaminő – *ebben* az életkorban teljesen helytelen – „méltóság”; hanem ama merev aggályosság, amelynek félnie kell attól, hogy egy gyors lépést tegyen, attól tartva, hogy akkor soha többé nem lesz képes méltóság-teljesen lépdelni tovább.
- B. Fizikai élete is mindenestül az „egészség” jegyében telik: Henrik sokat kirándul.

Ekképp a természet mélyére hatol: mindenütt akad valami jegyzetelnivaló: minő olcsó és kíméletes kedvtelés!

- A. Így kukackodik tehát felváltva nagyvárosi otthonában és a hegyekben, ahol tavakat mér újra, márványdarabkákat gyűjt levélnehezékeknek – röviden: ő a koravén bölcsesség és kitartás meg a szelíd-szánalmas szív- és érzelemmentesség legfurább keveréke; olyasValaki, aki áthúzza a jegyzetcédulát, mielőtt összetépi, összegyűri és eldobja: Henrik, én iszonyodom tőled!
- B. Míg tehát ekképpen ingázgat ide-oda a szülői ház meg az alpesi világ között – a könyv külső fabulája végül is ebből áll –, az elébb említett mennydörgés már-már utoléri; ő pedig Risach báró birtokán, az Asperhofon keres fedezéket...
- A. (*félbeszakítja*) Én inkább rögtön ide teszem ezeket a neveket; míg magában a könyvben persze újfent a legpompásabb bújócskát űzik velük: ezek a gondok, apukám, meg a Rotschild báró pénztárcája!
- B. Henrik itt elsőként ámulva pillantja meg: ahogyan az élet meg Asperhof között az égisz érő, gondosan ápolt, sőt leporolt rózsafal áll. És hogy Csipkerózsikáéknál semmi kívánnivaló ne maradhasson:
- A. (*pipiskedő ügybuzgósággal*) „Minden törzsecskén ott lógott, papírra írva és üvegtokban a virág neve.” – Majd ez értelemdúsan összeszerkesztett üvegtok terjedelmes leírása következik.
- B. És – ily találmány után persze már aligha meglepő –: Risach is asztallapokat gyűjt!
- A. Igaz, messze grandiózusabb léptékben, mint Henrik apja: itt *minden* együtt van: fából faragottnál is fából faragottabb plasztikák; márványságok; ószekevények; még egy valódi görög szobor is áll a házban. A kert legvégében pedig, fákkal decensen álcázva, Risachnak még külön műhelyei is vannak restauráláshoz meg újgyártáshoz.
- B. (*élesen*) S ehhez folyvást a fickók fontoskodó ábrázatai, akik úgy forgatnak ide-oda egy díszecskét, mintha a Földgolyóbist tartanák kezükben!: balfék, aki nem száll be; és ennek megfelelően nevelik, vagy átsiklanak fölötte elnéző mosollyal: a belsőépítész mint a világok ítésze.
- A. Az egyik legnagyobb gond a NYÁRUTÓ-ban ugyanis a munkanélküliség, melyet Stifter oly megindítóan tud ábrázolni: hősei valamennyien munkanélküliek!
- B. Ez persze a tehetősek „munkanélkülisége”: hogy az abszolút léhaság kézenfekvő vádját elkerüljék, hősei és heroinái magukat „foglalkoztatják” – kicsinyke különkasztt, amely úgy véli, egyedül ő jogosult arra, hogy művészettel és tudománnyal játszadozzék, munkakerülően és érzékenyen; elégületen; és a maga kicsinyes-lusta módján szorgosan.
- A. Ám ez a leghaszontalanabb szorgalom, amelyet az élet sarkonállói éppen ilyen bohóságokra, ilyen kimondott *szabadidő-foglalatosságokra* fordítanak. Henrikünk egyébként alázatosan és unottan üldögél, s merev és unalmas társalgásokat folytat más üldögélőkkel, akik maguk sem tudnak jobb elfoglaltságot: minő újfajta olcsó szórakozás nyílt meg a takarékos Henrik előtt!
- B. S a koravén – egy húszéves szájából elviselhetetlen! – locsogásnak nem és nem szakad vége. Mi sem történik kapásból; minden végtelen-pepecselő latolgatás után: a közismert tényt, hogy az élet vargabetűket vet – vagy, előkelőbben: rögtönöz –, simán eltagadják: *mi* templomokat restaurálunk, és a középkort dicsőítjük, gondosan megtergölözött, mindenestül államfenntartó léhálkodásban.
- A. Ne is gondoljunk például a gyűjtőszenvedély – nagyon is létező – *nyomasztó* vonásainak ecsetelésére! Ugyan, ugyan. Hőseink szerényen, szelíden és tisztessen üldögél-

nek együtt – ebben csak az az embertelen, hogy ugyanebben az órában Magyarországon tízezreket lőnek agyon statárium által, a nőket pedig nyilvánosan megveszszőzik! Az állítólagos érzékenység és jószívűség mögött fölülmúlhatatlan ridegség és érzéketlenség bújik meg, amelytől csak visszarettenni lehet!

- B. A békés-dörzsölt öreg ösztönösen rá is érez, hogy az ifjú Henrik nem kevesebb és nem több, mint az ő tökéletes hasonmása: ugyanaz az akváriumtarka kedélyecske; az udvariasságnak ugyanaz a máza; pedantériának és egyoldalúságnak ugyanaz a vegyülete.
- A. Ezért tehát előrelátóan összeismerteti immáron élemedett ifjúkori szerelmével és gyermekeivel: van egyszer a „szerény Gusztáv”; egy tizenöt éves, nyurga lábú semmiember, akinek a jólneveltsége és „szerénysége” hamar az idegeinkre megy.
- B. Mármost úgy, mint Voss Lujzá-jában, ahol az ifjú vőlegényt, a szerelemben esett cand. theol.-t folyton „a nemes, szerény Waltherként” emlegetik: minek ez az állandó kérdés az istenverte szerénységével?! Ugyan mire szerények az ilyen emberek?! Hisz legföljebb csak az olyan jelentős embert lehet így nevezni, aki a tömegben nem furakodik előre, és elfelejti, hogy ő valami különleges: az ilyenben a szerénység erény, és említésre méltó – de mi a frász lehetne ez a Gusztáv itt *más*?!
- A. Legyen, amilyen akar. – A fontosabbik személy Natália, a lány, ez a tetterős és művelt szűz – ne aggódjunk: Henrik és ő olyannyira egymásnak vannak teremtvé, hogy az már nem szép!
- B. Velük és anyjukkal, Matilda asszonnyal látogatnak el tágas birtokukra, a Sternenhofra – és, láss csodát!: úúúú *es* asztallapokat gyűjtenek!!
- A. Nemhogy kétszeres, nem: három- és négyszeres hasonmásulás! Ami különösebben persze nem enyhíti a maskarádé családi ugyanolanságát.
- B. Szerencsésen együtt volnának tehát: a kínosan puccos, megértő és tisztos asztallapgyűjtők; akik mindahányan józanságban versengenek, s a legkülönösebb társalgásokat folytatják.
- A. Míg odakünn, mint említém, gyáratok ostromolnak az éhen haló takácsok, s a krími háború villámai dörgenek, idebé azon tanakodnak a legfesztelebbül, hogy vajh’ eltávolítsák-e a kiskastélyról a falak külső vakolatát, meg egy ilyen beavatkozás célszerűségéről és várható költséghatásáról: „hogy a visszatetsző látványtól megszabaduljunk”.
- B. Ó, jaj: voltak Stifter idején visszatetszőbb látványok is! – Mert legyen bár Henrik „awakening”-je mégoly gyöngéden és körültekintően ecsetelve – egy minden önboncolástól és tapasztalattól mentes bornírtság embertelen szelídsége nem csak nevetséges és feszélyezett – de kifejezetten fölháborító is! – Csak hát hiányzik Keller mély meglátása, mely szerint: „3 igazak nem élhetnek sokáig 1 fedél alatt anélkül, hogy hajba ne kapnának.”
- A. Egygel s mással azért együtt is éreznek – ó, vattabélelt együttérzés az, amilyen a gazdagoké; szó se róla, ha minden más időtöltés kimerülni látszik, a ritka spanyolt tanulják: szűzanyám, beh előkelőek vogymuk! De máskülönben mind, mind oly kezzeljesen szónokolnak, mint holmi tudós vakok, akik a világból mit sem látnak: az ápolt csököttség evangyélioma.
- B. A NYÁRUTÓ alakjait, az elsőtől az utolsóig, a valóság tekintetében csak szelektíve okították ki. Nemzedéki konfliktus nuku. Úgy mozognak, akár a lassított filmfelvétele; mert: „a szenvedély erkölcstelen”, ahogy Stifter fölfoghatatlan szellembeszűkülésben deklarálta, s ezzel önmagát költőileg kasztrálta. Az állítólagos erkölcsös-

ség halálangyala a legsztereotípbabb merevséget és hidegséget szavatolja: az egész könyvben egyetlen ember sem nevet!

- A. A maga nemében díszdarab Henrik és Natália vegytisztított szerelmi alkuja is: ennél fagyosabban és pomádésabban emberfia nem móríkáhatja magát.
- B. Minden endek leghepibbjéül a hősnek végül nem kevesebb, mint 4 – írj és mondd: négy – elegánsan bútorozott lakás áll tetszőlegesen a rendelkezésére! Apja ugyanis szintén visszavonult, és jókora birtokot vásárolt Sternen- és Asperhof között. A másik „altest nélküli dámát”, a Klotildot Gusztávnak ígérik oda, a legblázirtabb nyárs-polgárság végérvényes kiteljesítéséül: bevégeztetett!
- A. (*gúnyosan*) Lássátok: Én az Utolsó Embert tanítom nektek! A Föld akkor összetöpörödött; s az Utolsó Ember szökdécsel rajta, aki mindent összetöpörít; nemzet-sége kiirthatatlan, mint a földi bolha; az Utolsó Ember él a legtovább. / „Feltaláltuk a boldogságot” – mondják az Utolsó Emberek, és hunyorognak. / Elhagyták a tájakat, ahol nehéz volt megélni: mert az embernek melegség kell. Az ember szereti szomszédját, és hozzádörgölőzik: mert az embernek melegség kell. / Megbetegedni és bizalmatlannak lenni szerintük bűn: óvatosan járnak: botor, aki még kövekbe és emberekbe botlik! / Még dolgoznak, mert a munka szórakozás – de vigyáznak, nehogy a szórakozás elharapózzon. / Mindenki az egyformát akarja: mindenki egyforma – aki másként érez, önként a bolondokházába megy. – „Egykor az egész világ bolond volt”, mondják a legfinomabbak, és hunyorognak...

Gong

- B. Íme, egész röviden a NYÁRUTÓ díszlete. Stifter maga is nagyon jól tudja: „Egyszer kifogásolták bennem, hogy csak a kicsit formázom; s hogy embereim örökké szokványos emberek.” Elhíresült epigrammájában pedig Hebbel is megállapította róla, hogy „a bogarak & gólyahírek” megvetendően jól sikerülnek neki...
- A. (*indignálódva veti közbe*) Igen, ha még ez *volna* az eset! Ha Stifter tényleg őszintén csak „a kicsit” képezte *volna* le – elvégre milyen remekül ábrázolta a nagy Alfred Döblin „egy gólyahír” halálát! De hol van itt a NYÁRUTÓ-ban a zsellér napi nyomora? Hol egy olyan világ iszonyata, amelynek teremtményei azáltal élnek, hogy egyik fölfalja a másikat?! Bárcsak Stifter ne feledte *volna* el mindama ősfenoméneket, amelyek elől egyetlen kreatúra sem menekedhet: éhség; kórság; ínség; halál; rút-ság; iszákosság; kurválkodás; bűnözés – (*rövid, gonosz szünet*) öngyilkosság! –; azám, az undorító is: örök: *mert van!*
- B. (*leereszkedően*) De a NYÁRUTÓ? – Az ő „nép”-e alapvetően az „alattvaló” à la Heinrich Mann: olajozott, zajtalanul működő szolgák & cselédek. Erdőlakók, akik húszívű-sége egyenesen *taszító*; alázatosak, minden erkölcstelen osztályharctól természetükénél fogva idegenkedők; milyen hamissá válik a hangja, amikor – egész kurtán és óvatosan – fölvezeti statisztáinak széles homlokú-lapos seregeit.
- A. Stifter iszonytató magátólértetődősége – s ebben az általa mélyen tisztelt *kései* Goethével osztozik, aki egyik hősének szintén a legszégyentelenebbül adja a szájába: „Polgárokkal & parasztokkal nem szívesen érintkezem, hacsak nem parancsolhatok nekik.” –
- B. Pontosan ugyanaz a förtelmes szociális szívészőrösödés: az „urak” ülnek a cseresznyefa alatt, fakanalazgatják a nem érkező vihart, Henrik pedig a tájképet messze túl takarosán megelevenítő, kaszálgató zsellérek iránt érdeklődik? – „Azok nem

tudnak az időjárásról semmit” – válaszolja Risach hidegen –, „és csak azért kaszál-
nak, mert én elrendeltem.”

- A. „Nincs szebb halál a világon”, mint magunkat a földesúrért görnyedtre gürcölni, úgy-é? Ám: olyan nagy itt a rend, hogy nem emlékszem, az egész ezeroldalas könyvben rendőrről akár csak egyetlen említést is leltem volna.
- B. Említtessék meg még a nemes orcátlanság, ahogyan föltételezik, hogy Mindenki katolikus: ezzel ugyanis Stifter még egyszer lemond egy jelentős emberi konfliktus-anyagról; amint zsigerből ért a kelletlen tények kiiktatásához.
- A. Ha visszatekintve végignéznünk mindeme bányászokon és favágókon, kertészeken és zsellérekén, óhatatlanul egy hadseregre való Andreas Hofer benyomását kapjuk: valamennyiük elé ugyanazt a bíder arcjátékot tapasztották: ebből látni, milyen égetően szükséges volt annak idején az öreg Julian Schmidt követelése: a regény szíveskedjék fölkeresni a német népet munkája közben!
- B. Derűlátásának, polgári katasztrófaidegenségének galádsága még harsányabbá válik, ha szemügyre vesszük híres „természetét”: nem stílárís szempontból; jön még az is; hanem hogy egyszer végre tisztán lássuk maximális lelketlenségét.
- A. Az élet alázatteljes tisztelete? – Persze; ugyan mi várható e tekintetben egy olyan félembertől, akiről a leghitelesebb szemtanúk így tudósítanak: „Stifter még egyetemistaként is minden más szórakozásnál messze többre tartotta a *cinkefogást*, s évente növekvő szenvedéllyel gyakorolta, amikor szülőföldjén időzött. Fáradhatatlan kitartással követte a cinkék vonulását, s gyakran néhány nap alatt *több százat* fogott e madarakból; aztán, hazatérve, elajándékozta a zsákmányt.”
- B. (*élesen*) Az élet alázatteljes tisztelete?!: Ha valahol a Sternenhof környékén egy nyárfasor zavarja az öreg Matilda szépségittas szemét, azzal a szánalmas indoklással, hogy „olyan egyenesek” – akkor egyszerűen eltávolítják őket: mit számít nekünk egy százéves fa?!
- A. Én pedig ennek apropóján hadd emlékeztessenem a vegetárius urakat egyszer nyomatékosan arra, milyen megtépzott-szerencsétlenül bámult elődeik egyike, Bernard Shaw, amikor Sir Jagadis Chandra Bose kísérletileg demonstrálta előtte, milyen fájdalmasan görnyed össze az ő szeretett zöldsége, s hogyan múlik ki heves görcsök közepette, amikor halálra forrázzák!
- B. (*élesen*) Az élet alázatteljes tisztelete?!: Miként is deklarálja iszonyatos sivárságában Risach a rovarokról?: azok csak azért teremtettek, hogy a madarak felfalják őket. Úgy ám, egészen pontosan tudja: „A madárnemzetség *Istentől* erre a munkára rendeltetett, különösen a kicsiké és énekeseké.”
- A. Minő félelmetes, természetellenes süketség a teremtmény szenvedésével szemben! A nagyon nagy Arthur Schopenhauer egyszer megrendülten nyilatkozta hasonló alkalomból: „Ha isten teremtette a világot, nem szeretnék ez az isten lenni: szívem szakadna a siránkozásától!!”
- B. Példaként arra, hogyan kezeli az ilyen „rovarkérdést” egy *ember*, idézzük Gottfried Keller Kis PASSIÓ-ját: *szintén* egy nagy ember! –:
- A. (*akadozva; de semmiképp sem érzélgősen*)
Szeptemberi szellő illata szállt:
Könyvemre egy szúnyogot vetett,
Ki papír sírboltot talált,
S az erdőtől távol szemfödelet.

Négy selymes szárnya volt neki,
Vékony kis hátán viselé,
Szivárvány színeit veti
Játszi fényben szemünk elé.

Halványzöld volt a kicsi test,
Halványzöld lábacskaor,
S a fejcskén, mint csoda, fest
Egy meredező tollcsokor.
A két szemecske színarany:
Szívemig ható fényzuhany.

E finom és csinos kicsi lény,
Keresve sírt és szemfödelet,
Lelt fehér papírt, min villan a fény:
Költői tartalmú könyvemet,
Melyet kinyitva hagytam végül,
És csak bámultam a halált,
Ahogy az állatka panasz nélkül,
Lassan, lassan a létből kivált.

Bágyadtan mászkált három napig
A papíron – hova mégy?
Szép selymes szárnyacskaí neki
Ragyogtak, mind a négy.

Negyednap megállt csendesen
Azon a két szón, hogy: „Úgy legyen!”
Ott bátran helytállt attól fogva,
Egy lábát emelte, mintha álmodna,
Ötödnap aztán oldalra dűlt,
De még hatodnap is megrezdűlt,
Hetednap végül győz a halál,
Elszakadt a kín fonta szál.

Könnyű kis váza nyugszik a könyvben.
Bár mi is halhatnánk ily könnyen!*

- B. A NYÁRUTÓ-ban *hol van ez* a nagy részvét, „minden erkölcs alapja”? Az a részvét, amelynek az író *föltétlenül* jellemeznie kellene?: *ez* Stifter sokat és szemforgatóan emlegetett „szelíd törvénye”?!
- A. A kellemetlen tények kirostálása és elkendőzése, a Stifter-féle begubózás és elfojtás – vagy, kevésbé udvariasan fogalmazva: a struccmadártaktika! – a NYÁRUTÓ-ban legfelsőbb és legdöbbenetesebb fokára hágott; megmutatkozik a szuper-Palmström, aki azt akarja beadni nekünk, „*hog*y semmi nem történhet meg, / aminek nem szabad lennie!”

* Márton László fordítása.

Gong

Szinte fölösleges a hősök tipikusan teuton szervilizmusáról beszélnünk, túlzó elképzeléseikkel „a felsőbbség isteni jogáról”; farkcsóváló alázatukról az „Úr Törvénye”, a „Nagy Mumus” iránt – ahogy Ludwig Tieck nevezi tréfásan –: mindenütt a, persze minden kormánynak rendkívül hízelgő, feltételezés, hogy mindamaz urak, akik, ugye, „az államra tanultak”, „már majd megcsinálják”: ez a premissza nem csak egyik Hitlert hozza a népekre a másik után; de annak idején éppen Stifter Ausztriáját is bizonyíthatóan ezzel kormányozták rönkig tönkre!

- B. Bizony, a NYÁRUTÓ-ban egyetlen szó sem esik a vulkánon járt táncról: pedig ha valaha, hát akkor ott és az ő idejében! A nagy mocsár felszínét egyetlen szélfuvallat sem rezdítette; mindenütt a legszellemtelenebb állandóság: s éppen ezt támogatták, sőt mérvadóan segítették az olyan álrealista írótipusok, mint Adalbert Stifter, akik oly áldatlan virtuozitással tértek ki saját koruk elől!
- A. Nem is csoda egy olyan ember esetében, akiről barátja így tudósít: „Gyűlölt mindent, ami zavaros és ami összezavar. Az erkölcsi törvény uralmát akarta látni; s ahol nem pillanthatta meg: *legszívesebben teljesen elfordította a tekintetét.*”
- B. Az ilyen „tekintetelfordítás” óhatatlan következménye aztán persze a szociális, emberi, politikai dolgokban való járatlanság, amelyet ennyire szomorú fokon csakis Metternich herceg házitanítója vihett tőkélyre.
- A. Megejtően tudatlan – *(erőteljesen)* és nevetségesen galád! – az a levele, amellyel az 1866-os háborút segít megindítani: „Ősszel talán együtt ünneplem Bécsben a diadalt; mert ezúttal diadalnak *kell* lennie, máskülönben végképp csalódnunk kéne az igazságban. – Ha *az*, aki az újabb időkben fenyítővesszőnké vált, ha *az*, aki szüntelen zavarja a békét, már most arra hivatott, hogy gépezetének kerekei széttapossák, akkor most ősszel még nem lesz diadalünnepe; de eljön bizonyosan, akkor is, *ha Isten egyszerűen büntetésre szólítja magához.*”
- B. Ausztria pedig *nem* nyerte meg a háborút. És Bismarckot Isten *nem* szólította magához. És Stifter sem csalódott semmiképp minden igazságosságban – csupa olyasmi, amit előre megmondhattam volna neki –, hanem űzte tovább vígan a műemlékgondozást és beldekorációt.
- A. Szó sincs tehát például bármiféle tisztességes „belső emigrációról” – ami valahogyan kifejezésre jutott volna: bizalmas levelekben; baráti beszélgetésekben; álcázott célzásokban: *szó nincs* arról, hogy a NYÁRUTÓ-t gonosz-allegorikusnak szánta volna; egy *olyan* isteni rendvilág terjedelmes ábrázolásával, hogy az már a valódi szatírjává lőn. S arról sincs szó, hogy valamiképpen kénytelen lett volna a jámbor gondolkodásmód soványtejét ennyire csíráatlanítva tálalni – nem, nem: *az ipse természetétől fogva ilyen volt!*
- B. Annyira merev és félénk *volt*, hogy idegenek jelenlétében asztalokat & székeket döntött fel; vizsgafélszből nem jelent meg a szóbelin – pedig az írásbelin jeleskedett, és sorsdöntően nagy szerelme volt a tét! Az ipse olyan kicsinyes és csökönyös *volt*, hogy időnként nem áttallott rendőri segítséget kérni egy goromba cselédlány ellen.
- A. És túlon túl jellemző ez a levélrészlet is, semhogy adalékként ne idézzük – *(csökönyösen)* „Írásbeli elégtételt követelek a Hinterhofer lánytól: ettől az osztálytól amúgy is baj leselkedik a társadalomra!”

- B. Nanemonddmá! – És ennek ellenében persze dogmává kellett emelni „a fajok állandóságát”: olyasvalaki által, aki elmulasztotta – sőt egyenesen *rühellte!* –, hogy ne csak népe, ne csak az emberiség, de minden teremtmény sorsában részt vegyen!

Gong

Mégis – a valósággal úzótt, rendkívül aggályos vaktehén-játék; minden kedélyes el-kérgesedés ellenére –: a NYÁRUTÓ *lehetne* nagy mű.

- A. Tudniillik *nyelvi* tekintetben. – S ne vessék a szememre, hogy szofista módjára valamennyi lehetséges szempont közül, mégpedig gondosan, *azt* kerestem ki, ahonnan a könyvet gázosnak kell látnom – majd ezt követőleg jót szórakozom rajta: hogy az íz ilyen pompásan gázos. – (*Hangosan és erőlyesen*) *Füeljünk a NYÁRUTÓ nyelvére!*
- B. És semmi kifogásom az egyhangúság ellen: vannak helyzetek, amikor az ilyesmi nem csupán illő, de megkerülhetetlenek és jellemzőnek *kell* lennie – de nem ezer oldal hosszan és ötesztendőnyi cselekményen át!
- A. Már-már idétlennék érzem, hogy még egyszer megismételjem a közhelyet: az események üteme menet közben, s ha csak *egyetlen napéban* is, váltakozik! Következésképp minden valódi író nyomban igyekszik ennek megfelelni; ritmus, metrum, hangválasztás, a szavak összeválogatása és elrendezése által.
- B. A NYÁRUTÓ-ban az elsőtől az utolsó sorig ugyanaz az állóóra-szóinga-zuhatag. Noha hőseivel öntetszelgően mondatja – sőt: dicsekedteti – magáról: „Nekem, aki az egyszerű, illő kifejezéshez szoktam...”
- A. (*közbevág*) Egyszerű? Illő? –: On verra!
- B. „Mindazáltal örömet olvastam az arcában” – ccő; így mondta volna egy *normális* ember. Stifter a következőképp puffasztja fel ezt az egyszerű mondatocskát: „Mindazáltal örömet véltem *leolvashatni* az ő ábrázatjáról”: „*leolvashatni*” – amiképp számokat olvas le valaki egy mérőóráról.
- A. Nem oda, Buda: az ártalmatlan „fej” szó valamiképpen túl nemtelen neki; és alapvetően, a fehérkáposztáig, „főt” használ helyette; ebből időnként aztán olyan fordulatok adódnak, mint emez: az erdőlakók leghűségesebbike nem tudja kivárni Henrik érkezését; és már régóta „lesett föl a sok ablakra, hogy lássa, *valamelyikből nem az én főm magaslík-e ki*”.
- B. A sok szép bútor láttán Henriknek nem marad más választása: „Es ergriff *Einen ein Gefühl eines* Bedeutungsvollen.” Magyarán: „Az embert valami jelentőségeltjesnek az érzése ragadta meg.” Vagy, más helyütt, egy lányarcról: tiszta jó szeme „*schaute* *daraus heraus*”, „kukucskált belőle kifelé”: a fülnek micsoda süketségét, minő marhabőr dobhártyát föltételez az ilyen háromszorosan szájpeckelő diftonguscsapolás!! – Hogy is hívták azt a csöppet sem ostoba görögöt, aki már annak idején megállapította: „Az optimisták rosszul írnek”?
- A. Az öreg Risach a „következő kijelentést teszi” – amihez később még jelentőségeltjes-kiegészítőleg hozzáfűzi: „mivel azt gondolom, hogy úgy van, ahogy mondom” – és *mit* mond?: „A művészet és tudomány átfogóbb ápolása, az erőteljesebb társas élet és az emberi nem kormányzása városon zajlik”, s „hogy az emberek általános irányításának nagyobb ágai vidékre is kihelyezhetők-e”, nem tudja – egyike a kevés dolognak, amit nem tud: egyszer sem lehet úgy nevetni a NYÁRUTÓ-beli hőskön, hogy ne szeretnénk egyúttal föl is pofozni őket!

- B. Egyszerű embereknek *kell* lenniök; s az indoklás éppen olyan önző, mint amennyire nyelvilleg furá: „Nagy tömegben kell létezniök, hogy a világ ne forduljon ki sarkai-ból; hogy termelődjék, ami anyagi; és minden út üzemben legyen.” – Lehet ennél modorosabban beszélni? – Jó-jó; de „a nyugalom aztán olyan szépen zárja le a kedélyt és az akaratot”, ha valaki ilyen közhelyet enged meg magának, akkor hogyan?
- A. Két lehetséges megfogalmazás közül Stifter alapvetően a *hosszabbat* választja. Egyetlen dativus-„e”-től meg nem kímélne; nehézkesen cammogó „derselbe, dieselbe, dasselbe”-inek egyetlen kinövésétől sem. Hizlalt mellékmondatainak barbár dadogása! A mesterkélt együgyűség, amely, túl gyakran egy sorsdöntő lehelet híján, az önkéntes gyöngélméjűséggel határos!: „önkéntes”, hisz bizony hogy *bír* más-hogyan is!
- B. Mire jó a mellékevek hátravetésének nyelvi barbársága?: „Mozdulatai természetesen mutatkoztak”; a gabonamezők „ringók voltak”; a viszony „helyénvaló”.
- A. „E rajzok nézegetése közben különös gondolatom támadt” – és itt bárki emberfia befejezte volna; de nem Stifter, nem; neki még oda kell biggyesztenie a buborékot: „*főmben*”: hol másutt támadhatott volna még gondolatja?
- B. „Két nagy fekete szeme volt” – bumm; legyen nékije – „a homloka alatt”, teszi hozzá parasztésszel Stifter. Meg „*kétoldali* ajkak megcsókolták egymást”: nem ám, hogy „ajkaik”! Más helyütt „*orcájának álláig*” ragadtatja magát! De ilyen homokos talajon már csak ilyen kolompér terem! Vajh’ az effajta vízkóros stílus valóban elengedhetetlen volna ahhoz a hírhedt „egyszerű élethez”?
- A. „*Minden olyan tényhez, amely fontos, Isten az értékük iránti tudatosságunkon kívül még szépséget is társított, mely által az ilyen tények kellemesen hatolnak be lényünkbe*”: használt-e valaha író ízetlenebb és körülményesebb fordulatokat?
- B. „Később férfiakat, aggastyánokat, nőket kezdtem rajzolni, *sőt a test más részeit is*”: mire itt az istenverte „sőt... is”?! Vagy amikor egy képkeretről azt mondja: „*noha domborművet foglalt magában virágokból, díszekből, sőt még az emberi alak részeitől is*”.
- A. Ezekről „a test részeiről” nekem mindig Scheffel jut az eszembe, aki derűsen jegyezte fel kora vonatajtó-táblájáról: „Tilos a fejet *vagy a test más részeit* az ablakból kitartani.”
- B. Henrik megmutatja hűgának a hegyeket; és el akarja hitetni velünk, hogy boldogboldogtalan odasereglik, hogy láthassa a habléányt: „Itt még nagyobb volt az ujjongás, mint a tengerparti házban; örültek, hogy egy ilyen szűz érkezett a hegyek közé... Klotilda elnézte mindezeket az embereket”: Derék egy nép, mi, kisbabám? Mint mondtam: ha *ironikus*an gondolta volna...
- A. S ez véletlenül sem archaisztikus merevség; mert emberek soha, még Homérosz idejében sem beszéltek és gondolkoztak úgy, mint a NYÁRUTÓ bábjai. Sajnos rövid az időnk, hogy egy rátóti társalgásból hosszabb ízelítőt adjunk; az ilyen kuriózumok kedvelőinek a Matilda & Natália közöttit ajánlom, valahol a BETEKINTÉS című fejezet közepén: irányának sivársága – remélhetőleg! – utánozhatatlan!
- B. S ha még a furcsaságoktól eltekintünk is: agyonpöffesztett megfogalmazásai hány-szor, de hány-szor *hamisak és abszurdak egyszerre?!*: „Sűrű emberek álltak körben”: nyilván „emberek álltak sűrűn”, ugye?
- A. Legcsattogóbban azonban olyankor nyitja fel tébolyszemeit az agybjaj, amikor Stifter kedvenc szavához, a „dologhoz” jut. – Egy öregasszony már korán megjövendölte, „hogy Henrikből egyszer nagy dolgok lesznek”; s ehhez, a teljesen fölösleges többes számtól eltekintve, szögezzük le: hogy egy ember, az ember, nem pedig „dolog”!

- B. Egy fiú fellázad apja ellen – ne aggódjunk; nem Stifteréknél! – „és természetellenes dolgokat kiált világgá” – ezt, mellesleg, egy LEAR KIRÁLY-előadás elviselhetetlenül naiv leírásának alkalmából; amelyben olyan megindító fordulatok bukkannak fel, mint hogy „Már-már különösnek éreztem, hogy ő és jómagam is egy olyan terem felé tartottunk, *amelyben egy kitalált történetet játszanak el*”. Mikor pedig Henrik, a megindultágtól, odahaza nem vacsorázik, „anyja aggódni kezdett, és orvosságot emlegetett...”
- A. (*maróan*) „Ha tomporát kiszopta pár pióca, / Szellemektől és Szellemtől üres.”*
- B. De vissza a „dolgokhoz”: húga hipotetikus udvarlójáról Henrik megjövendöli: „Olyan *dolog* lesz, amely lassanként ölt majd alakot a házban”: szívettépően vidám ennyire mesés hablatyot olvasni! / „Voltak kövei, amelyekbe dolgok voltak faragva.” / „Nem győztem eléggé csodálni a dolgot.” / „Isten külön kellemet rendelt az erény gyakorlásához, mely dolgokra a nemes lelkületek törekednek”: egy vandál vert tanyát a logikában és a nyelvben! / „A biztonság és előkelőség csak *egy dolog*, amit megtanulunk”: először is legalább *két* dolog; azonkívül meg éppen hogy nem *dolog*, hanem fogalom! / „Minő *magasztos dolog* a szépség.” / Boldog-boldogtalan „*műdolgokat*” kajtat méhbuzgón. A képeket hősiünk „bizonyos fokig becses tárgyakká” látja, „*amelyek adva vannak, s amelyeken dolgok leledzenek*”. / A magashegység, „ahol egy félnék keselyű vagy valamilyen ismeretlen dolog röppent fel előttünk”: vannak oldalak a NYÁRUTÓ-ban, ahol hétszer garázdálkodik ez a hírhedett „dolog”. Még a szerelmi vallomás páratlanul száraz jelenetében is hússzoros-irombán kell szerepelnie. S ha Stifter, folyton visszatérően, ismét feltálat nekünk egy péktucatnyi részletet – óhatatlanul és könnyörtelenül utánaereszt egy „és más dolgok”-at. – Ha egy mai író effajta „dolgok”-at írna: *azt megköveznék!; és jogosan!*
- A. Ha Stifter egy ilyes antiszó állandó használatát tulajdonság gyanánt egyetlen személyhez tapasztotta volna – nem bánom, legyen; habár ez mindig a jellemzés olcsóbb eszközeinek egyikét testesíti meg, mint például túl gyakran Dickensnél: tudatos élcként tehát Stifter végtelen „dologja”, takarékosan használva, fölbecsülhetetlenül hathatna. Ám a NYÁRUTÓ-ban ennek semminemű stílisművészetéhez semmi köze: a csupasz töketlenség és idülttség, semmi más.
- B. Ácsi! Give the devil his due: egyszer, de *csak egyetlenegyszer* nagyon szuggesztívét lelt a csöpögésre: „A víz pippegett”: nagyon jó!
- A. De egyezer oldal eltévelyedésért azért ez kicsit kevés: stílusosan és nyelviileg nézve a NYÁRUTÓ a legelcsontosodottabb agybaj csimborasszója!

Gong

Néhány erős szót még „természeti képeiről”...

- B. (*intőleg*) – és, vigyáztunk: most a NYÁRUTÓ-ról beszélünk; semmi másról!
- A. (*folytatva*) A könyv három vagy négy helyén hozza a gyöngéd-nehézkés tájbrázolás művészetét – például a vihar előtti megvilágítás; vagy a gleccsertúra esetében – habár a MAPPA nagy „jégtörésével” össze sem hasonlítható: *az* igazi gyarapítása képviselgunknak; városlakóknak fölöttébb jelentős információ!
- B. Általában véve azonban igazi dac-Laokoón; és Stifter katalogizáló leírásainak antiművészetét csak szapulnunk lehet. Írjon le énfelőlem egy házat a pincétől a pad-

* Márton László fordítása.

lásig, mint akinek árverési katalógust kellene készítenie, vagy leírást a talált tárgyak osztályának – *ezt is lehetne* tudatosan stílusesszöveggé alkalmazni: például hogy egy pedáns & filiszter nyomasztó rendmániáját ábrázoljuk – amint Gottfried Keller oly pompásan ért hozzá.

- A. De általában, anélkül, hogy vétkeznénk, elmondhatjuk: Stifternek nem sikerül a táj – ha csak nem áll hozzá tíz nyomtatott oldal a rendelkezésére.
- B. Mire jó egy egész részlettel teli oldal, ha olvasóként már képtelen vagyok „összerakni” őket? Felsorolással az író megkövesíti táját!
- A. Egyvalamit soha nem értett meg Stifter: hogy a „táj” lelkiállapot! „A világegyetem mint az érzékrendszer folytatása” / Az igazi tájbrázolás két, legföljebb három hajszálpontosan megfigyelt és nyelvileg a legélesebbre csiszolt jellemzőhöz igazodik –: s a többit ezzel sugallja a képzeletnek, az olvasó saját emlékezetének.
- B. Nagyon is akad persze Stifternél – habár viszonylag túl ritkán; „viszonylag”: vagyis az ehhez szükséges nyomtatott oldalak számához viszonyítva – szuperéles részletmegfigyelés; időnként valóban újat hódít meg és tesz láthatóvá; rendszerint azonban a köztudottat-túlköztudottat ismétli sornyűvően; az olvasó pedig feszült igyekezetében, hogy száz részletet homlokráncolva megjegyezzen – újra meg újra retusálnunk kell! – elveszíti az egész fiziognómiáját: *a képek egyetlen vonással állnia kell!*
- A. Egy példa Stifter „homályosságára”: Adjuk oda tíz rajzolónak Charles Dickens PICKWICK CLUB-ját; és kérjük fel őket, hogy illusztrálják a nagy könyvet – lám, a legfelfoghatatlanabb-felfogható módon valamennyi képecske az öregecske hőst fogja ábrázolni; minden testességével, okos-kopasz üstökével – *nem „fő”-jével!* –, a fekete kamással és kíváncsi szemüvege mögött a vidáman csillogó szempárral egyetemben.
- B. (*megvetően*) De itt ez a Henrik? Ez a Natália?: hisz ezek mind arc nélküli emberek! homunculi: homuncula!

Gong

- A. Most pedig, miután Stifternek a NYÁRUTÓ-ban sikerült kisajtolnia a német nyelvből az egyhangúság optimumát; miután megszerkesztette az olyan alakok koszorúját, akik viselkedése teltkarcsú hivatalosság és pipiskedő körülményesség tekintetében mindmáig párját ritkítja. Miután, „főjén” rózsaszín óriás szemüveggel, körötte pedig otromba nagy szemellenzővel összehozta az alávalósággal hígított kicsinyesség és korlátoltság summáját, amely kínosan hat és lehangol – immár épületes meg tudunk, Stifter hogyan veregeti meg önnön vállát a Német Nyárspolgár illetően Csodakürtjéért.
- B. Alig végezte be „költésének édes robotját”...
- A. (*közbeváág*) ...s ez a kifejezés már megint elég árulkodó: Stifter *szívesen* fecseg! – Míg szinte minden más író kiégetten és üres szemmel, amely csak aludni vágy, *elátkozza* a kész munkát!
- B. Stifter tehát alighogy elkészült, máris levelekben hangsúlyozza, „milyen tisztára, milyen nemesre, egyszerűre és bensőségesre” sikeredett nékije a produktum. Azt képzeletbe, hogy „csak Goethe múlja felül”: „Csak a lumpok szerények”! S minden jámborok ismerős, őszinte embernek persze rendkívül aggályos manírja szerint kettelteljes-tévedhetetlenül kijelenti, hogy „a NYÁRUTÓ-n csak a romlottság bőszerűhet fel!”: egy író, aki ekképp eleve minden ellenlábast *erkölcsileg diffamál*, nem panaszkodhat, ha hasonló kenyérrel fizetnek vissza neki!

- A. A megfelelő választ postafordultával és nyilvánosan Friedrich Hebbel osztotta ki neki! (*Erőteljesen; sőt gorombán*) „Három vaskos kötet! – Úgy véljük, mit sem kockáztatunk, ha annak, aki bizonyítani tudja, hogy – anélkül, hogy műítségként erre volna kötelezve – kiolvasta őket, odaígérjük a lengyel koronát. A szerzőt azonban csak csekély mértékben tesszük felelőssé a félresikerült könyvért; már legelső föllépésekor manierista volt, s ahogyan elkényeztették, végül természetesen minden mértéket el kellett veszítenie... Először beérte azzal, hogy felsorolja nekünk a kedvenc helyszínein termő virágok családjait; aztán előszámolta nekünk a példányokat; most pedig megkapjuk a porzószalak lajstromát. – Az egész irányzat, amely az »eredetiség« és »egészséges realizmus« hivalkodó cégére alatt csak festékanyagokat hord össze, s magát a palettát akarná képként eladni, úgy tűnik, a stifteri NYÁRUTÓ-ban valahára végletéig jutott. Mi minden nem válik itt terebélyes szemügyrevétel és ecsetelés tárgyává! Már csak a szavak szemrevétele hiányzik, amelyekkel ecsetelnek; meg a kéz ecsetelése, amellyel ezt a szemrevételt leírják, s akkor teljes a kör. Egy leltár ugyanilyen érdemleges; s ha a bírósági személy, aki készíti, hozzáteszi aláírását, akkor ennek az úgynevezett elbeszélésnek az összes eleme együtt van.”
- B. Minekutána az inga – „Mi pogányok toleránsak vagyunk”, mondta egyszer Nehru – mindjárt kilendülhet a másik irányba: Friedrich Nietzsche az általa kedvelt aforisztikus módon – ilyenkor persze sok bizonyítóanyagot megtakarít az ember! –
- A. (*álmodozva*) „Ha Goethe műveitől – különösen pedig ECKERMANN-NAL FOLYTATOTT BESZÉLGETÉSEI-től: *a legjobb német könyvtől, ami létezik!* – eltekintünk, voltaképp mi marad a német prózairodalomból, ami megérdemelné, hogy újra és újra elolvassuk? –: Lichtenberg aforizmái; Jung-Stilling élettörténetének első könyve – (*szünet; fennköltén*) Adalbert Stifter NYÁRUTÓ-ja!! – meg Gottfried Keller SELDWYLAJ EMBEREI – és ezzel egyelőre vége is!”
- B. Az embert újfent valóságos undor fogja el Nietzschétől, kivált, ha szem előtt tartjuk a megfogalmazás fölfuvalkodottságát: egy 35 éves, irodalomtörténetileg mérsékelt művelt klasszika-filológus az anyag kellő ismerete nélkül ekképp ítélkezik a Német Irodalomról?!
- A. Teljesen eltekintve attól, hogy különös gondolkodásra vall az ECKERMANN-t nyílegyenesen a vitathatatlanul *legjobb* német könyvvé deklarálni: *hol az öreg ANTON REISER*, amely messze inkább megérdemelné ezt a jelzőt? *Hol a WERTHER?* *Hol Kleist anekdotái;* *hol Klopstock múlhatatlan TUDÓSKÖZTÁRSASÁG-a?* *Hol Jean Paul;* *hol Justinus Kerner ÚTI ÁRNYÉKAI;* *hol a SZŐKE ECKBERT;* *hol Lessing teológiai írásai;* *a FELSENBURG-SZIGET;* *a DYA NA SORE* prenáci dübörgése – amelyből Nietzsche nem keveset csipegetett! – *hol van: Herder, Schopenhauer, Mommsen, Heine, Heine, Storm, Luther, Fischart:* csupa olyan férfiú, akit nem illenék Eckermann úrral egy napon említeni!
- B. De, eltekintve Nietzsche groteszk tévitéletétől, amelyen csak mosolyoghatunk – mi volt vajon a tertium comparationis közte meg éppen egy efféle NYÁRUTÓ között? Hiszen lehet-e, akár vérmérséklet, akár nyelvi erő vagy világnézeti különbségek tekintetében nagyobb ellentétet elképzelni, mint Nietzsche & Stifter között?!
- A. Hát nyilván éppen ez!: az „über-embert” lenyűgözte az effajta idill délibábjá. A késéles szömetészöt az oly furcsa nyelvtest áthatolhatatlan bőre.
- B. És a legkellemetlenebbül *egyek* voltak ők ketten az arisztokratizáló alapállásban: a világ felosztásában urakra – meg türelmesen alázas szolgácskákra: *écrasez l'infâme!!*

- A. Adalbert Stifterrel hosszú ideje bálványimádás folyik, de olyan messzemenő, hogy az ember már alig mer saját véleményt alkotni a műveiről; vagy nem venni részt akár legösszetékoltabb produktumának is a csodálatában. Valóban ideje volna tehát, hogy nyilvános szentté avatásának helyreigazításául – s ha csak az ellensúlyozó igazságtalanság aktusaként is! – *elfogulatlanul* ítéljük NYÁRUTÓ-járól. Történelmi emlékként mérlegeljük; s alávessük *annak* a kritikának, amellyel minden irodalmi hagyatéknak szembe kell néznie: *a NYÁRUTÓ mélypont Stifter munkásságában, a VÁZLATOK és a WITIKO között!!: ha valamennyi német könyvből csak ez maradna fenn: mily furcsa képet kellene akkor alkotniuk rólunk 2500-ban élő utódainknak!!*
- B. Rá kell mutassunk végre: hogy itt egyezer nyomtatott oldalon át a látatlan életről számolt be valaki: az „időtlen” mindig is az irodalmi sunnyogók és emberi dezertőrök találkahelye volt!
- A. Meg kell bélyegeznünk a nyelv semmitmondó laposságát; amely, akár tudatosan, akár öntudatlanul, stúdiumot úz abból, hogy színültig előkelő unalomból vagy tétova világfélszből mindent, de mindent a lehető legterjengősebben fejezzen ki.
- B. Nem csak, és sértődöttséggel tele, kipellengérezni, ami *nem* áll e mamutkönyvben. De még inkább: támadni, *amit* Stifter itt magasztalt: a hamis kiváltságosság erkölcsi romlottságát, nem kevésbé, mint eszményének érzéketlenségét: a szelíd antiembereket!!!

Ütés egy bős gongra

„Uff”: beszéltem!

Szabó Sándor

TRUDITUR DIES DIE

Hát ez még él? Így, másodszájból
hallod majd vissza. Kvázibarát volt.
Bonmot-idat hogy' terjesztette.
Sajátjaként... Még élni mersz te,
ilyen vénen? Amikor tőled
jóval ifjabbak rég kidőltek?
Ám nem csak ez van. Légy méltányos.
Mondjuk, megbontva zord magányod,
hívnak hajdani hallgatóid,
s rád is tekintve: Csak jó volt itt!
– hallod, midőn a campust róva,
huszonöt évnek apropója
kapcsán gyúltök majd ismét egybe.
Öt ezredes fejét leszegve
(hajuk ősz, arcuk napbarnított),

vizslat majd egy elfutó gyíkot.
A többiek? Mind „patpalkóvnyik”.
Egy lugas láttán: Ez nem volt itt!

Más közegben is fel-feltűntél?
Majd minden körből kikerültél?
Acélos fizikumod éltet?
Megvagy? Elvagy? Nem vagy kísértet?
Szellemed ép még? Nem vagy szétszórt?
Üzenj vissza: nem lóttak még sort!

RÉVED A VÉN

tavasz volt tavasszal nyár volt nyáron
ősz volt őszkor és tél volt télen
iható víz ha beladikoztunk
úgy cirka középig szennyes lé nem
bőgőorrú bárkák rogyásig
hallal megrakva húztak a partig
szélcserzett lábunk le-lepisáltuk
nem mondom csípett egy fikarcnyit
kacagtuk a sziszegő gúnárt
inget dobva meg fiókvércsét
zsákmányoltunk az vadul vergődött
s szemünk felé csapott-e még szép
őzhulla búzlótt a gyöngyvirágos
erdő mélyén kakukk kakukkolt
a tanító úr kosarat fonna
tanított a szatócsnál lyukas volt
egy-egy pengő az éber ártól
néhány cseles forint helyett még
azt adta oda próbáld máshol
túl azon ahol a kender ázott
amit majd később megtiloltak
gerebeneztek s lett guzsaly kontya
egyszóval már kinn a faluvégen
magasodott a szélmalom tornya
szorgoskodtak a vályogvetők is
és Rákosi jöttét kiszagolva
fokhagymafonattal lepte őt meg
a határban hívei csoportja

tódulnak s akár a tetszhalottak
lelkemben lám megelevenedtek
a hajdani fura fenomének
hess – itt a hajnal hétfőre kedd lett

Sajó László

(KI)VONAT

ahol a sínek kanyarognak
eldörög halálkülöntehevonat
nem a tiéd te még személyvonaton vagy
ablakot bámulsz kidobták poggyászat

szállj le és tárgyaidd egyenként keresd meg
csörgő hintaló bizonyítvány névjegy
források az utak utánad erednek
a vonatból saját árnyéknak néznek

te vagy az erdő csak juss el a fákig
itt nem téged nem a vonatodra várnak
ezt az állomást nem neked találták ki
horizonton túl belédsimúl a búzatábla

a végtelen sínek nem találkoznak veled
beáll vár fűjtat halálteherkülönvonat
nincs hely az ablak alatt ablak sincs foglalj helyet
születésedből egy kövön kivonják halálodat

NAGYSZOMBAT

miért néztem oda
ahova nem kellett volna
miközben spricceltek szökőkutak
sercegett az agyonjátszott zene a másodpercmutató lemezjátszótűjén
mindig ugyanaz a zene forog

mindig ugyanaz a fekete merev lemez
örökké
ugrik a másodpercmutató tűje
ugorjunk
a zene örök a halottak újak
újak az unalomig ismert halottak
háromnegyedóránként cserélődnek
szigorú szabály
nehogy eltévedsz a temetést
mindig ugyanaz a zene szól
ismerős sercegés
idegen halott
most éppen kit temetnek
ismerős tekintetekben
csak saját arcod láthatod
a te arcod porba írva
eltörölve
miért néztem oda
ahova nem kellett volna
a földre
szürkeruhások hozzák az urnát
idegenek fogdosnak ebben az ünnepélyes pillanatban
halálod kitüntetett percében
ráteszik az urnát a főszökőkútra
ahonnan a legmagasabbra spriccel a sugár
de nem téged
a szürkeruhások álldogálnak kicsit aztán eltűnnek előlünk örökre
folytatják a szalonnázást
háromnegyed óra múlva jönnek elő egy új urnával
nehogy eltévesszék a temetést
az urnát
mintha nem lenne
mindegy
állnak a rokonok ismerősök a szóróparcella szórt fényében
mindegyik azt gondolja ő meghalt de én még nem
és föllövellnek a szökőkutak az áprilisi fényben
a zene a szellő a hamuszín ég megteszi hatását
az is sír aki nem akart
te nem akartál sírt hát most megkapod
miért néztem oda
ahova nem kellett volna
a földbe
micsoda átverés ez az egész
az élet és most már a halál is
a szökőkutak csak elterelés
könnyeken megtört vízcsepp látványa
még meddig tart ez a hullapermetezés

mennyi test szorult a szóróparcellába
az új halott a rokonság már jönne
a főszökőkút urnával újratöltve
hány halál remeg egyetlen
vízcseppben
egy sem
miért néztem oda
ahova nem kellett volna
a földbe
mossa porodat a víz
csurog alá a barna lé
és te eltűnsz a hullamosogatóban
ünnepélyes lassú zenére
nem az égbe
de a földbe
nem vízcseppekben fõnn tündökölve
de piszkosan sárosan elkeveredve
mások porával kiket elõtted temettek
nem az égbe
de a földbe
micsoda átverés ez az egész
nem a zene számít a sercegés
még hogy porod szellõé levegõé semmivé lesz
nem is engedné az ÁNTSZ
még a rokonok ismerõsök szájába fújna a szél
és ez valljuk be nem egészséges
olcsó trükk megoldották eltüntetnek senki se lássa
a magasban szökőkút szól a paradicsommeghódítása
lenyûgözõ színpadi elõadás
míg te észrevétlen a zenekari árokban távozol
mi van ma 1492
krisztus lekecmereg a keresztrõl
miért néztem oda
ahova nem kellett volna
a földbe
mossa porodat a víz
még hogy paradicsom és az õ meghódítása
föld és pokol
csurog a barna lé
hányom kell
kegyetlenebb a koporsón dübörgõ földnél
miért néztem oda
nem láttam volna a gyíkot
amint lassan mintha nem is gyík patkány lenne lenn eloson
a szökőkútcsatornában porodtól sárosan

péter
háromszor tagadtalak meg
először amikor elmentem a temetésedre
másodszor amikor ott maradtam
harmadszor amikor eljöttem
azóta itt történt egy és más semmi
ratzinger lett a pápa
tudod az a tudós filozófus német
kihirdette hogy bár 2007-et írunk tulajdonképpen 2000 van
jézus hét évvel korábban született
tehát a paradicsommeghódítása 1492 sem stimmel
te se 2004-ben haltál meg 1997-ben
semmi sincs úgy ahogy
azt is kihirdette ratzinger jézus az esszénusok szokása szerint ünnepelte a húsvétot
tehát nem is akkor volt az utolsó vacsora
tehát esszénus volt
tehát nem is akkor feszítették keresztre
jövő húsvétkor kihirdeti meg se feszítették
tehát fel se támadt
bolond lett volna
örülünk hogy éjszaka alszunk és ha hagynak ebéd után is egy keveset
akkor nem tudjuk hogy élünk
miért is keresnénk a halottat az élők között
porod rászáradt a gyíkra előjött a földből sütkérezik a napon
a hétfőn a kedden a szerdán a csütörtökön a pénteken a szombaton a vasárnapon
nevet adtunk az egyetlen napnak így könnyebb elviselni
liturgikus örökhétfő húsvétól karácsonyig karácsonytól húsvétig
kitaláltuk istent aztán a fiát így könnyebb őt elviselni
mi lenne ha eltakarodnának templomaikkal és hagynának bennünket
örök világosságban örök hétfőben élni a napsütötte földön
végre porainkban
ellennénk mozdulatlan
gyík a sírkövön

FIGYELŐ

MARKIÓN MARKÁBAN

Sajó László: *Szünetjelek az égből. Válogatott versek Válogatta és szerkesztette Várady Szabolcs Osiris, 2006. 316 oldal, 2480 Ft*

Abban a hang- és képzetegyüttesben, amely a kortárs magyar költői közgondolkodást uralja, Sajó László vállalkozása társtalannak s egyúttal pótolhatatlannak tűnik. Társtalan, mert sem alaptémája, sem formavilága nem idéz elődöt, nem illeszkedik egyetlen bevett ízlésvallásba sem, s egész gesztusrendjével inkább a szellemi szelárnyékot, az anonimitás gyümölcsösét keresi, semmint a kellemkedés nyilvános pástjait.

Ezt a válogatást tíz kötet előzte meg, és azóta is jelent meg új, az ISTENTELÉN SZÍNJÁTÉK (Nyitott könyv kiadó, 2007), mégis nyilvánvaló: lírája nem része semmiféle közérdeklődésnek, nem áll felfedezés előtt, nem kínál közvetlen, elmélyedés nélküli megrendülést. Bizonyosfajta költészet egyik általános jegye, hogy rögtön felbukkanása után figyelmünk rejtett rétegébe süllyed... Emily Dickinson mondja egyik versének utolsó sorában: „*True poems flee*” („Az igazi versek menekülnek”); Sajó László költészete csakugyan menekül, nyilván zárul, elrugaskodva tömörödik. Egyszersmind azonban, ezt érzékeljük, beteljesíti a költői utópia szerepét: vissza-visszatérésre csábít, nyersségével is megragad, és mély csapást mér – útvesztőt és ütést egyaránt. Fogalmi rendje lázad mindenféle általánosítás, kényelmes elsajátítás ellen; művészete olyan formanyelvet teremt, amely minden szegletében védi az egyén jogát az általánosítással szemben, s mintha azt hirdetné: szertelen képzelete önmagában elkalauzolja őt az igazsághoz. Sajó László képes megadni verseinek a közvetett tartalmak ellenálló erejét, a szelídítetlen zamatokat, egyfajta osztatlan töménységet. Makacsul hisz a szubverzivitás hatalmában, s költészete tanúság arra, hogy érdeemes életünkben olyan helyet teremteni, ahol az emberi lázadás a művészet katarzisaiba tor-

kollik. Sajó László költészete, lehet, a művészet egyik legszegényebb pontja a világon. De ez a pont szent és alig megközelíthető. John Cowper Powys, a nagy angol regényíró mondja: „*The secret of life consist in sharing the madness of God*” („Az élet titka abban áll, hogy osszuk Isten örültségét”). A templomok és a szívek üresek. De Sajó László úgy tesz, mintha vissza-visszatérne az üresség sebeihez, be-bepillantana az emberiség elhagyott templomaiba, hogy még egyszer szemügyre vegye az üdvösség-ígéreték romhalmazát. A kötet fülszövegének írója szabatosan beszél a szerzőről: „*E versek 1956-ban született szerzője három és fél éves korában meghalt. Majd feltámadott klinikai halottaiból, de utóbb az a szárnyú gyanúja támadt, hogy akit szülei a kórházból hazavittek, majd intézetbe adtak, mert a folyamatos beszéd képességét elvesztette, az valaki más, nem ő. Aki ezt az életet éli, mintha egy lidérces álmot álmogna. Netalán Isten fia volna, hiszen feltámadott? A halál botránya mégis a test, a romlandó és esendő hús képét égeti bele tudata közepébe. A szárnyú tréfát soha nem bocsátja meg Istennek.*” S ahogy idézem, máris érzem: Sajó László költészetének, lírai eszméletének középpontjában vagyunk.

Hogy e művészet felületi jegyeit pontosan lásuk, előbb elemezzük Sajó gnoszticizmusát, evangelizmusát és – Szókratész előtti filozofikus – cinizmusát. Sajó költészetének legfontosabb szellemtörténeti háttere ugyanis a II. században keletkezett, *gnósis* néven ismert filozófiai és vallási eretnekmozgalom. Ennek két legfőbb alakja Simon, a mágus és Markión, a filozófus. (A mágusról, akiről nem tudjuk, történeti személyiség-e, Danilo Kiš írt páratlan novellát.) Markión Sinopében, a Fekete-tenger partján született, később Rómába került, ott tanításai miatt 144-ben kiátkozták, mire ő ellenegyházat alapított. A platonikus eredetű *gnósis* legfőbb tétele az, hogy a világot a Rossz istene (a Demiurgosz) teremtette, a Jó istenét ellenben, akitől üdvösségünk függ, nem ismerjük, mert láthatatlan. Az anyagot – és ezzel a húst, a testet, az embert – a Demiur-

gosz tartja hatalmában. Az ember egész életén át az ismeretlen Jót keresi, és arra csak a gnózis (=tudás) révén találhat rá. A tanítás hívei szembehelyezkednek az ÓSZÖVETSÉG és a belőle kinőtt ÚJSZÖVETSÉG egyházi értelmezésével. A szegénységet és radikális puritanizmust hirdető tan némely válfaja a századok folyamán egyre erősebb antijudaista jelleget öltött. Itt csupán utalhatok arra, hogy a gnosztikus eszmerendszer Markióntól Heideggerig és Cioranig számtalan bölcselelő és művész gondolkodását hatja át. Egy részük számára ez a tanítás a cinikus élettagadás, a világmegvetés és az ön-sanyargató anyaggyűlölet eszköztára, továbbá a rombolás, a szenny és bizonyos szélsőséges eszmék igazolása (gondoljunk Fichte elveire, Nietzsche bizonyos kirohanásaira vagy a korai Cioranra). Mások számára viszont ez a rendszer a bukásra ítélt – mert anyagelvű – ember e világi passiójának filozófiai indoklása, és a rejtőzködő Jó kilátástalan keresésének meg-megújuló parancsa (Pascal, Camus vagy Simone Weil).

Alexandriai Philón, az egyik korai gnosztikus gondolkodó – Goethe SELIGE SEHNSUCHT-ja is az ő szövegének kései visszfénye – azt írta: „Mert mindegyikünk úgy jött a világba, mint egy idegen városba – születésünk előtt semmi közünk nem volt hozzá, és úgy tartózkodik ebben a városban, mint valami vendég, amíg ki nem merítette megszabott életidejét.”

Markión gnóziisa kivonulást jelent a világból, egyfajta megváltással várandós materiális vak-ságot, fantasztikus átokatálógust, a Teremtés és a Teremtő kíméletlen hibáztatását, a kozmosz elleni hadjáratot, a Semmi imádatát és a Rossz jeleinek életfogytiglan tartó lajstromozását. A világegyetem egy rossz Teremtő műve, s ez a lény nem azonos azzal, aki – esetleg Jézus néven – majd egyszer a megváltást hozza a kitartó emberiségnek. A világ elvetemültsége az anyag minden részecskéjében megnyilvánul, de egyik csúcspontját a keresztre feszítéssel éri el: a kereszt mintegy szimbóluma a világi hatalmak javíthatatlan romlottságának. A kereszt első teológusa, Pál apostol a világ ellen megfogalmazott vádakkal, az anyag egyetemes meggyanúsításának egyik legelfogultabb képviselője volt – a vétkesség teológiájának ősképe és máig ható prototípusa. (Ha az ilyen alkat profetizmusa kudarcot vall, akkor hithirdetése apokalipszisbe torkollik; ha apo-

kalipszise is kudarcot vall, akkor tevékenysége gnózissá keményedik, mondja az egyik legnagyobb gnóziskutató, Jacob Taubes.) A gnózisra fogékony szellemi alkat tulajdonsága, hogy végtelen haraggal fordul az anyag felé, és ki-meríthetetlen találékonysággal ecseteli a gonosz Demiurgosz összes cselekedetét, egyetemes „életművét”. A gnosztikus lélek minden tekintetben hajlik az „eretnységre”, mindenfajta emberi szerveződés tagadására, és komoly rokonszenvvel emlegeti a mitikus eszmetörténet törzs-szereplőit: a világ-okos kígyókat, a lázadó angyalokat és egyéb luciferi veszedelmeket. Ezzel szemben hallatlan mohósággal, a részletek élvezetével idézi meg a világ idegen-ségének jeleit s az idegenben didergő emberi egyed rideg tapasztalatait. Nyugtalan létezésének, gondolkodói eszméletének rendszerét sokrétű konfliktus határozza meg: az elméleti látás élezi a szent felháborodást, a rugalmas vitakészség elfedi a megváltásra irányuló, páni félelmek közt lezajló igyekezetet.

A gnosztikus alkat a történelem során mindinkább valamely metafizikai katasztrófa jóságá gőrcsősődik, aki a létezés törés- és szakadás-pontjain megesezt és megeseendő eseményekre összpontosítja figyelmét: a Teremtés elsődleges kárhozatát és a bűnbeesés második csapását már elszenvedte; a megváltás katasztrófáját még eztán fogja tapasztalni. A Teremtés és a Bűnbeesés az ő szemében lényegében egyetlen esemény: a *világ* mindaz, ami *megesezt*. A Markióntól Beckettig, Pessoaig és Danilo Kišig ívelő gnosztikus hagyomány azt sugallja: ha a keresztény korszak a világteremtő Rossz Isten megvetésével kezdődött volna, egészen más lények lehetnének; ha ugyanis a Rossz terhének egy részét erre a Teremtőre háríthattuk volna át (s ezzel enyhíthettünk volna lelkiismeretünk mardosásán), könnyebben elvisel-tük volna az elmúlt két évezred rotásait.

A gnózis engesztelhetetlen teoretikusai, a Gonosz epés szakértői már-már elfajult módon magasztalták az ismeretlen és teremtetlen Istent, és ugyanakkor fáradhatatlanul ostorozták, üldözték és irtották a Rosszat. Megbabonázta őket a hanyatlás, a „romlás virágainak” szédítő látványa, a Teremtés (szűkebb értelemben: foganás) szertartása, a „kis-demiurgoszok” szaporításának emberiségmértetű gyakorlat. Minden születés gyanús; meg kell szakítani a szaporodás átkos láncolatát, a gondják.

Aki közösül, gyarapítja a bűnbeesés halmazát, fokozza a megbotránkozást, folytatja a Teremtés botrányát. Nem véletlen, hogy a középkori gnosztikus szekták – a katharok, bogumilok – legszívesebben megkövezték volna a terhes nőt, megátkozták a házasság intézményét, és minden úton-módon akadályozták a nemiség „szélfhóas” praktikáinak terjedését. A rabbiátus XX. századi gnosztikus, Emil Cioran a bibliai paranccsal ellentétben („Szaporodjatok, töltsétek be a földet!”) ezt ajánlja: „Ritkuljatok, ürítsétek ki a földet!” (DE L'INCONVÉNIENT D'ÊTRE NÉ.) Látjuk: a nemi élettől való tartózkodás vagy szöges ellentéte, a promiszkuitás a gnosztikus alapállás szerves része. Orgia vagy aszkézis: ez a gnózis következetes válsza az elhibázott világegyetem csábításaira.

Sajó László költészetét lényeges pontokon, a jelentős költői állítások mentén határozza meg ez az ábrázolt gnosztikus eszméleti háttér. A világ, az anyag undorító adottságait lépten-nyomon érzékeljük. Idézek néhány sötéten süvítő fordulatot. „Világom feneketlen rom” (ISTENTŐL MARADT KABÁTBAN); „Isten elküldött magától. / Most elküldött értem. / Azt hittem, a hallgatásból / magától mértem.” (ISTENTŐL MARADT KABÁTBAN); „Isten eldobott. / Nő bennem a dudva.” (PLÉHKRISZTUS); „Íme a föld: meszesgödör. / Íme az ég: kimeszelve. / Íme szívem: beledögöl. / Isten ezt jól kieszelte.” (APÓK); „Fényért virrasztó dolgok foszforeszkáló derengésében állok.” (PÁL EL NEM KÜLDÖTT LEVELEI); „Nagy bűnt követtem el, / amikor megteremtettem a világot.” (CREDO); „Ha meghalok, meghal az isten. / Mégis csak egy nagy ismerellen.” (KOSZTOLÁNYI HAJNALI RÉSZEGSÉGE); „Jobb, ha tölem tudod, nincs Isten. És nincs Fia. / Ezt az egészet az ördög hazudta.” (HOLTÁGBAN FOLYAMÓR); „Haj, nyak, váll, mell, has, comb, segg, pimaször, te, száki! / Mondd, hogy tudtál gyönyörű nővé összeállni? / Hogy tudtam én, a szífi, véled összeállni? / Lábaid: születés, halál. És közte: bármi.” (ISMERETLEN OMAR KHAJJÁM; a vers amúgy egy másik modern gnosztikus, Ted Hughes megrendítő versére emlékeztet, ÓSI EMLÉKTÁBLA-TÖREDÉK, a VARJÚ-kötetben); folytathatnám. (Sajó László költészetének jegeit vizsgálva már Tarján Tamás megállapította: „Számára a világ egyetlen anyaga – lényege – az Isten káromlandó, újra és újra kimondandó nemléte, távolléte. Ez az anyag – hiányanyag, anyaghiány – a poézis által válik láthatóvá és analízálhatóvá.” In: Holmi, 1996. 8.)

Az EVANGÉLIUM SZERINTEM című friss apokri-

fot, a költő egyik legutóbbi művét ugyancsak átítatják a gnosztikus szemlélet elemei. Itt élesen kirajzolódik a világot – sőt a megváltást magát is – fondorlatosan mozgató, a jézusi programot a család tévútjain megvalósító isteni összeesküvés ördögi szerkezete. Gábrriel, a „*fehér ruhás, angyali férfi*” eszköznél használja saját terveihez az epileptikus, homoerotikus vonzalmú, intézetben nevelkedő Megváltót. Kiderül, ő nemzette Máriával Jézust, hogy válásalapítóként, Isten fiaként forgalmazhassa, saját és megbízói nevében is.

A nemzés kárhuzatos jellege minden szegletében áthatja Sajó László művészetét. Markión azt mondta: „*inter urinas et faecas nascimur*” („*hügyban és ürülékben születünk*”); költőnk ezt az őstapasztalatot vetíti rá a későbbiekre, a lét furcsa gyönyöreire. Ismét szemléltetném néhány – itt-ott viszolyogtató – idézettel ezt a fekete mágiát. „*Markomban vagyok. Mióta / elementél, nem engedtem ki spermám, / csak hörgő lefolyókba.*” ([LÁTOGASS MEG...]); „*hol férfivá lett istennek henteregnék / kedvükért állattá változott asszonyokkal*” (AZ ÚT VÉGÉN); „*bőrömön azonosságom anyajegyei / szemernyi föld lábujjam között / körömöm piszkát orrom mocskát / hoztam fülzsírt csipát korpát / térdhajlat-, hónalj-, ágyékverítéket / végbél-nyílásomra száradt szart / szerethezés váladékát / a nyálat, mit nem tudtam kiköpní / az utolsó vacsorát fogam közt, beleimben*” (PÁL EL NEM KÜLDÖTT LEVELEI); „*hajnal van már iderondít az ördög*” (FÜVÉSZKERTI ŐSZ); „*Egymáshoz érnek, attól rohadnak az almák*” (BOLYONGÁSOK AZ ÜRES LAKÁSBAN); „*kint a világvéécén az éjszarkos falon / aranylottak hügy-csőppcsillagok / az egyszemélyes fülkékben mennyekig ért a szar / úgy kellett mondani pisi és kaka*” (KASTÉLY); talán elég is. Látjuk: ez a költő csakugyan az undor akadályfutása révén kívánja meghódítani a katarzis távoli és keskeny mezejét.

Sajó László zilált gnózisának keretében körvonalazódik a költő mélyes, de szokatlan pályákon megvalósuló, eretnek *evangelizmus*a. Markión, aki az ÓSZÖVETSÉG-et – mint a zsidók gonosz Istenének férctművét – elveti, maga is igyekszik Új Evangéliumot, hiteles, „tévedésektől megtisztított” szöveget előállítani; munkájában főleg a Lukács-evangéliumra és Pál apostol leveleire támaszkodik. Ezt annál inkább megtehetette, mert az első századokban egyetlen szöveg sem élvezett kizárólagos hitelt, nem tekin-

tették őket Istentől sugalmazott alkotásnak, s az Egyház is csak évszázadokkal később nyilvánított isteni eredetű, kanonikus irattá bizonyos papiruszokat. Sajó László költészete több ponton idézi meg az evangélisták igyekezetét – ám többnyire nem az evangélium egyháziilag elismert formáit hozza szóba, hanem éppen a furcsa, bizonytalan forrásadatokat, hagyománytól eltérő változatokat. Mint ahogy költészete egészében a hitelesség garanciája, úgy annak inspiráló részanyagai az adott kötelező normák elutasítására vallanak, azokat próbálják „helyesbíteni”. Sajó József Attila „ismeretlen verseit” írja meg „az elmegyógyintézetből”; Hölderlint képzelel el, amint „fölbred a toronyszobában”; „Pál apostol el nem küldött leveleit” írja meg egy eretnek evangéliumi-költői mágia dialektusában; Sajó tékozló fitúja „el sem indul”. S ha végül Sajó László több értelemben is merész, egyedülálló vállalkozását említtem – EVANGÉLIUM SZERINTEM –, akkor napnál világosabb: egy mélyen személyes, önmagát is jézusi sorsúnak ítélő költő-peregrinus tanúságtételével van dolgunk. A gnosztikus Martin Heidegger azt mondja: „Az igazság lényege úgy nyilvánul meg előttünk, mint a szabadság.” AZ IGAZSÁG EVANGÉLIUMA című apokrif irat szerint mi magunk vagyunk „az igazság írásjelei”, vagy ahogy Hugo Ball fogalmaz: mi vagyunk „Isten szókincse”.

Azt mondhatnánk, hogy a nagy vallási világhasonlatok – már ahogy megőrződtek az emberiség feledékeny emlékezetében – mindmind a magányosság boldog-boldogtalan jegyzőkönyvei. Mindegyik hérosz a magány emb-lémája: a sziklához láncolt Prométheusz, a sivatagban töprengő Mohamed, a tépelődő Buddha vagy a keresztben ordító Emberfia. A vallásos szellem lényegéhez tartozik, hogy elhagyottnak érzi magát, még Istentől is elhagyott-nak. Éppen ezért megrázó Jézus utolsó mondata (istenségének mintegy cáfolata): „Éli, Éli, lámám szabakháni?” („Istenem, Istenem, mért hagytál el engem?”)

Sajó önéletrajzi elemekkel átszőtt műve azt jelzi: egyesekben folyamatosan születik az evangélium, s főleg a szenvedésüket felmutató költők képesek újabb fényt vetni a beláthatatlan üdvtörténetre. Sajó műve bőven használja például a kopt nyelvű Tamás-evangéliumot, annak 58. logionjában az áll: „*Boldog az ember, aki szenvedett, mert megtalálta az életet.*” Sajó az apokrif iratokból merítve ábrázolja Jézust: be-

mutatja mostoha gyermekkorát, ecseteli furcsa származását, s a gnózis harsány színeivel mutatja be nyilvános működésének egy-egy botrányos mozzanatát. Sajó Jézus-gyermeke „nem ismeri édesapját”, dadog, bizonytalanul beszél, „sokszor csak úgy maga elé bámul”, „habzik a szája”, „gyűlöli saját anyját”; érettebb korában pedig meghökkentő dolgokat mond nyilvánosan. Idézek mondásaiból: „*Jobb, ha a férfi férfival él igaz szeretetben, mint ha asszonnyal hál, aki-vel szívét meg nem osztja.*” Vagy: „*Hasíts el egy fát! Tű vagy ott. Emeld föl a követ! És magad találd ott.*” Vagy: „*Látom az embereket, mint fákat látom őket járkalni.*” (Nemes Nagy Ágnes lábra kelt fája jut eszünkbe...) És noha „*utálja a halat*”, ki-kijár a vízhez, mert ott „*háborítatlan és büntetlen lehet bámulni a semmit*”.

Sajó költői eszméletének eredeti vonása, hogy mint a nagy gnosztikusok, maga is vallási alapíratot óhajt írni – bár csupán a művészet érvényességi-hitelességi keretében. A világ démonizálása egyfajta kiválasztottsághoz vezet: a költő mindinkább hátat fordít a világi lármának, és követi az Ismeretlen hívását. Sajó – mint valami újabb Jób – maga is érzi, hogy Isten nem igazságos; és hogy a világ, miközben bűneinek tulajdonítja sebeit, cserbenhagyja őt. A költői halandó szenved Isten tehetetlenségétől, Isten hiányától – aki néha még nyelvével is képes őt megfosztani. Viszont – s ezt egy próféta merészségével, fanatizmusával tudja – művészi látomásaiban olyan helyzetbe kerülhet, hogy belátja: szenvedései megegyeznek a kinyilatkoztatással.

Sajó költészete nem oldja fel és nem enyhítheti a szenvedés megrendítő éthoszáét, de kérdéseivel, ferde nézőpontjaival, egyedien „meghamisított” evangéliumi történeteivel, apokrif szemléletével egy alig észlelhető személyes életigenlés hangját hallatja. Ha létezik vallási utódlás, akkor Markión vallási utódja Simone Weil volt. Ő ezt írja: „*Minden fájdalom, amely nem vált meg, haszontalan fájdalom.*” Továbbá: „*Két istentelen ember közül talán az áll hozzá [Istenhez] a legközelebb, aki tagadja őt.*” Sajó gesztusai, szó se róla, inkább a reménytelen tagadás anyanyelvét beszélnek, semmint a reménykedő tagadást; s mégis: egész vallásos szemlélete, költészetének Isten-központú tematikája, szókincsének katolikus szórendje arra vall, hogy kezdettől fogva egyfajta profán hitvallás alapszövegeit fogalmazza.

Van azonban itt egy érdekes és szembeszökő együttállás: Sajó fekete gnóziisa, gézengúz evangelizmusa kiegészül bizonyos filozofikus cinizmussal, éppen Anthisztenész és Diogenész mintáinak és mondásainak értelmében. A cinikus hangnemre jellemző, hogy keveri a komoly, a kioktató (sőt fenyegető), továbbá a neveléses, éles, humoros és szatirikus hangnemek elemeit, miközben semmi kétséget nem hagy afelől, hogy szándéka mélyen kötelező erkölcsi világrendet takar, kínál és parancsol. Diogenészt örült Szókratésznek nevezték a kortársak; s persze, Sajónál is megfigyelhető bizonyos bölcs költői „ámokfutás”, a riasztó képzetek vadító fokozása s általában a rejtett moralitásnak állandó jelenléte. Nem adnék igazat Oscar Wilde-nak, aki azt mondta, hogy cinikus az az ember, aki mindennek csak az árát ismeri, az értékét nem. Ellenkezőleg: a cinikus ember a legelkeseredettebb fajták egyike (gondoljunk Thomas Bernhard kíméletlen, vitriolos és igazságszomjas ostorozásaira), az idealista gondolkodók egyenes ági leszármazottja és csalódott utódja, aki éppen legélesebb vádjainak formájában kéri számot, lehetőleg az egész emberiségen, valamely szétrombolt értékrend egykori ígéreteit. „*Megharapom a barátaimat, hogy megmentsem őket*”, mondja Diogenész. A cinizmus itt, úgy rémlik, a depresszió, a halálfélelmek, a dögszemlélés olykor humoros változata – de mindig érezhetően egy láthatatlan és kiáshatatlan régi vallás vártájáról szemlélve. Nem úgy áll a dolog, mint mondjuk Bukowski önkényesen trágár, szertelenül disznólkodó poézisében, ahol az undor szókatológusa – Bukowski úgy vélte – önmagában teremti meg a költői átütőerőt. Nem. Itt bizonyos militáns evangelizmus, egy félig isteni, félig állati szemlélet keresi tulajdon szövegnyomat, lépten-nyomon a megváltás metafizikai reménységének ébren tartása révén, a szentség fordulatainak folytonos frissítésével. Hadd idézzek – *pars pro toto* – egy jellegzetesen manicheus, kettős sugárzású helyet. „*Végignézzük, ahogy szerencsétlennék / még elvergődnek egy-egy sírhant-fedezékig, / s mint szükségüket, az életet / magukra hagyatva végzik.*” (ISTENALLEGÓRIÁK.)

De Sajó nem csak az öngyötres prófétája; ismeri az istenkeresés megrázóbb, emlékezetes formáit is. Van tudomása a bennünk hunyorgó parányi isteni szikráról. Például ebben a tömény négy sorban: „*Az asztalon maradt / csopor-*

ban meghagyott teád / eloltja szomjamat. / Öröktől fogva erre várt.” (PALEONTOLOGIA.) Figyeljük meg: az egyik alapszükségletet hozza szóba (mint másutt, József Attilát idézve, az evést, ivást, ölelést, alvást); de egy tárgyon át objektíválva, egyfajta bizánci mozdulatlansággal. Szelíd, biztató, már-már gyöngéd ez a négy sor. Figyeljük a súlyeloszlást: a befejezett melléknévi ige-
nevek (Pilinszky nyelvtani vonzalmait idéző) szigorú nehézkedése szinte ellentétbe kerül, vetekeedik a két aktív igével (*eloltja, várt*). A gondoskodás, a rejtezkedve vállalt sorsközösség miniatűr csendéletképe ez. És aztán persze, a vers végén, jön a „*rohadás*”, „*sütkéreznek a sárkánygyíkok*”.

Egy dolog tagadhatatlan: Sajó László egész képzetvilága nem jöhetett volna létre a katolikus eszmélet képanyaga, rögeszméi, lélektörténeti háttérkoloritja és biblikus eredetű eszmévilága nélkül. Tudjuk: az üdvtörténet nagy teológusai eleddig Istent csak a mindenhatóság jegyeivel tudták felruházni. És mégis... mégis akadtak szellemek, ritka költők (Baudelaire-től Pilinszkyig), akik képesek voltak felidézni egy másik lehetőséget – Isten azt is akarhatná, hogy Semmivé legyen. Több helyen olvassuk: „*csak azért vagyok itt, mert ez az egyetlen hely, / ahol háborítatlan és büntetlenül lehet / bámulni a semmibe*” (MIKRONÉZ VERS); ugyan ez a képzet tér vissza, egy apró változtatással, az EVANGÉLIUM SZERINTEM már idézett soraiban: „*Jézus utálta a halat, de a horgászat az egyedüli tevékenység, ahol háborítatlan és büntetlen lehet bámulni a semmire*”; másutt: „*mikor dugja ki isten a semmi sötét barlangszáján nyelvét a forrást / rátapadunk nyelvük szűzük magunkba*” (ÉDEN, VÍZ). Sajó költői misztikája a „*fájdalmak átértékelését*” célozza, mégpedig Nietzsche FRÖHLICHE WISSENSCHAFT-jának értelmében. Ott, a 338. pontban ezt olvassuk: az együtt érző ember „*segíteni akar, és nem gondol arra, hogy létezik szükségserű boldogtalanság, hogy számomra és számodra a szörnyűségek, nélkülözések, elszegényedések, éjféli órák, kalandok, vakmerő vállalkozások és balfogások éppoly szükségesek, mint ezeknek ellentétei, sőt, hogy – misztikus szavakkal szólva – a saját mennyeinkbe vezető ösvény mindig saját poklunk gyönyörén át vezet*”. De ezt a Sajó-féle holtponton-át-más-világokba-féle költői alapállást fejezte ki a XX. század legnagyobb gnosztikus lángelméje, Samuel Beckett is 1981-es verseskötetének mottójában: „*en face / le pire / jusqu'à ce /*

qu'il fasse rire” („*kibírni véttlen / a rosszat / míg észrevétlen / megmosolyogtat*”).

A költő témavilága egyébként kevés szóval körülírható: születés, hanyatlás (gazdag és egyre reménytelenebb árnyalatokban), ínség a gyerekkortól fogva, létszükségeink és szükségvégeink kínos ceremóniái, megsüppedés, sírgödörézet, elordasodás gazdag-sötét változatokban, és pusztulás-szerelem-feltámadás. Sajó László küzdelmes beszéde a versek modellálásában is – szinte a költemények sejt-szerkezetéig hatolva – megmutatkozik: az egyes darabok fel-felágaskodnak, adnak egy bizonyos élet- (vagy inkább: halál-) jelet, majd rögtön önmagukba rokkannak, és mint egy fáradt kupac, önmaguk árnyékába borítják a földet. Élesen ellentétes képzetek peregnék, riasztó és ijesztő látomások marnak egymásba, emésztenek el a fel-felbukkanó fényfoltokat, s végül az a benyomásunk támad, mintha valami néma és béna költői gesztikulálásból kellene kihámozniuk e művészet legmélyebb tartalmait. A versek alapszavai, említettem, a katolikus mitológia eszméleti tájairól erednek, bizonyos önbüntetés és egyetemes elkárhozottság következményeként, s ezeket az alapszíneket egészítik ki vagy súlyosbítják valamely eldadogott személyes sorselemzés nyomasztó élményszüredékei. Próbálom megvilágítani e rombolva építkező írói technika néhány vonását, s találmra kézbe veszem a *DIES IRAE* című verset. Már a cím is a szertartásra utal, a harag napjára, az ítélethozatal irgalmatlanul irgalmas eseményeire, arra a jóvendőbeli pillanatra, amely majd egész életünk üdvéről vagy kárhozatáról dönt. Sajót mélyen jellemzi a sorsmérlegelésnek ez az öngyötrő, részrehajlástól mentes, a sérelmek molekuláris anyagáig érő gyakorlata (ebben is emlékeztet a nagy aszkéták, az éber morális atléták, József Attila és Pilinszky János habitusára).

A vallás valamely jegyére, mítoszteredékre vagy hitbéli-történeti eseményre utaló címek erősödő mértékben uralják a költő képzeletét. Felsorolok néhányat: *ISTEN (FIA)*, *BETLEHEMI PÁSZTOR*, *HEGYALJAI BESZÉD*, *PLÉHKRISZTUS*, *ISTEN TUDJA*, *ÉDEN*, *A TÉKOZLÓ FIÚ*, *JÓZSEF KÖNYVE*, *HÚSVÉTI NAGYTAKARÍTÁS*, *ISTENALLEGÓRIÁK*, *CREDO*, *AZ ANGYALOK AZ APOKALIPSZISRE HANGOLNAK*. A vers első sorában esőről van szó; de milyenről? „*A fölszentelt kénköves eső*”-ről. Nem csupán ez érdekes önmagában, ez a jelző, hanem az a már

itt felvázolt ellentétpár, amely mintegy pozitív és negatív érzelmi vektorok mentén veti elének nyers darabokban a szöveget (*fölszentelt*, de *kénköves ez az eső*). Mintha a lírai hosszútávfitó egész élete dadogna itt, s szenvedéseinek zúzott és rejtett arcát mutatná. Az első hat sor természeti képei után a versben még a következő mitikus szavak és fényforrások derengenek: *teremnek, föltámadásra érett, az ég alatt, szülői ház* (ismét a tékozló fiú pilinszkys tónusban csendülő emlékfoszlánya), *örök világosság, fényeskedik, mint az Isten, gubózzunk be az átváltozásra, égből az angyal, utolsó ruhánkat* (mintha a passió Jézusa pillantana be a vers utolsó előtti sorába...). Az ellentétek mámorában perzselődő lírai tudat képtelen kibomlani, léptenyomon visszassugorodik önmagába, és szinte megtagadja a verstől a kijelentés örömét, a képek szükségszerű tereit és a sorról sorra elsorvasztott képmélységet. A leírás nyers elemeit ugrásszerűen követik a nyesett képek, a fojtott tartalmak, s a műben távolra tolt belátások alól alig képes kikandikálni a fájdalom alkímiajából kiolvasztott költői arany. Minden megállapítás durva és törekeny, nehézkes és örök, csiszolt és darabos egyszerre. Az esőben ázó ember – a vers lírai alanya – kárhozatában rögtön a *csecsemők* kiszolgáltatott helyzetét emlegeti, a nyirkos földön *tetveket* pillant meg, amelyek *mítesszerekre* emlékeztetik. Fortyogó, kénfüstös, shakespeare-i képvilág – s egyúttal annak kimondása, hogy lehetetlen itt, ezen a világon önmagunkká válnunk.

Sajó László egyik fontos témája a kivetett, didergő, nyakon öntött egyed vacogása, aki eszméletében még hordozza valamely eltűnt aranykor kifejezőkészségét. Alkotásmódjának másik érdekes vonását is látjuk: a világ gonosz rejtélyein dolgozó költő képtelen (vagy nem hajlandó) költői állítással keményíteni tapasztalatait, azaz: nem formálja egységgé az egyes költeményeket sem. A Sajó-vers: spirituális távlatlaltal rendelkező, de undorító anyagokból modellált mező, a költői láttatás és „láthatatlantatás” kissé ösztövért terméke. A külvilág és a lélek vallásos megnevezések révén lezajló birtokbavétele, a sokrétű csalódások megnevezése és metafizikai indokolása, az eredeti szellemi látásmód szinte nehezíti e poézis haladását és kimedresedését. A *HÚSVÉTI NAGYTAKARÍTÁS* című vers, amely a könyvben közvetlenül megelőzi a *DIES IRAE*-t, ugyancsak e kettősség, le-

hetetlenség leírása: spiritualitás és nehézkedő anyag érzékelhető a sorokban, feltámadás és férges pusztulás, dermedt veszteglés és lap-pangó átváltozásigény. E költészet mesteri fokon tárja elénk a lírai halandó szenvedéstörténetének állomásait: plasztikus leírások, tüzetes részletezések sorakoznak, a szegénység és ínség számtalan mozaikja bukkan elénk, és mindegyiknek ezer színe, zamata, fonákja és már-már törzskönyvien hiteles pedigréje (gondoljunk például az ÉDEN apró szemcsés kristályszerkezeteire, olykor szomorú-szép betéjeire, emlékezetes fordulataira).

Meg kell említenem, hogy Sajó költészetében tapasztalok nyugtalanító elemet is. Ízlésem és lírai várakozásom fokozódó kíváncsisággal áhítozna a sokrétű anyagfelvitel mellett az elemelés és lírai-tapasztalati végösszeg megvonásának gesztusaira. Ha felvázoljuk a DIES IRAE-t, akkor a befogadás indulatmenete a következő lázgörbét eredményezi: erős indítás, hamar jelentkező prózai attitűd, egymással lazán összefüggő, leíró jellegű kijelentések, halmozatban néhány érdes képsűrítvény, a fogalmak egymást síkáló, maró dörszölgödése, némi keserű filozófia, majd az utolsó kanyarban („Sötét van itt...”) ismét képi természetű ecsetmozgatás. E felsorolással kettőt kívántam érzékelteni: egyrészt Sajó verseiből hiányzik a költői összefoglalás mozzanata, azaz versei nem csúcsosodnak ki valamely katartikus vagy eszmei villogású vagy személyes-egyetemes érvényű kijelentésben (vagy nem rejtenek ilyet), másrészt olykor a sötét anyagok gyarapítása sem idézi elő a befogadói megrendülést, noha az e költészet méltánylásának fontos feltétele. A költő – lehet, öntudatlanul – megvonja magát, és a kifejezésben sem mutat hajlandóságot arra, hogy személyes titkaiból nyilvános művészi szakralitást teremtsen.

Nyilvánvaló, hogy a természetundor, a betemetődés tapasztalata, az önelvesztés és a Semmiben való eltűnés valahogy mégiscsak a lét furcsa „örömforrása” lehet itt, egyfajta maradék élet szokatlan és hosszadalmas előjátéka. A vers (és Sajó László egész költészete) a lét büntetésjellegét, sivatagi magányát és a teremtés elvetemült vadságát hangoztatja, mégis – mivel ezt a művészet eszközeivel teszi – létrehoz egy bizonyos nyílt várakozást, félboldog befogadói kielégülést. A Beckett-vers értelmében mondhatjuk: sűrített mérgező szérumai

ellenére folyton meglep a vers „eltévedt” boldogságával. „Hogyan tudtunk élni itt?! Nem is értem. / Az asztalon kenyér, bor, mint a misében.” (HÚSVÉTI NAGYTAKARÍTÁS.) Ki tudná, keserű-e vagy éppen boldog ez a sorpár? Úgy tűnik, a ropant erős keresztény szimbólum (*kenyér és bor, mint Hölderlinnél...*) óhatatlanul előidézi – szinte a költői szándékkal dacolva – az enyhítő hatást. „És megnyílok a földnek és egeknek” (A BONCMESTER BEVÉGZI ESTEBÉDJÉT). Miért olyan világító, fehér ragyogású, bársonyos érintésű – minden borzongása ellenére – ez a sor? Talán azért, mert Kosztolányi csilingelő rettegését idézi? („*De tart a föld. Ez az enyém még, / feszül az ég fejem felett / s kitérom az örök egeknek / örökmezülten testemet.*”) CSÖNDES, TISZTA VERS.) Azért is. De meg nyilván főleg azért, mert az ironikus hangfekvés mégsem képes megakadályozni, hogy a verssorba besurranjon az *egeknek* szócska. A kijelentés környezete egyébként meglehetősen rögzös, szögletes, majdnem durva; de ahogy a költő – a *két óra múlva* halandó versalany – a boncmester marcona munkáját elképzeli, és ihletett darabolását odaköszörüli a *fenti mester* mosolyához, az nem mindennapi benső teljesítmény. Bán Zoltán András, aki Sajó líráját bizonyos „spirituális kocsmaköltészet”-tel hozza összefüggésbe, pár évvel ezelőtt helyesen állapította meg: „*halálisan erotikus, édeskeserű költészet ez, halálra szánt és a halált kéjjel kihívó-elegyítő a szó minden értelmében*”. Én ezt a látetelet azzal egészíteném ki: a költő a kocsmában is gnosztikus marad – és minden állapotában a földi-égi vertikális szédítő tapasztalatairól beszél.

A költő a vendégszövegek vagy utalások dúsitóanyagait több formában hasznosítja. Hadd csoportosítsam:

1. Megesik, hogy az elődök (kortársak) egyik-másik taláta csupán megilletődött, halovány emlék formájában jelenik meg a szövegben, majdnem összeolvadva, elízesülve Sajó szavaival. „*A legbelső szobában valamikor égve felejtetted a villanyt*” (A HAJNALI FÖLRIADÁSOK, Pilinszky); a HEGYALJAI BESZÉD című vers szinte csak József Attila-szavakból áll; „*fölnéztem és dermedten álltam*” (EGY ÖRÜLT EGY NAPJA; ennél a sornál egyszerűre gondolunk Kosztolányira és József Attilára – hiszen tudjuk, életük végén mennyire összeért ez a két költői eszmélet); „*s te már sehol vagy*” (a sor a KÉSEI SIRATÓ-t idézi fel, de ta-

lán nem is szándékosan – mondom: Sajónál ezek a „kézháttal történő” érintések feltolulhatnak öntudatlanul is).

2. Megfigyelhetjük a „felidézés”-nek egyik ritka változatát is: ebben az esetben csupán a dallamazonosság, egy-egy szó helyzeti energiája vagy csupán a költői „gondolat” indulati rokonsága emlékeztet az eredetire. A közelmúlt magyar lírájából említek egyetlen példát. Orbán Ottó *ÉS FÖLRAGYOGNAK SZÉTSZÓRT CSONTJAIK* című versének szakaszkezdő ellenrefrénje – maga a cím – Pilinszky János ötös-hatodfeles jambusait visszhangozza. Eszünkbe jut a HARMADNAPON felütése: „*És fölzúgnak a hamuszín egek*”; vagy egyenesen az APOKRIF híres kezdete: „*Mert elhagynak akkor mindenek.*” Sajó László is kedveli az ilyen vaktükörszerű dallam- és fogalomtestvériséget. Egyetlen helyet idézek. A HÚSVÉTI NAGYTAKARÍTÁS ötödik sora, semmi kétség, Petri György ISMERETLEN KELET-EURÓPAI KÖLTŐ VERSE 1955-BŐL című versének egyik fordulatára utal: „*Hogy itt szerettünk nőket: hihetetlen.*” A két sor hasonlóságát kevés külsőség, de annál erősebb ikervonás garantálja: a hasonló gondolat, a sorkezdő kérdőszavak (hogyan-hogy), a rögtön következő itt határozószócska, de főleg az a tény, hogy a tartalom egy hatodfeles sorban jelenik meg. A ritmikai adottság kapcsolatteremtő szerepe itt a döntő elem. (Más kérdés, hogy Sajónál erre a szép hatodfeles sorra egy hatos sor rímelt, s ez kissé beárnyékolja bűvös déja-vu-érzetünket.)

3. A harmadik csoport: a tudatos idézés, amely esetleg a saját szöveg megerősítését, a hagyományszál újrásodrását, a kiforgatott klaszszikum félig-meddig ironikus értelmezését szolgálja, vagy Sajó tétováságból épülő mámoros lírai biztonságára utal, vagy esetleg egyszerűen igazodást, fogódzót, ragaszkodást, netán önértékelést jelöl. Ide tartozik a MAGYAR VERSEK két ciklusa: ezekben (különböző korokból származó) klasszikus szövegek térnek vissza, közismert élethelyzetek elevenednek meg, és általában látható, hogy egy csúfondáros, a magyar lírai közgondolkodás alapelemeit hánytorgató lírai egyed mintegy a honi verséghajlat mostohaságairól közöl éles filippikákat. Ezek a darabok a költő olyan modulációs adattárához tartoznak, amelyek nemigen ereszthetnek gyökeret valamely jövőendő, maradólagos hagyományba. Ösztövérségük, kidolgozatlan vonalvezetésük, önmagukba süppedő gubózkodá-

suk elszigetelti őket a befogadói lelkesedéstől – valahogy igyekszünk hunyt szemmel átsietni ezeken az ingoványos gázlókon, hogy a nagy Sajó-verseket még méltányosabban értékeljük.

Külön ejtenék néhány szót Sajó bumfordi, izgága, némileg katatonikus játékoságáról. Ez a költészet – természeténél fogva – eleve kiveti magából a friss és zamatos, könnyed hangzók közt pergő fordulatokat. Dalszerű formákat alig találunk a könyvben, a boldogtalan arcú darabok csikorgó humora pedig inkább berzenkedésre indít. Akadnak pontok, ahol túrjuk a játszadózást, de aztán megvastagszik a tréfa, elfogadjuk a tragikus útmutatást, és nem vagyunk hajlandók visszatérni többé a szeszélyes golyhóság ingatag terepére. Egyetlen példát említek. Az EVANGÉLIUM SZERINTEM című darabnak éppen legsúlyosabb fejezetében böki szemünket ilyen mondat: „*Ki a mennyekben sem vagy, engedtesse még egy lehet, jöjjön el az én halálom, legyen meg a végakaratom, itt a gennyben, úgy a földben is.*” Bocsánat, ez a genny, ez olcsó ötlet, talmi holmi, igazi kisiklás. Nemcsak stílárisan, hanem valahogy még az öngyűlölő, „nem lenni akaró” Jézus szájából is. A fekete elkeseredettség, a vaskos csalódás, a halál fulánkja sem lehet – úgy értem, itt, a művészetben – olyan kegyetlen, hogy az izléstelenséget elfogadtassa az olvasóval. Milyen furcsa: a takarékos lendülettel, többszörösen megmért szavakkal ábrázolt *de profundis* sokkal hatékonyabb, mehökkentőbb s végső soron hitelesebb, mint a szálnalmas helyzet, a nihilista filozófia közönséges szavakkal való felruházása. Éppen ezek azok a pontok, ahol a tudat – a szerzői és a befogadói, amely bizonyos értelemben ugyancsak „szerzői” tudat – átbillen valamiféle vétkesen túlzó dialektusba, s ezzel el is véti a komolyan szándékolta művészi hatást. Sajó művészetében, szerencsére, nem történik meg túl gyakran ez a határátlépés. De az összkép árnyalatait, a kötetről őrzött emlékeinket mégis fakítják ezek az eleve kisült helyek.

Befejezésül vessünk még egy pillantást Sajó László költészetének formai jegyeire.

Már első ismerkedésre is szembeszökik, hogy ez a költő a forma szerepét ambivalensen ítéli meg. Költészete – noha nem sorolható a gyökeresen forma- és képromboló életművek közé – a külsőlegesnek tűnő elemekkel szemben

némileg hanyagnak, közömbösnek mutatkoznak. Tarján Tamás annak idején „*álmódmegoldásokról, egyenetlenségről s formagondokról*”, a „*verszítés bizonytalanságairól*” beszélt. (Tarján Tamás: JÓZSEF ATTILA ÉS A HAIKU. In: *Holmi*, 1996. 8.) Sajó lírájának egész ívét tekintve elmondhatjuk: kétségtelen, a költő alkalmazza a nyugat-európai alakzatok maradék erőforrásait, hallatlan mértékben kitágítja az amúgy is rugalmas magyar asszonáncot, és lényeges mondanivalóit igyekszik egy bizonyos benső dallam köré csoportosítani. Ezzel párhuzamosan azonban azt is érzékeljük, hogy itt – tudatosan vagy öntudatlanul, ki tudná? – a formai elemek „elfojtása”, szétmorzsolása, jellegzetes felfüggesztése megy végbe. Sajó legfeljebb a jambikus formák alapképleteit gyümölcsözteti (ebben is követi Pilinszky „evangéliumi szegénységét”), de azokban is süketrímekeket halmoz, szabadosan bánik a szótagszám szabályokkal, és általában, mondhatnám, „porlasztja” a költemények szilárdnak szánt szerkezetét. Sajónál nem beszélhetünk dallamosságról (jut eszünkbe, Kosztolányi micsoda muzsikával bírta kísérni még haláltáncos, dermesztő látomásait is...), nem beszélhetünk egységkomponálásról, kötelező klasszikus ízlésmintákról. És mégsem nevezném művészetét formai értelemben árvának, züllöttnek vagy eszméletlennek. Zene nincs, rím csörömpöl (hemzsegnek a ragrímei), mégis többnyire kiszajtolódik a sorokból egyfajta csüggedség, sőt letargia keserű nyírka. Ismét csupán egyetlen példát idézek, az *ISTENTŐL MARADT KABÁTBAN* című vers kezdetét. „*Havat hoztak a háromkirályok. / Anyám rám adott egy Istentől maradt kabátot. / A falu széléig kísérték az állatok. / Ott találtak rám a pásztorok. // Fogam helye rozsdáll a hóban. / Most van a nap elmosolyodban. / Hátamon veríték, vállamon a hó van. / Mosdik a szívem lapockalavórban.*” Gyönyörű változata a magát istennek vélelmező, saját – „tisztá” – evangéliumot alkotó, önmagát senki fiának tekintő gnosztikus alkat vallomásainak. Megrendítő, hogy csak az állatok kísérik, hogy az *anya* öltözteti melegen, hogy mégis *Istentől* maradt itt a kabát, hogy a foga *rozsdáll* a hóban, hogy egyik bordáján *veríték*, másikon *hó*, hogy a szíve helyét *lapockához* s egyben *lavórhoz* hasonlítja. Ki írhatná le szebben egy megváltásra készülő, feltámadást áhító csöppség isten helyzetét? Nyugodt képek, megindító siralom, nagyra menendő semmisség.

Ha azonban a formai köntöst tüzetesen szemügyre vesszük, többféle bibi is kedvünket szeghetné. Az első sor ötös trocheusnak rémlik, arra egy – két lábbal hosszabb – hetes rímel, eléggé tuskós asszonánccal. (Hagyján.) A harmadik sor hetedfeles trocheus, erre egy ötödfeles trocheus felel, lapos ragrímmelel. (Hagyján.) A négy első sor rímei a harmadik sorban valahogy kívánsnak, s az első sor előkészületét lerombolják. (Hagyján.) Ha szigorú volnék, azt mondanám: az állatok nem is rímel a pásztorokra. Természetesen megemlíthetném, hogy a fülem már a második sortól fogva eltompul, nem figyel a zenére, mintegy kipottyant a fele élvezetből. (Még ez is hagyján.) Az ötödik sortól kezdve a költemény mintha átválna jambikus formára: szabályos penultimával rendelkező ötödfeles jambust látunk. Erre azonban a hatodik sorban egy furcsa trochaikus ötös válaszol, ismét értéktelen ragrímmelel. A hetedik sor hatos trocheus, a nyolcadik hatödfeles jambus. Úgy gondolom, a szabályelhagyás – ilyen halmazatban – oda vezet, hogy a verset egyre akadózóbb ihlettel vesszük tudomásul, s a végén alig marad lelkesedésünk arra, hogy az egész remekműnek tekintsük. Pedig a képalkotás összetettsége, a hagyományra rakódó szemléleti elemek sorakoztatása, a pontokkal lezárt – enjambement-t elutasító – szigorú modellálás a remekmű ígéretét rejtje magában, s csak egy hajszálon múlik, hogy a mű nem csusszan át a számbavételel nem érdemlő, kisiklott roncsok gyehennájába. Sajó – így is beszélhetnék – mesteri fokon uralja a mesterségesen eldurvított, ősi medrükből kihajtott formákat, s finom egyensúllyal, valamiféle lírai kötéltáncos vakmerőségével fúzi egymásba a nagy művészet és a kontárság messziről felismerhető elemeit. Költészetének alapvonása, hogy a felháborodáson túlterjedő rokonszenvet parancsol, s végül csakugyan bevon minket lenyűgöző, pokoli és mágikus világába. A költő nemritkán előforduló formai mimikrije abban áll, hogy a szigorú forma látszatát keltve lebontja annak alapszabályait anélkül, hogy új és kötelező szerkezetet teremtené. Formai közömbössége, lehet, szerves része ennek a gesztusrendnek: a lírikus úgy vélheti, csak ebben a formában képes átszarmaztatni sötét belátásait, költői és emberi tapasztalatának eredményeit. Mert a dolog többnyire úgy zárul, hogy rácsudálkozunk műveire, szokatlan barlangfüstjeire, evangéliumi átkaira és öngyűlölő tirádáira.

Sajó László költészete, láttuk, nem az erős formai késztetés delejében jön létre. Bán Zoltán András recenziójában így ír: „*Sajó nem úgynevezett formaművész, rímelése az állagost nem haladja meg...*” Továbbá, „nyilván szándékosan leegyszerűsített jambusról”, „olykor kimondottan ügyetlenül keresztrímező négy sorosokról” beszél, ugyanakkor azonban hangsúlyozza: a költő így is ropant „feszélyező-szorogató” hatást képes elérni.

És csakugyan: itt – Pilinszky mintáinak értelmében – a szegénység megváltó erővé válik, a vers ívet fog, a kajla fogalmazás megüdvözül, a néha-néha egyenesen bosszantónak rémlő szójátékok mellékizékekkel telnek meg, és a döcögős, nehézkes fordulatok furfangosan megkapaszkodnak fülünkben.

Talán azt mondhatnám: óriási erővel rajzolja körül azt a tapasztalati sávot, amelyben az emberrel azt közli a világ: még vagy valaki – pedig már nem vagy senki.

Báthori Csaba

A GYŐZEDELMEK REMETE

Bán Zoltán András: *Susánka és Selyempina*
Scolar, 2007. 109 oldal, 1995 Ft

„Ó, a boldogság ajtaja nem befelé nyílik, hogy nekirohanva benyomhatnánk; ellenkezőleg, kifelé nyílik, s ezért semmit sem tehetünk.”

(Kierkegaard)

„A kérdés pedig ekként szól: *Szerelem volt-e, amit Zsigó a lányka iránt érzett? Szerelem volt valóban? – kérdezzetek kíváncsian az Agyközpont nyughatatlan sejtjei. Szerelem és kész, egyszerűen csak szerelem? És ez lenne a pofonegyszerű magyarázat? Ez lenne a végső oka a történet elején lefektetett megálapításnak, hogy Zsigó bátyánk vénségére megbolondult? Hogy zilált hajjal rohangált egyik kocsmából a másikba, hogy éjjelente órákat álldogált Susánka ablaka alatt féltékenységtől szétmárt szívrrel, látomásoktól nedves fejjel?! Ez lenne az ok?! És ekkor az Agyközpontban belátják, hogy indoknak ez nyugodtan elegendő, hisz a szerelem valóban képes arra, hogy csontja velejéig megrádjon valakit; hogy kifordítson egy embert a maga világából és aztán magából a világból is teljesen.*”

A kötet 48. oldalán járunk, ahol a kérdés megválaszolásától, mint ahogy azt megtudhatjuk a fölvezető mondatból, az Agyközpont „*ha nem is mindent, de roppant sokat remél*”. A könyv befejezéséhez közeledve, a 95. oldalon e mondatok szinte szóról szóra megismétlődnek, ám ezúttal pesszimista, lemondó fölvezetéssel: „*Itt most, a történet vége táján, mely egyben Zsigónk végét jelenti (és az Agyközpontét is valószínűleg, nem szólva Susánkáról meg Selyempináról), a kérdést fel kell tenni, bár föltehetően nem lehet megválaszolni.*” A figyelmes olvasó ebben a pillanatban szerencsés helyzetben érezheti magát, íme, hát megleltem a kisregény centrumát. A következő passzus azonban tovább finomít mindezen: „*De mi a szerelem általában, és mi a Zsigó-féle szerelem a maga különösségében?*”

Sok a kérdés így, egyszerre.

Ha a szerelem általános vagy különös meghatározására nem is vállalkozhatunk, a szerelem helyét ezúttal talán meghatározhatjuk. Bármiféle *maniáról*, *őrületről*, *kizökkenésről* van is szó, mindez Zsigó bátyánkban, az öregedő dalszínházi kottatárosban (és alkalmi sűgőban) megy végbe, és határozottan *nem az Agyközpontban* – még akkor sem, ha a finálé során mindkettő rémülten pillantja meg önmagát a másikban: „*Igen, Zsigó és az Agyközpont egy és ugyanaz, nézik egymást ijedten és szeretve; és hogy ez a felismerés az előbbi, netán az utóbbi agyából pattan ki, szökken szárba, virágozik fel, kér teret, annak nincs jelentősége, éppen a felismerés lényegi, megfellebbezhetetlen tartalma miatt.*”

Az egylélegzetnyi, sodró kisregény cselekménye röviden összefoglalható: az öregedő kottatáros belehabarodik az egyszerű fiatal pincérlányba, majd a *liaison* drámai csúcspontját követő depresszió állapotában öngyilkosságra szánja el magát, végül azonban egy tragikomikus legyintéssel lemond a tervéről. Arról a szándékolt eldöntetlenségről, hogy e csúcspont milyen jellegű, egyáltalán, mi történhetett kettejük között, később ejtünk – ha ejtünk egyáltalán – szót. A banális történetet ugyanakkor – amely nyilván a Kedves Olvasóval is számtalan alkalommal megesett már – az elbeszélés ravasztükörjátéka teszi csavarossá. Egyszerű megkettőződik a főhős, kettéválik magára Zsigóra és a hierarchikus bürokráciaként elgondolt Agyközponttra, ahova a jelentésíró sejtke szállítják a feldolgozásra váró, egymásnak gyakorta elentmondó híreket, egyre fokozódó tanácssta-

lanságot váltva ki az úgynevezett elemző sejtekből; másfelől pedig mindemellett a női szereplő is kettős személy, Susánka, a szende pincérlány és Selyempina, az örök kurva. Zsigó szelíd udvarlása és föltárulkozása Susánkának szelíd ugyan, ám egyáltalán nem független Selyempina hatásától sem.

A hely tehát, ahol minden átváltozás, valamint égszakadás-földindulás végbemegy, Zsigó. Az ő tapasztalatairól azonban jórészt nem közvetlenül, hanem az Agyközpont reflexióin átszűrve értesülünk. Az elbeszélő egészen a történet befejezéséig az Agyközpont (többnyire igen vegyes) benyomásairól tudósít, míg nem az összeomlást követően, midőn Zsigó végképp föl szabadul az Agyközpont gyámsága alól, ha úgy tetszik, eszét veszti, ha úgy tetszik, „*önmagá szabad művésze*” lesz, egyszóval az öngyilkossági előkészületek jelenete során már kiiktatja az Agyközpontot önmaga és az öregedő kotatáros figurája közül.

„*Marionettalakból hús-vér figura lett*” – szól a jelentés, és valóban, Zsigó emancipációja, kétsegsbesett lázadása borítja föl az egyhangú élet egyensúlyát. A „*Ki az úr a háznál, az Agyközpont avagy Zsigó bátyánk?*” kérdése a fegyelmező racionális kontroll *versus* szabadság közkeletű modern ellentétpárjához utal bennünket. Ez az önmagában kissé közhelyes ellentét az Agyközpont mint szereplő felléptetésével originális írói gesztus alapjává lesz. A híreket szállító és értelmező sejtek ugyanis „*az egyértelműség robotosai*”, a kételkedés pedig az Agyközpont önfelszámolása volna, ugyanakkor a beérkező ellentmondásos hírek, az egymást metsző, bizonytalan jelentések mind ennek az önfelszámolásnak az irányába mutatnak. S amennyiben valóban Zsigó ajándékozza a Susánka és a Selyempina neveket a lánynak, úgy az Agyközpontnak szembe kell néznie a rémületes fölfedezéssel, miszerint „*Zsigónak van saját szólama*”.

A SUSÁNKA ÉS SELYEMPINA végtelenen ironikus olvasói akár szegény Agyközpont tragédiájaként is fölfoghatják a történetet. Mintha csak a drámai hős fejében bukkanna föl a Kar, és onnan beszélne kifelé, míg nem a *mania* hatalma alá kerülő hős ki nem rázza az egész társaságot a föln keresztül. Az Agyközpont rosszaló meghökkenése Zsigó önálló szólama fölött azért is roppant mód ironikus, mert voltaképpen a mindenkorai Kar van ráutalva a minden-

kori drámai hősre, az ő létének az előföltétele a tragédia terébe belépő egyén önálló szólama. Bán Zoltán András elegáns és szellemes választ ad a modern próza nagy problémájára, a „*Ki beszél és honnan?*” kérdésre. És kitérő választ persze, mert tisztában van vele, hogy a regény szellemétől idegenek az egyértelmű válaszok.

Ugyanakkor kihasználja a helyzetből fakadó lehetőségeket, s azáltal sikerül egyensúlyban tartania a pátoszt, hogy a túlzó fordulatokat a „*filozofikus*”, „*romantikus hajlamú*” vagy „*magát szellemesnek gondoló*” jelentésíróra keni. Erre annál is inkább szüksége van, mivel a SUSÁNKA ÉS SELYEMPINA világát egybefogó stílus, elbeszélői hang megkapó ornamentikája a maga közvetlenségében könnyen szintiszta modorra válhatna, s ennél fogva igényli a közvetítettséget, az ironia ellensúlyát. Ezt a terhet Bán könnyed, ám jól megfontolt mozdulattal a jelentésíró sejtecskék vállára pakolja, s így az ő szólamaikból áll össze, montírozódik az elbeszélés nyelvi világa: „*Furcsán járt az idő; mintha az összes évszak egybekeveredett volna; Zsigó teliholdas őszt kívánt maga köré, rókaszínű lombok alatt szívmenelgető mézes mélabút (az Agyközpont itt átveszi egy irodalmias hajlamú jelentésíró kitételét), aprózó léptű esőt netán, növendék szellőt, mely behúzott karmokkal simogat. Ám helyette mindenféle régi szélemlék facsarta orrát, karcos teleké, kamaszos tavaszoké; a nap süitött, de bággyadt holdvilágképpel, néha csapadék mozdult, hó meg eső elege – hazug víz.*”

E világot minden *fin de siècle* allúzió mellett is egyfajta időtlenség, kortalanság jellemzi. A tónus, valamint a megidézett milió Krúdyra vagy legalábbis Krúdy önmagán átszűrt korára utalhat, ám a szerző voltaképpen rava-szul ügyel arra, hogy ne lehessen konkrét korszakhoz kötni a történetet. A stílus, a szekvenciák szervezte, emelt-zenei mondatritmus ugyan csak a nyelvi és világábrázolás stilizációja felé mutat, az analóg emlegetett krúdys „gordonkahang”-ban fölzengő áthallásoknál azonban fontosabbnak gondolom azt a különbséget, hogy Krúdy történelmi, földrajzi és életformabeli mitológiát épít akár a rövid lélegzetű munkái mögé is, Bán Zoltán András pedig nem, mivel őt egészen más kérdések foglalkoztatják: a SUSÁNKA ÉS SELYEMPINA világa szűkre zárt kisvilág, négy szereplős vagy inkább kétszereplős – de ha tetszik, egyszerűplős darab.

Erről az egyetlen szereplőről, Zsigóról megtudunk bizonyos életrajzi tényeket, nagy vonalakban megismerjük az élettörténetét, értesülünk a jó barát haláláról, az apadeficitről, az anya öngyilkosságáról és megrázó hagyatékáról, mindez azonban nem dramatikus hajtóereje a regénybeli történeteknek, hanem inkább a karakter fölépítésének a része, baljós zenei motívum. Nem véletlen a zenei metafora, e szerelmi kamaradarab stilizációja ugyanis leginkább operai: Bán kisregénye az opera hangütésének, világábrázolásának valamiféle ismeretelméleti kétellyel ellátott változatára épít.

Az operai karakter számos ponton visszaköszön a kisregényben. A Susánka és Selyempina ketős képében megjelenő Nő például nyilvánvaló zsánerfigura, Gildába oltott Maddalena, hogy a történet végén megidézett RIGOLETTÓ-ból vegyük a példát. De fölbukkan egy helyütt a kórus is (túl az Agyközponton), mégpedig az emlékezetes állatkerti jelenetben. Míg Susánka az állatkertben sétál, mert szorongásaira saját selyempinai mivoltától „*csak az állatkertben lett írt*”, ahol elbűvöli a nagy patás állatok „*megkapó idomtalansága*”, „*tekintetük vonzó üressége*”, ahol „*a test butasága... látványosan jeleníti meg a szellem távollétét*”, addig Zsigó egy temetői padon üldögél, gyereksírok között, és itt zümög föl a halott gyermekek kórusa.

A halál perspektívája a következőképp jelenik meg az Agyközpont sejtetckéi szerint: „*azt tervezték, Zsigó vége nyugodt, haladásmentes lesz; nem fenyegeti majd öklével a baljósan zavaros vagy éppen tavasziasan hars, bohóckockás eget, nem csikorgatandja maradék fogait, ha az Agyközpont kiagyalta minutumban neki is le kellett rónia a minden testnek adóját*”. A „*zavaros*” és a „*bohóckockás*” ég tulajdonképpen két opció ebben az idézetben: a komoly, illetve a vígopera lehetősége, melyek között a választást csak az utolsó pillanatban hozza meg Zsigó.

Az Agyközpont egyébként is gyanús operaugyekben. A könyv első bekezdése rögtön arról tudósít, hogy „*a fogalmazványok nem kertelnek, nem szépítik az eseményeket, nem maszkirozzák operás módon az általuk valóságnak vélt valóságot*”. Innen persze sejthető, ami aztán bizonyossággá is válik: dehogyisnem. Mást sem tesznek a beérkező jelentések, mint sejtéseket, feltevéseket fogalmaznak meg, költői képeket, metaforákat állítanak elő. S meglehet, hogy „*az önma-*

gáról való gondolkodás az Agyközpont bevallottan egyik legkedvesebb, ugyanakkor mintegy természetből adott tevékenysége”, épp e folyamatos operai maszkirozás teszi komikus erőfeszítéssé szegény sejtetckék nagy igyekezettel végzett reflexiós munkáját.

Ennél is fontosabb – és ironikusabb – azonban, hogy Zsigó és Susánka első találkozása egyfajta operavita keretei között megy végbe. Pontosabban szó sincs vitáról: az öregedő kottatáros mosolyogva hallgatja végig a pincérlány megvető kifogásait az opera műfajával szemben. Ezek a kifogások egytől egyig az operai stilizáció valószerűtlenségére, a műhőésre és a haldoklók áriáira vonatkoznak. Az a gyanúm, hogy Zsigó mosolya nem pusztán a lányka iránti elragadtatásából fakad, hanem azt a titkos tudását vagy megérzését sejteti, miszerint ebben a pillanatban az irreális viszonyok operai játékterébe, helyesebben színpadára lépett.

A szerelmi örületben valóban mindig van valami fölfokozott, önmagán túlnövő banalitás. A másik irányból, a hatás oldaláról tekintve viszont megszállottságról beszélhetünk, a *mania* a természetfölötti erejével tör be a személyiségbe. Erre azért érdemes kitérni, mert Bán a www.konyves.blog.hu internetes portálon található interjújában (NEM MERIK KÉRNI A BOLTOKBAN – INTERJÚ BÁN ZOLTÁN ANDRÁSSAL, 2007. 08. 06.) fontos forrásaként nevezi meg Tzvetan Todorov BEVEZETÉS A FANTASZTIKUS IRODALOMBAN című munkáját, kijelentve, hogy a kisregény „*szerintem a fantasztikus irodalom zsánerébe tartozik. De ebben tévedhetek*”. Todorov szerint a fantasztikus élmény velejárója az eldöntetlenség, a habozás egy furcsa esemény természetfölötti, illetve racionális magyarázata között. Anélkül, hogy részletesebben belemerülnénk a könyvébe, érdemes néhány motívumra fölfigyelnünk. Mert ha egy szigorúbb összevetés talán úgy ítélné is meg, hogy a SUSÁNKA ÉS SELYEMPINA azért mégsem felel meg minden ízében Todorov fantasztikumleírásának, jó néhány ponton mégis érdekes párhuzamokra bukkanhatunk. Ilyen például, hogy a fantasztikus irodalom legfontosabb és nyitva hagyott kérdése a „Hinni vagy nem hinni?” dilemmája, amelyet általában egyes szám első személyű elbeszélő tár elénk, mi több, a főszereplő és a narrátor nemritkán azonos személy: ennek folytán az olvasó elmentmondásos bizalommal közelodik felé. Bán

munkája épp ezt a viszonyt aprózza föl, sokszorozza meg, ahol a narrátor elkülönül ugyan a főhőstől, ám mindvégig egy heterogén csoportként elképzelt hős tapasztalatairól tudósít. További érdekes összevetést kínál Todorov felosztása, melyben a fantasztikus irodalom témáit két nagy csoportba sorolja. Az én-témák az ember és a világ, az észlelés és a tudat viszonyával foglalkoznak; ezekben a művekben az anyag és a szellem határa átjárható, ám nem tűnik el (mint a misztikus művek esetében), hanem jelenlévő marad, és éppenséggel alkalmat nyújt arra, hogy áthágják. A te-témák az ember és a vágy, az én és a tudattalan viszonyát taglalják; ezek legfontosabb motívuma a nyílt vagy rejtett szexualitás, ahol a természetfölöttivel létesített kapcsolat jelenti a felsőfokú állapotot. Ha mindezt Bán munkájára vonatkoztatjuk, azt láthatjuk, hogy a SUSÁNKA ÉS SELYEMPINA egyszerre valósítja meg mindkét témát: éppúgy a mindent elsöprő vágy története, mint a tudat öveszélyes kalandjái.

Ugyanakkor Zsigó életébe természetesen nem „fantasztikus” természetfölötti erő tör be, hanem a szerelmi téboly néven ismeretes tünetegyüttes (ha ugyan szerelem volt, ugye), noha a határ Todorov által leírt tapasztalása, a felsőfok, a túlzás normává rögzülése itt is megfigyelhető. Bán a tudatba helyezi a megmagyarázhatatlan hatást, magát az elmét bútorozza be fantasztikus módon. Mindezzel pedig a tudat, az emlékezet uralhatatlanságát, illetve elbeszélhetetlenségét teszi esztétikai elvvé – nagy műgonddal formált elbeszélésben beszélve el az elbeszélhetetlenséget.

„De mi a szerelem általában, és mi a Zsigó-féle szerelem a maga különösségében?” A kérdés még mindig itt visszhangzik, ám a válasz nyilvánvalóan csak a főntiekben lokalizált helyen, Zsigóban lelhető fel. Akárcsak a pincérlány pillanatában megfogalmazódó, implicit ígéret: „*Talán ezekben az utolsó órákban fölismerte, miféle ígéretet jelentett neki a lányka tekintete, ez a langyos konyakban úszó dióból áradó fény.*”

Ha minden esemény Zsigóban képződik meg, úgy Susánka (és Selyempina) eltűnése a városból, melynek nyomán csupán egy széttépett selyembugyi marad hátra, ugyancsak benne meg végbe. Ezt megelőzően, Susánka látogatása során, miután Zsigó megtette a valótlomságát, pezsgőt bontanak a férfi kamaszkori

szobájában: „*Hallgattak. Együtt voltak. Más nemigen történt.*” Ez a gyanúsán lebegő *nemigen* az elhallgatások, törlések áradatában is kiemelt helyet foglal el. Zsigó emancipációjának, eloldozódásának az ára ugyanis nemcsak a közvetítetlenség, az Agyközpont kikapcsolása, nemcsak annak a veszélye, hogy „*ha elbeszél és elbeszélő egybeesik, a történet fölzabálja önmagát*” (ami, emlékezzünk, Todorovnál még csak az olvasó ellentmondásos bizalmához vezetett!) – hanem egyszersmind az addig félig-meddig fiktív figuraként létező Selyempina beemelése hús-vér alakként az elbeszélés terébe. A Zsigótól távozó Susánka beszáll egy várakozó kocsiába, ahonnan aztán mindenre elszánt konzumnóként kerül elő.

E törlések, valamint a női szereplő kettőzött karaktere mögött Zsigó szenvedélyének kibékíthetetlen aspektusai állnak. A Zsigó-féle szerelem, ennyit legalábbis megállapíthatunk, vegyes érzés: „*szívét a térdre rogyásig megfacsarta a szeretet (?), a részvét (?), az imádat (?), a szorongó együttérzés (?), a kétségbeesett birtoklásvágy (?)* – az Agyközpont nem tudja a pontos választ”. A végső összeomlást megelőző pillanatokban, mielőtt az Agyközpont és Zsigó önmagára ismer a másikban, az öregedő kottatáros (és alkalmi sűgő) képzeletében a Selyempinává átlényegült Susánka egy orgia kellős közepébe veti bele magát, minek folytán az Agyközpontot végleg maga alá temeti a „*mindent elárasztó epikus szenny, mely képes méz is egyidejűleg*”. Ugyanakkor ezen a végponton túllépve, az öngyilkosság tervét föladvá Zsigó a Dalszínházba siet, hogy elérje a RIGOLETTO második felvonását – vagyis a csábítási jelenetet, ahol a mantuai herceg végre ágyba viszi a szegény Gildát, és ahol a megalázott apa, Rigoletto a porba omlik. Az epikus szenny helyét átveszi az opera valósága.

Egyébiránt a temetői gyerekkórust hallgató Zsigó szintén a Rigoletto-féle apafigura képet idézheti föl bennünk. A férfitüi és az apai viszony, a megóvó-védelmező és a birtokba vevő attitűd együttállása a Zsigó-féle szerelem csapdája. Zsigó szerelmi drámája abból fakad, hogy „*a lányka csak kettős alakban létezhet képzeletében, márpedig e kettős alak egyidejűleg elérhetetlen a számára, hiszen az egyik minden pillanatban ellene mond a másiknak*”. Feltehetjük úgy is a kérdést, ha tetszik, hogy a vágy érzelmi és fizikai dimenziói elválhatnak-e a szerelemben? Elválasztható-e a két arc, Susánkáé és Selyempi-

néme? Avagy érdemes-e némi kétellyel illetnünk a közkeletű filozófiai meggyőződést, miszerint a külső a belső, a belső pedig a külső?

Kierkegaard nagy (szerelem)filozófiai klaszrikusa, a VAGY-VAGY előszava egy fikció keretében meséli el saját szövegének a történetét. Ezek szerint a szerelem erejével megjelenő vonalom vezeti a kézirat megtalálásához és közvételéhez a közreadó Viktor Eremitát, aki egy szekretert pillant meg a zsbárusnál, és olthatatlan késztetést érez arra, hogy megvásárolja a bútordarabot. Némi vonakodás után enged a vágyának, kifizeti és a házába szállíttatja a szekretert. Nagy becsben tartja, és csak akkor kezdi ütni-rúgni, amikor egy hajnali utazást megelőzően, miközben sürgetően szól a postakocsi kürtje, beragad a pénzes fiók. Az egyik ütés azonban véletlenül felnyit egy titkos rekeszt, ahol, csodák csodája, a VAGY-VAGY tulajdonképpeni kézírata rejtőzik. Nos, valami hasonló történik Zsigó bátyánkkal a SUSÁNKA ÉS SELYEMPINA lapjain, azzal a különbséggel persze, hogy egyaránt ő maga Viktor Eremita és a szekreter is.

Bán Zoltán András kisregénye első pillantásra szellemes és decens, a stílus ironikus megzabolázásával egyensúlyban tartott, kellemes munkának hat. Ez a kellemesség azonban megtevesztő álca is egyben, elfedi szem elől a titkos fiókokat. A SUSÁNKA ÉS SELYEMPINA tapasztalatom szerint kiállta minden regények legfőbb próbáját: több olvasásra is érdemes kötet.

Keresztesi József

RÉSZLEGES LEJTÁR

*Bán Zsófia: Esti iskola. Olvasókönyv felnőtteknek Kalligram, Pozsony–Budapest, 2007.
232 oldal, 2700 Ft*

Bán Zsófia ESTI ISKOLA című kötete, mely a szerző számos tudományos dolgozata, esszéje és remek esszékötete, az AMERIKÁNER után most mint első szépirói opusa látott napvilágot, lefektetett és megrögzült határokat feszeget és kérdőjelez meg, feszüljenek azok művészeti ágak (irodalom, képzőművészet, zene), műfajok vagy éppen magas- és tömegkultúra között.

Bán Zsófia úgy teszi viszonylagossá ezeket a határokat, hogy a mű szervezőelvévé és egyben tétjévé a határok két oldala közötti kölcsönhatás megmutatása, a köztük való egyensúlyozás válik. Ezáltal olyan kérdéseket tesz fel (mindig megmaradva a fikció határán belül), melyek szorosan kötődnek napjaink kulturális és művészetelméleti diskurzusaihoz, egyéni hangjának és látásmódjának köszönhetően azonban kérdésfeltevései nemcsak aktuálisnak, hanem újnak is tűnnek.

Egy évvel ezelőtt Bán AZ ANATÓMIA MELANKÓLIÁJA című tanulmányában a MÉLABÚ című Nádas Péter-esszé és Nádas új nagyregényének szövegvilága közötti összefüggések feltérképezésére vállalkozott. Írása kiindulópontja és egyben bizonyítandó tézise a következő: „...a két írás, azaz a regény és az esszé között mélyreható, lényegi együttállás, illetve kapcsolat figyelhető meg, amennyiben az esszében a művészi látásra és ábrázolásra vonatkozóan kifejtett gondolatait Nádas a húsz évvel később megjelenő regényében végül látványosan, mondhatni bravúrosan alkalmazza regényírói gyakorlatában”. (Holmi, 2006/8. 1101.) Ez a kijelentés Bán Zsófia szövegeire is érvényes. Az ESTI ISKOLA ugyanis, melynek esztétikai értékét jelentős részben a könyv – mint nyelvi és képi jelekből álló szöveg – egyes elemei között zajló, megfelelésekből, hasonlóságokból és különbségekből adódó, feszültséggel teli játék adja, rendkívül szorosan kötődik a szerző hét évvel ezelőtt megjelent AMERIKÁNER című esszégyűjteményéhez. Nemcsak arra gondolok, hogy a Bán Zsófia esszéírói művészetében megfigyelhető stílárius vonások nagyon gyakran köszönnek vissza szépprózájában, hanem elsősorban arra, hogy az a kérdés, mely Bán Zsófia eddigi tudományos kutatásainak – és itt nem csak az AMERIKÁNER írásaira kell gondolni – homlokterében állt, vagyis a vizualitás és a nyelviség egymásba játszhatósága, most nem elméleti vagy interpretációs kérdésként, hanem a művészi gyakorlatban is megfogalmazódik. Elég egy pillantást vetnünk az Eperjesi Ágnes tervezte eredeti és kiemelkedően izgalmas kötetborítóra ahhoz, hogy a kulturális és esztétikai pluralitást művészi alapelvvé tevő szerzői szándék világossá váljék. A 148 kicsiny képből álló, poszterként sem éppen utolsó – széthajtogatható – borító és Bán szövegének kapcsolatárólól szólva először a szerző A HALLGATÓLAGOSSÁG REJTÉLYE című, „Joseph Kosuth kapcsán” írt esszéjét kell megidézniem, mely meg-

előlegezi az új könyv problémafelvetését: „*Míg a korabeli költészetben azt a folyamatot figyelhetjük meg, hogy a tiszta ideát, illetve konceptet a nyelv (a költészet) irányából gyakran a képzőművészet felé elmozdulva próbálják megragadni a költők (lásd például az idős William Carlos Williams esetét), addig a képzőművészet ezen belül elsősorban a konceptuális művészet ugyanezt fordított útvonalon, mégpedig a művészet területéről a nyelv birodalma felé haladva próbálta elérni. Párhuzamos erőfeszítéseik lelki szemeim előtt Ádám és Isten majdhogynem összeérő ujjaként jelennek meg, miként azt Michelangelo freskója megörökítette. Engem éppen ez a majdnem, ez a feszültséggel teli, szikrázó űr érdekel.*” (AMERIKÁNER, 187.; kiemelések az eredetiben.) Az isteni érintés képével ábrázolt „majdnem” üres tere a kötetborítón és a CONCERTO című fejezetben is megjelenik. (Mert a borító egyes darabjai helyet kaptak a szövegben, a szövegek mellett is.) Az ESTI ISKOLA világra jellemző, hogy Eperjesi nem az eredeti Michelangelo-kép részletét emelte be művébe, illetve nem az szerepel az említett fejezetben, hanem a Kispál és a Borz zenekar 2004-es ÉN, SZERETLEK, TÉGED C. nagylemezének borítója, melyen Isten mozdulata egy csigaként megjelenített/értelmezett Ádám felé közelít. Ez a képalkotói és kultúraértelmezői magatartás pedig egyrészt a hagyomány, a korábbi műalkotások ironikus újraolvasását példázza, másrészt a „magas-” és populáris kultúra közötti határ átjárhatóságára hívja fel a figyelmet. Ez a két mozzanat a kötet egészében meghatározó.

A képek és a szöveg találkozása az ESTI ISKOLA-ban rendkívül telített jelentéshálózatot hoz létre. A margón fekete-fehér színben elhelyezett, a borítón pedig színesben egymás mellé kerülő 3×4,5 cm-es képecskék sokkal többek egyszerű illusztrációknál, hiszen önálló esztétikai entitással bírnak, valamint egymással való kölcsönviszonyukban és a szöveggel való kapcsolatukban is külön-külön jelentéssel rendelkeznek. A szövegtér és a képi sík legtöbbször csak „majdnem”, többnyire csúsztatások révén érintkezik, hogy ezáltal ironikus játék és sajátos jelentésmódosulások jöjjenek létre. A kötet egyik legsikerültebb darabja, A KÉT FRIDA című írás esetében például elbizonytalanodhatunk, vajon melyik narráció számít elsődlegesnek: a képé vagy a szövegé. Az elbeszélés ihletőjének tekinthető Frida Kahlo-kép – amelyről Bán Zsófia egy esszéjében olyan plasztikus és érzékeny

elemzést ír (AMERIKÁNER, 154.) – kíséri-e a szöveget, vagy a képnek fiktív valóságvonatkozást (!) teremtő történet másodlagosnak tekinthető a kép mellett? A képen Frida Kahlo megkettőződve látható, és a két Frida szívét a levegőben elhelyezkedő artéria kapcsolja össze. Bán szövegében a két Frida ikerpár, új gyerekek a Kádár-kor Magyarországnak általános iskolájában, akik Dél-Amerikából (ahol Bán Zsófia született) vagy Mexikóból (Kahlo hazájából) érkeznek, és akik végrehajjták magukon a festményen is látható műtétet. Az elbeszélés, mely egyaránt építkezik önéletrajzi és a festőnő életrajzához kapcsolódó elemekből, a képhez/festőhöz kötődő mítoszokat – a valóságreferencia minden elemét eltelve – lerombolja, hogy azután a széttöredezett darabokból megteremtse a kép új, az ESTI ISKOLA szövegvilágán belüli mítosztát. Ilyen módon az elbeszélés mindenképpen túlmutat a hagyományos értelemben vett ekphraszisz keretein. Az eredeti kép alapélménye, a megkettőzöttség mint a magány tragikus megnyilvánulása a szövegben összekapcsolódik az identitáskeresés motívumával. A két Frida kívülről, befelé forduló és egészen egzotikus személyisége a (talán) hetvenes évekbeli Magyarországon – jobban mondva a magyarországi iskolarendszerben – teljesen idegen kulturális és társadalmi közegbe kerülve és azzal akarva-akaratlanul összeütközve nemcsak egy kultúra, egy gondolkodásmód (sőt, egy ideológia) repedéseire mutat rá, hanem az önmagát és az „otthonát” kereső individuum lehetetlen és itt ironikusan ábrázolt küzdelmeire is. Ilyen helyzetben a műalkotás léte azáltal válik hitelessé, ugyanakkor a külvilág számára láthatóan értelmezhetetlenné, hogy a történetbeli két Frida „művét” a saját testéből alkotja meg: feltárják a testüket, hogy láthatóvá váljék a szívük. A környezet reakciója azonban az értetlenkedés: „*Megszóltal az addig csendben várakozó fényképész. Kérem szépen, mondta halkan, visszafogottan, ha szabad megjegyezmem, nem kellene őket, ha már itt vannak, teljesen kizárni az eseményből. Alighanem a dokumentálási szándék vezérelhette. Alighanem szerette volna megörökíteni a teljes igazságot. [...] Osztyálfőnökiink ekkor hitetlenkedve meredt rá. De hát látja a fényképész elvtárs, hogy hogy néznek ki, nem? Látom, felelte a fényképész. Látja, hogy nem szerepelhetnek a díszegyenruhába öltözött pajtások között, nem? Látom, felelte a fényképész, de szerepelhetnek egy másik*

képen. *Hogy a fényképész elvtárs azt csinál a saját nyersanyagával, amit akar; de hogy az iskola nem fogja neki kifizetni azt a képet, az hétszentség. Nem baj, felelte a fényképész egy oroszlanidomár szelídsgével, az majd saját kontóra megy. Mondhatta, mert maszek volt.*” (EI, 44–46.) Ezen a ponton lép be a szövegtérbe A KÉT FRIDA (LAS DOS FRIDAS) című Kahlo-kép, mely így az eseményeket híven dokumentáló „fényképész” megörökítésvágyának köszönhetően szinte új mítoszt teremt önmaga és a szöveg köré. Két eltérő kulturális hagyomány merész ütköztetéséből (vizuális és nyelvi szinten is) egy azokon túlmutató jelentés konstruálódik. Ez a dialogikus játék kép és szöveg között tehát nemcsak párbeszédbe lép-teti a két jelrendszert, hanem sajátos köztes tere-t hoz létre, melyen belül ezek a jelek új, jelentéssel teli egységgé állnak össze. Ezt emeli ki egészen formabontó módon Eperjesi Ágnes borítója, melyen a különböző technikákkal készült, eltérő stílus- és referenciaértékkel rendelkező, a magasművészet és a giccs elemeit felhasználó kicsiny képekből a modern kor kultúrkritikájának tekinthető egységes mű jön létre. Ez a művészi eljárás mód, vagyis az önmagukban is értelmezhető egységek egymásmellettségéből fakadó egésze szerveződés a kötet szövegvilágának is sajátja.

Talán már az eddigiekből is láthatóvá vált, hogy az ESTI ISKOLA, miközben kulturális, művészi alapsémákat értelmez át, hagyomány és identitás kérdése körül mozog. A kötet alcíme, mely egyben műfajmegjelölés is – *olvasókönyv* felnőtteknek –, azáltal, hogy problematikus-sá teszi a műfaj kérdését, éppúgy a szövegek határszituációjára hívja fel a figyelmet, mint a művészeti ágak közötti átjárások. A műfaj-megadás nemcsak működésbe hoz bizonyos befogadói elvárásokat, hanem ironikus elemekkel (a szövegtagolás, kiszólások révén) egyúttal megkérdőjelezi és fel is függeszti azokat. A kötet ugyanis egyes formái saját-sága-it tekintve akár valóban olvasókönyv látsza-tát kelthetné, hiszen megtalálhatók benne (a pedagógusok örömére) az olvasmányok fel-dolgozását segítő „szemléltető ábrák”, a „tan-anyag” tanórákra való felosztása, az olvasmá-nyok végén az „elgondolkodtató” feladatok, valamint a szövegek közti tanári kiszólások, mely-lyek bizonyos hangsúlyokra irányítják a di-ák/olvasó figyelmét. A kötet tehát az „oktatási segédanyagok módszertanát” (jaj!) tekintve

szinte tökéletesnek mondható. Egy hagyomá-nyos olvasókönyv, egy lazán egymáshoz illesz-tett írásokból álló szöveggyűjtemény azonban viszonylag ritkán bír olyan narratív ível, mint Bán könyve. Az ESTI ISKOLA elvileg különbö-ző tantárgyakra tagolódik, valójában azonban megvalósítja a posztmodern pedagógusok ál-mát, amennyiben fölszámolja a tárgyak közöt-ti merev határokat. Bán olvasókönyve az egyes történeteken belüli és a történetek közötti utalás-ok alkotta összetett, bonyolult hálózattal rendelkezik. Elég csupán a – már említett – kezdő- és zárófejezetre utalni: a nyitó történet például a kollektív veszteség (a „falu” elveszíti „anyját”) mitikus-mesei metaforája révén az egész szövegkorpusz alapmotívumává teszi a keresést, mely az utolsó fejezetben jut nyugvó-pontra. Ez a tematikai ív (hiány-keresés-meg-találás) felidézti a fejlődésregények alapsémá-ját, annak ellenére, hogy az ESTI ISKOLA térben, időben és az elbeszélői nézőpontot tekintve szétföredezett, és nem áll össze egységes egész-szé (regénnyé). Az említett narratív ív és a mo-tívikus ismétlődések (így például a tanórán va-ló „mekegés” mozzanata) alapján azt mond-hatjuk, Bán Zsófia könyve nagyon tudatosan fölépített elbeszélésfüzér.

De ha olvasókönyvnek tekintjük, akkor azt kell mondanunk, hogy – miként a cím is sug-allja – alternatív olvasási (oktatási) stratégi-át kínál, és nem csak a műfajhoz kapcsolódó hagyományos formákat bontja le. Bán műve a határátlépések és határsértések könyve, mely-ben a hagyományos szövegformák (novella, re-gény, monológ, elektronikus levelezés, blog, képleírás, olvasókönyv), műfaji konvenciók, nar-rációs technikák, tér- és időkezelés (cybertér!) egyaránt megkérdőjeleződnek és átértelme-ződnek. Csupán röviden szeretnék emlékez-tetni A DEKONSTRUKCIÓ SZELÍD MOTOROSA című esszé egy részletére, ahol Bán Zsófia egy – az ESTI ISKOLA hagyományhoz való viszonyára is nagyon jól rímelő – Robert Pirsig által használt fogalommal, a *kultúrahordozó könyvvel* kapcsola-tban a következőket írja: „A *kultúrahordozó könyvek*, írja, olyan könyvek, melyek megkérdő-jelezik egy kultúra értékrendjét, mégpedig gyakran olyan pillanatokban, amikor maga a kultúra már éppen kimozdulóban van új értékítéletek irányába. Ezek a könyvek nem részei a kultúrájának, hanem viszik azt valamerre.” (AMERIKÁNER, 95.; kiemelések az eredetiben.) Nos, az ESTI ISKOLA-ra igencsak

találónak érzem a fentebbi meghatározást, amennyiben az általa felül- és átírt XIX–XX. századi kultúrmítoszokat úgy relativizálja, hogy minden ízében kötődik az irodalmi hagyományhoz. A szöveg, az irodalmi hagyomány kiemelt történeteit felülírva és ironikussá téve egyúttal önréflexív módon saját pozícióját is megkérdőjelezi. Így például akkor, amikor látszólag irreleváns kérdésekkel („feladatokkal”) zárja a történeteket („olvasmányokat”). A legmegdöbbentőbb írások ebből a szempontból azok, amelyek egy tragikus létélményt tesznek viszonylagossá a történetmondás során, majd egy csavarral a szöveg végén feltett kérdésekkel a szerző már erre a relativizált történetre kérdez vissza, hogy ezáltal teljesen kizökkentve az olvasót, még tragikusabb megvilágításba helyezze az egész eseménysort. Ilyen például a XX. század derekának legszörnyűbb jeleneit – a holokauszt borzalmaikat – feldolgozó elbeszélés, az EGY DOBOZ FÉNYKÉP, mely egyes szám első személyű történetmondásával minden tragikus vonástól mentes, higgadt, mégis megindító elbeszélést nyújt, a szövegvégi feladattal ezzel szemben nagyon is egyértelműen beszél: „Ha egy másodperc alatt 5 célpontot tudsz kilőni újratöltés nélkül és nem zavarnak meg, akkor délután hány órától változik el a víz színe? Szoktál-e titokban Apu fegyverével játszani? Ellenőrzöd-e mindig, hogy biztosítva van-e?” A fekete humornak ezt a rendkívül erős hatását az az éles kontraszt hozza létre, amely a minden patetikuságot nélkülöző – az olvasói tudatban azonban az olvasás során működésbe lépő előzetes ismeretek miatt mégis tragikusan értelmezett – szövegrészekkel szembe a teljes közöny látzatában tetszelgő hideg, objektív, tudományos(kodó), pedagógusi nézőpontot helyezi. Az említett fejezeten kívül hasonló módon jár el az emberi brutalitás és a gyermeki kiszolgáltatottság szörnyű találkozásáról szóló CONCERTO című elbeszélés (kérdés: „Mi az a domináns és szubdomináns?”) vagy a SOHA VISSZA NEM TÉRÉS ELŐESTÉJÉN című írásban Lajka kutya története, aki a szovjet úrkutatás néma áldozataként „hősi halála” előtt mégis megszólal, és elmeséli, mit is kell kiállnia egy hazáját híven szolgáló „kutyának”. Azt hiszem, a szöveget olvasva nem is lehet jobb feladatot adni annál: „Írjatok fogalmazást »Mit üzenek Olegnek?« [ti. Lajka trénerének] címmel! Ügyeljetek a szavakra!” Ha a huszonegy történet narratív ívét végigkövetjük,

és figyelemmel kísérjük a tragikus és humoros/komikus/ironikus regiszterek keveredését, semmiképpen sem meglepő, hogy a könyv utolsó, A NEVETÉS CSODÁLATOS VISSZATÉRÉSE című fejezetében (vagyis az iskolai szünetben) az utolsó szó mégis a nevetésé. Ez a nevetés azonban távolról sem felszabadító, katartikus nevetés, ahogyan a tragikum sem az antik tragédiáké, amelyből megtisztulást nyerhet a néző. Az utolsó fejezetet, mely egy nagylélegzetű egység befejezése (beteljesítője), semmivel sem tekinthetjük kevésbé tragikusnak, mint Holvan Anya elvesztését az első fejezetben, de nem is komikusabb, mint például Tenkesné, a *nóhó* (know how) ismerőjének eltűnése a SELF-HELP-ben. A kötet végén minden annyira relatív és többértelmű, hogy az olvasó már azt sem tudja, sírjon-e vagy nevéssen, de inkább nevet, ha már a tehetetlenségi erő éppen arra húzza.

A szövegen belüli utaláshálónál sokkal fontosabb jegye Bán művének az intertextuális utalások rendszere. Az elbeszélések alapját képező szövegek átírása során Bán Zsófia leggyakrabban alkalmazott írói/értelmezői módszere, amikor egy, az eredeti szövegek szempontjából teljesen inadekvát, az ESTI ISKOLA világához azonban szervesen kapcsolódó situációt teremt, meghagyva az eredeti történetben szereplő „hősök” identitását. A kémia–testnevelés óra (micsoda párosítás!) olvasmánya, a MIBŐL LESZ A CSEREBOMLÁS? című elbeszélés például Goethe VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK című művének parafrázisa egy pingpongmeccs situációjába áthelyezve. A Goethe-szöveg narrációjának mozgalmasságát Bán Zsófia négy belső monológga formálja, melyekben az elbeszélői módok a külső szemlélő számára láthatatlan események mozgását követve változnak. Noha a történetidő alig lépi túl egy kétmenetes pingpongparti idejét, sűrítve (és persze leegyszerűsítve) az egész Goethe-mű megtörténéseinek a tanúi lehetünk.

Ugyanezt a módszert alkalmazza Bán Zsófia a földrajz–biológia–történelem óra keretében olvasandó MADAME DE MERTEUIL MEGRÁZZA MAGÁT című írásban. Laclos VESZEDELMEK VISZONYOK című művének átírásakor a helyszínt Bán a virtuális térbe (kommunikációs eszköz az internetes levelezőrendszer), idejét pedig néhány száz évvel későbbre, vagyis néhány hónappal 2001. szeptember 11-e elé helyezi át. Így az eredeti szerzői intenció szerint az érzékiséghez

és testiséghez szorosan kötődő szereplők a találkozás pusztá lehetőségétől is meg vannak fosztva (bár ettől a szövegek erotikus töltése alig csorbul), ugyanakkor a potenciális találkozás (beteljesülés) percre pontosan arra a pillanatra van időzítve, amikor az amerikai World Trade Center tornyába belecsapódik a két férfit (De Valmont-t és Dancenyt) „szermeseikhez” szállító repülőgép. A történetszakadás így egyrészt tovább mitizálja az eredeti szöveg eseményeit és szereplőit, másrészt profanizálja egy katasztrófa heroikus veszteségét azáltal, hogy a helyszín és az időpont a Laclos-regény szereplőinek erotikával és bűnnel túlfűtött „együttlétének” háttérévé válik, és egyúttal mintegy megváltástörténetet konstruál a tragikus események köré.

A hagyománytörésnek egyik legizgalmasabb példája az utolsó (a magyar-) órához kapcsolódó olvasmány (HOGYAN NEM – alcíme: RÉSZLEGES LETTÁR). A magyar irodalmi hagyomány meghatározó szereplőivel való nem találkozás nem a megtagadás vagy az elfordulás gesztusa, sokkal inkább az újraértelmezés és a személyessé tételé. A „nem”-ek valójában „igen”-ek, melyek viszonyítási pontokat jelölnek ki. Az elbeszélés leginkább az utolsó, Nádas Péterrel való nem találkozás elmesélésekor követ jól felismerhető stílust (az EMLÉKIRATOK KÖNYVE hosszú mondataira gondolok), egyébként azonban nem stílusparódiával vagy -imitációval van dolgunk, hiszen a töretlenül áradó szövegfolyam téjé inkább az elbeszélői én identitásának a kijelölése, az irodalomértés (és az önértés) különböző aspektusainak értelmezése. Így például az Ottlikkal való nem találkozásban egy, a szöveg integritását/identitását tekintve fontos problémát érint a szerző, amennyiben az irodalom női olvasását/olvashatóságát helyezi a szöveg középpontjába.

A variációs technikára épül a FILM (24/1) című szöveg is, mely az alkotás folyamatát is relativizálja, amennyiben széttörjélt narratív struktúrájában, az értékelésre való várakozás pillanata felől mutatva ironikussá tesz, deheroizál egy heroikus szituációt, „a nagy ugrását”. A sportverseny leírását az irodalmi „versenyre”, a sportoló teljesítményét a szerzőére vonatkoztatva is olvashatjuk: „Csak ki. Kiállsz. Csak meg. Megcsinálod. Benne lesz az egész eddig felhalmozott tudásod. Egy valóságos kis tudáskap-szula lesz. Egy vizuális tudáskap-szula. Hetekig le-

het majd elemezni. Minden mozzanatát tanulmányozni, mi több, tanítani fogják. Tananyag lesz, felelni kell majd belőled. Rettegni fognak tőle a kölykök, csak ezen legyünk már túl, gondolják majd, a többi már gyerekjáték. Imádni és gyűlölni fognak. Irigyelni és isteníteni.”

László Emese

A KIPONTOZOTT EMLÉKEZET

György Péter: *A hely szelleme*
Magvető, 2007. 326 oldal, 2990 Ft

Egy költözés mindig trauma (*seb*). S nemcsak azért, mert egy megszokott környezetből, helyből, az otthonból (Heim) egy idegen, nem otthonos (Unheimlich) környezetbe kerülünk át, azaz egy ismerős térből áthelyeződünk, transzportálódunk egy ismeretlen, idegen térbe, hanem azért is, mert a tárgyaink kényszerű és ismételt kézbevétele miatt (becsomagolás, kicsomagolás) időben is áthelyeződünk – ha csak átmenetileg is –, amennyiben bizonyos rég nem látott, rég nem forgatott tárgyaink arra kényszerítenek bennünket, hogy szembenézzünk a múlt idővel, hogy szembenézzünk régebbi énjünkkel, gondolatainkkal, vágyainkkal és féltelmeinkkel. Nemrégiben nekem is volt költözéskor egy ilyen élményem (tulajdonképpen több is, de talán ez volt köztük a legerősebb): előbukkant egy fotóalbum, amely utoljára kis-kamaszkoromban került véletlenül a kezembe, s amelynek tartalma, azaz a fényképek látványa akkor arra kényszerített, hogy gyorsan egy szekrény mélyére süllyesszem, hogy még véletlenül se kerüljön újra a szemem elé. Az albumot 1962-ben adták ki Varsóban, s szövege végig három nyelven, angolul, franciául és németül fut. A címét is három nyelven nyomtaták a borítóra: WE HAVE NOT FORGOTTEN – NOUS N’AVONS PAS OUBLIÉ – WIR HABEN ES NICHT VERGESSEN, s a belső borítón még két évszám is látható: 1939–1945. Az album Lengyelország s azon belül is elsősorban Varsó nácik általi lerohanását, valamint a lengyel koncentrációs táborokban történeteket és a lengyel ellenállást dokumentálja. Itt most nem térnék ki sem az

album perspektívájára, retorikájára, ideológiai beállítottságára, sem pedig a mai szemmel meg-hökkentően silány módon reprodukált fényképanyagára. Csak azt az érzést, illetve emléket idézném fel egy pillanatra, azt a tágra nyílt szemű rettenetet, amit ezek a képek akkor ki-váltak belőlem, s azt a meggyőződést, hogy soha többet ilyesmit nem akarok látni. Ugyan-akkor, ezek után folyamatosan kísértett az a tu-dat, hogy van ott valami a szekrény mélyén, ami egyfelől rettenetesen taszít, ám ugyanak-kor leküzdhetetlenül vonz is, mert jelenléte az otthonunkban nyilvánvalóan nem véletlen, valamiképpen nyilvánvalóan köze van a csalá-dom történetéhez, s halványan, nyomokban tudtam is, hogyan. Most, jó néhány évtizeddel később, amikor a költözés utáni kicsomagolás-kor mégis alaposan végignézttem, végigolvas-tam az albumot, nem annyira a tartalmával kellett szembenéznem – hiszen azzal időköz-ben már anélkül is megismerkedtem, hogy lát-tam volna –, hanem elsősorban a freudi elfoj-tás visszatérésének ilyen különös, mondhatni életszerű, szó szerinti megvalósulásával, mint-egy színpadi performálódásával. S ennek kap-csán azt is újra végig kellett gondolnom – amit az utóbbi években már számtalanszor megtet-tem –, hogy miképpen is alakult úgy az ottho-nunknak mint helynek az a szelleme, amely azt sugallta, hogy ezekről a dolgokról inkább nem beszélünk, s hogy kérdések, szavak, em-lékezés helyett inkább a könyvespolc és a szek-rény mélyére süllyesztjük az ezzel kapcsolatos dolgokat. Egy család, itt konkrétan az én csa-ládóm önreprezentációjának kérdéséről, probl-émájáról gondolkodtam tehát, ha úgy tetszik, az emlékezetpolitika egyéni, privát megnyilvá-nulási formájáról.

S miközben ezen elmélkedtem, előkerült egy csomag fénykép is, amelyet néhány évvel ez-előtt készítettem egy fertőrákosi kirándulás alkalmával. A II. világháború alatt hírhedtté vált fertőrákosi kőfejtőbe kényszer munkára vezé-nyelt s ott elpusztult munkaszolgálatosok nyo-mait keresve (s alig találva), végül egy kismé-retű, szerény táblára bukkantam a manapság barlangszínházként, illetve koncertteremként használt, kísérteties hangulatú s félelmetes léptékű kőfejtő egyik félreeső falán. A táblán a következő, számomra nem kevésbé meghök-kentő felirat olvasható:

MEGEMLÉKEZÉS

az 1944–45 fordulóján mártírhaltalt halt

.....munkaszolgálatosokról, akiket

a II. világháború kegyetlensége idehajszolt.

Állította Fertőrákos önkormányzata, Fertőrákos,

1995. május 8.

Az még hagyján, hogy merőben szokatlan do-log egy megemlékező táblának a funkciójára utaló címet adni (megemlékezés), s azt is va-lamiképpen kezelni lehet – ha nehezen is –, hogy (más, hazai emlékhelyekhez hasonlóan) a tábla megengedhetetlenül eufemizáló meg-fogalmazást használ, mely szerint a kisbetűs világháború (vagy netán a széljárás) s nem pe-dig konkrét emberek, illetve embercsoportok kegyetlensége hajszolta volna oda az áldozato-kat. Ám a márványba vésett öt pont láttán, mi tagadás, leesett az állam. Egy hely szellemé-nek, illetve emlékezetpolitikájának ilyen konk-rét, kézzelfogható, mi több, árulkodó és *kőbe vé-sett* formájával ritkán adatik találkozni, s ami-kor mégis megtörténik, alig akarunk hinni a szemünknek. Hiszen nem másról van itt szó, mint – megint csak – az elfojtott visszatérésé-nek szoborszerű (lásd: „kővendég”), márvány-ba vésett megjelenési formájáról vagy, ha úgy tetszik, az elfojtott visszatérésének emlékmű-véről. Vajon mi az a szó vagy fogalom, ami itt kipontozásra került? Mi az, amit ez a közösség – a világháború végének 50. évfordulóján s a rendszerváltás után hat évvel – nem akar ki-írni, illetve kimondani, ám aminek a helyét mégis ott hagyja, kipontozva? Mi az, amit nem vesz a szájára, és miért? Netán kegyeletből? Netán nem tartja a szót márványba véshető-nek, nem elég illendő? Vagy talán azért hasz-nálja a kipontozás technikáját, hogy minden-ki helyettesítse be a kihagyott szót avval, amit jónak lát? A közösség szemérmesen rábízná az egyénekre, hogy kire vagy mire emlékezzenek ezen a helyen? Ha azonban a kőfejtő helyszí-ne nem járul hozzá a történelmi emlékezet megkövesedett rétegeinek felfejtéséhez is, ha az emlékezés aktusa ennyire ki van ürítve, mi-ért éppen itt áll és nem másutt? Ha az emléke-zet ilyen fokon *kipontozásra* kerül (szó szerint és sportnyelvi értelemben egyaránt), akkor a márványtábla és a kőfalak hidege mellett va-jon marad-e valami, ami egy közösséget – adott esetben egy nemzetet – képes kapcsolat-

ba hozni saját múltjával és azon keresztül saját jelenével?

György Péter A HELY SZELLEME című legújabb tanulmánykötete úgyszintén ilyen és ehhez hasonló kérdéseket jár körül. S talán nem véletlen, hogy éppen egy köfeytő mint emlékezetpolitikai helyszín példája kapcsán térünk rá e könyv vizsgálatára, hiszen vállalkozása nyilvánvalóan a foucault-i *tudás archeológiájának* konceptuális és szövegszerű megvalósulása, amennyiben a lokális tudás *felfejlesztésének, feltárásának* elengedhetetlen fontosságára hívja fel a figyelmet egy olyan világban, amelyben az úgynevezett „új emlékezet”, az egyeduralkodóvá váló globális médiatér egyre inkább eloldja az emlékezetet az eredeti földrajzi-kulturális kontextusaitól, s ezzel egy gyakran üres, „mesterséges reprezentációs masinéria” részévé teszi (17.). A szerző lényegében az egész kötettel arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy az emlékezet elektronikussá válásával a tudás univerzalizálódik, ami, e folyamat pozitív vetületei mellett, egyben azt is jelenti, hogy ezáltal e tudástartalmak gyakran vészesen kiürülnek, formalizálódnak. Az új korszellem tehát egyre inkább arra kell sarkalljon minket, hogy üres rítusok helyett olyan tudásra törekedjünk, amely a hely szellemének megértéséből fakad.

Egy kötetet, íróként és olvasóként egyaránt, nyilván leginkább úgy érdemes megközelíteni, hogy azon túl, hogy egymás mellé helyezett szövegekből áll, hogyan tudhat egészként konstituálódni és működni, azaz hogyan képes szerkezetiileg megátogatni az írásokból kirajzolódó s fentebb már vázolt alapállításait. A kötetbe gondosan beválogatott kilenc írást figyelembe véve azt látjuk, hogy mindegyik az emlékezet, az emlékezés különféle helyeivel, helyszíneivel foglalkozik, olyan helyekkel tehát, amelyek a maguk módján mind arra szolgálnak, hogy a kulturális és történelmi emlékezet őrzőiként, illetve ideális esetben működtetőiként, működésben tartóiként funkcionáljanak. A felvezető, tehát az egész kötet (a szöveghely) szellemét meghatározó nagyívű, hatalmas szakanyagot mozgó tanulmány *AZ EMLÉKEZET TOPOGRÁFIÁJA (A NÉV ÉS A HELY SZELLEME: AUSCHWITZ/OSWIECIM, ETTERSBERG/BUCHENWALD, MAUTHAUSEN)* címet viseli, s ebben a szerző arról a fordulatról ír, amelynek következtében az elmúlt húsz évben a „holokausz kultúrá-

ja”, valamint a zsidósággal történtek „számos országban a politikai identitáskultúra alapvető részévé váltak” (15.). György Péter tehát a következőképpen fogalmazza meg első tézisét: „A holokausz-emlékművek emlékhelykévé történő átalakulása és az ezzel járó jelentésváltozás – e tanulmány fő kérdése – szorosan összefügg ezzel a fordulattal.”¹ (16.) Ez az írás az egyes koncentrációs táborok mikrohistoriográfiai elemzésével, a táborok lokális kontextusának feltárásával olyan esettanulmány(oka)t nyújt a közönség számára, amelyek világossá kívánják tenni azt a módszertant, amelyet György Péter használnak és követendőnek ajánl az emlékezetpolitika tereinek elemzésekor, mi több, ideális esetben már a megteremtésekor, létrehozásakor. A táborok nevének, a névnek, írja a szerző, „egyszerre kell őriznie metaforikus erejét és kérlelhetetlen konkrétságát” (18.). A holokausz eseménye univerzális tanulsággá, tudássá és paradigmává vált, s paradox módon éppen ez az univerzalizáció akadályozza a valódi megértését. A művészetekben s elsősorban a vizuális művészetekben való „adaptációja” (mert a valódi *feldolgozást*, a gyász és emlékezetmunka valódi elvégzését csak ritkán segítik elő) sokszor inkább csak akadályozza a megértést, a valódi tanulás folyamatát, s ez az „esztétizáló dramaturgia, az etikai evidencia, egy mártírológiai olajnyomat vizualitása, az elkérülhetetlen hamisítás az a szükségesszerű esztétikai ár, amelyet korunk a morális univerzális traumaparadigmáért, vagyis a holokausz abszolutizálásáért és ahistorizálásáért fizet” (21.).

Ez a *traumaparadigma* az a lingua franca, amelyet az egész kortárs – de legalábbis nyugati – világ beszél, s ez az a beszédmód, amely a kortárs világnak mint *helynek* a szellemét meghatározza. Az előbbi beszúrás jelzi, hogy itt merül fel először a beszédpozíció kérdése, illetve problémája, mert felvetődik, hogy a globális médiatér megteremtése vajon egyúttal *valóban* azt jelenti-e, hogy a holokausz eseménye szó szerint univerzálisan, azaz a világ minden pontján *ugyanúgy* működik-e meghatározó traumaparadigmaként, vagy csak mi tételezzük így, a világnak erről a pontjáról beszélve. Ez a kérdés természetesen nem relativizálni kívánja a holokausz eseményét, csupán felvetni a beszédpozíció kérdésének fontosságát, amennyiben egy közös nyelvnek (*trauma*) is lehetnek/vannak helyi dialektusai, változatai, amelyek adott esetben befolyásolhatják a jelentést.²

E kérdés kibontása nyilvánvalóan meghaladja e recenzió kereteit, de félek, hogy mondjuk Kambodzsából nézve nem olyan egyértelmű ennek a traumanyelvnek a transzparenciája – lásd például a mai, kambodzsai emlékezetpolitika egészen másfajta választ az emlékezet működtetésének mikéntjére.³

Az abszolutizálás és ahistorizálás béklyóit és limitációit kívánja a szerző a felkészültségét tekintve nagyszerű felvezető tanulmányban ajánlott metodológia segítségével fel-, illetve kiszabadítani. Éppen ezért, a kötet szerkezete szempontjából, ennek az írásnak kiemelten fontos szerepe van, hiszen ez az a metodológia, amelyet aztán a kötet többi darabjában is alkalmaz, mintegy bemutatva különböző felhasználási terepeit, módozatait. A következő három írás a különböző helyeken (Bécsben, Londonban, Berlinben és Szentpéterváron) létrehozott Freud-múzeumok jellegzetességeit elemzi, mely téma nyilvánvalóan szervesen illeszkedik egy olyan kötetbe, amelyik nem csupán a történelmi és kulturális emlékezet őrző- és működtetőhelyeiről, intézményeiről szól (lásd: múzeumok, könyvtárak, archívumok), hanem arról is, hogy egy-egy hely szellemének feltárása hogyan hozhat elő egyúttal bizonyos tudattalan, elfojtott tartalmakat az adott kultúrában, mely perspektívát s nyelvhasználatot kinek másnak, mint Freudnak köszönhetnénk. „*A Freud-múzeumok a freudizmus történetének a múzeumai is, s a pszichoanalízis és képviselőinek sorsa elválaszthatatlan attól a félelemtől és rettegéstől, amely a Harmadik Birodalom mindennapjait átjárta. Ebben a tanulmányban azt szeretném megmutatni, hogy a két múzeum [a bécsi és londoni] kiállítástechnikai részletkérdései hogyan reflektálnak erre a traumára*” – írja György Péter az OIDIPUSZ KOLONOSZBAN – FREUD (MÚZEUM) SZÁMÜZETÉSBESEN című, mélyrétegekig ható, a *close reading* irodalomkritikai módszerét egy alternatív terepen alkalmazó tanulmányában (80.). Ezután a müncheni Pinakothek der Moderne múzeumnak szentel egy fejezetet („...akik a naív befogadásnál többre tartanak igényt, azok az épületet csak a szomszédságával együtt érthetik meg” – 126.), melyet a római Ara Pacisről írott tanulmány követ („Melyik léptéket kell használni egy város emlékezetének megőrzésekor?” – 142.), majd – szinte váratlanul – egy magyar esettanulmánnyal folytatja (AZ EMLÉKEZET SZÉTESÉSE – AZ OLVASHATATLAN VÁROS), amelyet az új, budapesti '56-os emlékműről írt (mi történik akkor, ha „egy emlékmű nem válik

kultikus emlékhellyé” [152.], és mitől nem válik, nem válhat azzá), miután is rátér a virtuális, digitális könyvtárak hiperaktuális problémájára (CECI TUERA CELA – EZ ELPUSZTÍTTJA AMAZI), hogy végül a kötetet egy, az elsősorban a New York-i MoMA-nak (Museum of Modern Art) szentelt múzeumtörténeti, mikrohistoriográfiai tanulmánnyal zárja, mely lenyűgözően tág kitekintése folytán, legalább két másik tanulmányt hordoz magában (KLINIKA ÉS TEMPLOM – A MÁSODIK MÚZEUMKOR).

A kötet egészét olvasva azonban mindvégig egyfajta hiánydramaturgia munkál, mindvégig az az érzésünk, hogy valami nincs kimondva, illetve meghatározva, hogy van valami, amiről nem lehet/kell/szabad (?) beszélni, mert az – feltehetően – túlságosan lehorgonyozná, behatárolná a beszédpozíciót, ami viszont – feltehetően – a felvezetett módszer feltételezett univerzális használhatóságát ásná alá. Csak hogy egy módszertan aligha tételvezető univerzálisnak, hiszen az – ideális esetben – mindig egy adott, meghatározott problémára, feladatra koncentrálna, mely probléma feltehetően mindig meghatározott kontextusban jelentkezik. Ezt a hiányérzetet nagyban orvosolná, ha ennek az amúgy nagy műgonddal összeállított kötetnek lenne egy olyan bevezető fejezete, amelyből kiderülne, hogy mi az a kontextus („hely”), amelyben ezek az írások s az írásokon túl ez a kötet megszületett, azaz egyszerűen: miért gondolja a szerző úgy, hogy 2007-ben Magyarországon ennek – és éppen ennek – a kötetnek kell megszületnie s a közönséghez eljutnia. S ez a kérdés – azon túl, hogy György Péternél hozzászokhattunk, hogy *könyvben* s nem csupán egymás mellé helyezett írásokban gondolkodik – éppen azért dereng mindvégig az olvasó fejében, mert egy *metodológia* ismeretetésével, illetve az arra való fókuszálással a kötet nagyon erőteljes, implikált didaktikus (tanító) funkcióval rendelkezik, csak éppen nincs kimondva, hogy kit és hol szeretne mindezt tanítani. Erre nyilván lehet azt mondani, hogy éppen ez benne az elegáns, hogy nincs kimondva, nincs szájbarágra, hogy indirekt módon kommunikál, s hogy „*those who know, will understand*” – a probléma csak az, hogy ez a kötet elsősorban azoknak szólna igazán, akik *nem* tudják („*those who don't know*”). Azzal, hogy bemutatja, ismerteti, hogy *máshol*, *mások* (Európában és az Egyesült Államokban) hogyan használják/használták ezt a bizonyos (már az

első tanulmányban vázolt) módszert, egyfajta diszkurzív távolságba helyezi magát, ami éppen e kötet esetében (amely A HELY SZELLEME címet viseli!) érdekes, mi több, paradoxonszerű problémát vet fel, nevezetesen: hogy a hely szellemének problematikájáról való beszédkor a *beszéd helyétől való távolságban beszél*. S így módon a lokalitás kérdésének problematizálása érdekes módon, egyfajta metaszinten is megjelenik a kötetben. A kérdés most már csak az, hogy jó-e ez avagy rossz. Ideális esetben azt gondolom, hogy egy igazán fontos könyv (mint amilyen ez is) megjelenése szimpotomatikus kell legyen, azaz valamiféle lakmusz-papírként kell jeleznie, hogy hogyan reflektál nemcsak a tágabb, hanem a szűkebb intellektuális-kulturális környezetére, azaz saját szűkebben vett kontextusára. Tévedés azt gondolni – s az egész kötet szelleme ez ellen beszél –, hogy ha ezt megteszi, akkor túlságosan partikulárisává válik, hiszen éppen a szerző maga hangsúlyozza mindvégig „a lokális tudás” fontosságát, jelentőségét, sőt megkerülhetetlenségét. S éppen ez a lokális tudás, illetve tapasztalat az, ami az ismertett (és máshol már sok helyütt bevált) metodológiát gazdagíthatná vagy adott esetben izgalmasan problematizálhatná – mint ahogy azt meg is teszi az ’56-os emlékmű meggyőző és egyedi elemzésekor.⁴ Úgy vélem, a kettő, az *itt* és *ott*, a lokális és távolabbi esetek gyakoribb ütköztetése, a különbségek felszíkírástátása, illetve dialógusba hozása nemcsak hogy gazdagítani és élénkíteni tudná ezt a diskurzust (amiért a másik oldal, amelynek nincs meg ez a tapasztalata, csak hálás lehetne), hanem sokkal jobban meg is tudná világitani a dolog *tétjét*, hogy mi van akkor, amikor a módszer – ilyen-olyan okok miatt – nem működik, mert mondjuk az adott (politikai-kulturális-gazdasági stb.) körülmények nem engedik működni. Amíg ez a tét nem világos, addig a tágabb közönség számára mindez csupán akadémikus foglalatosságnak fog tűnni. Márpedig úgy gondolom, hogy egy ilyen könyvnek igenis van – és kell legyen – mondanivalója a saját, tágabb (laikus) közönsége számára is, ha az első tanulmányban performált – jó értelemben vett – didaxist végig performálni akarja. Otlíkot parafrázálva, az „*elbeszélés nehézségei*” mellett jó lenne az alkalmazás nehézségeiről is beszélni.⁵ Ehhez pedig hasznos lett volna több lokális (vagy regionális) példát is-

meríteni és egy lokálisabb referenciatérképet is használni. Mert a kötet kiugróan naprakész szakirodalma – amit György Pétertől mára már megszoktunk – igazán akkor tudna működésképpé lépni, ha dialogizáltatva lenne a tárgyra vonatkozó helyi, lokális szaktudással (a gazdag, harmincoldalnyi bibliográfiában, ha jól számoltam, mindössze négy magyar hivatkozás van).⁶ Ehelyett tulajdonképpen lemond arról, hogy a kétfajta tudásanyagot és diskurzust integrálja, kiegészítse.⁷ Mint említettem, mindez kifejezetten egy A HELY SZELLEME címet viselő kötet tárgyalásakor válik említésre méltóvá, mert egy kötet, metaszinten, gyakran maga is adalék a (származási) hely szellemének feltárásához – a hely szelleméhez ez is hozzáartozik. Vagyis összefoglalva az eddigieket: vajon a hely szellemének diskurzusa meglehet-e a hely lokális diskurzusa nélkül? Vajon nem fizetünk-e túl nagy árat az ellipszis útján létrejövő eleganciáért?

Mindeme kérdések felmerülése ellenére – vagy talán éppen ezek miatt – A HELY SZELLEME alighanem az utóbbi idők egyik leg gondolatébresztőbb könyve, s valószínűleg György Péter eddigi legjelentősebb műve, amennyiben, bizonyos értelemben összegezi az eddig megjelenteket. Az elmúlt két évtizedben kiemelten hangsúlyossá vált témák, az emlékezetpolitika története, valamint az emlékezet kultúrtörténete, az emlékezet helyeinek jelentése és megteremtése korunkban, a globális médiatér világában valamilyen formában mind tárgya volt már a korábbi műveknek is. A HELY SZELLEMÉBEN visszatérő motívum a telített hely kontra üres tér problémája, illetve az, hogy mitől válik egy hely „telítetté”, az eredeti tárgyak jelenléte vagy valami más által. A tét – lényegében a kötet minden darabjában – a kulturális reprezentáció kérdése, s ez az, amit a szerző nemcsak helyek, tárgyak, illetve művészeti vagy dokumentumképek, hanem épületek elemzésével von vizsgálat alá.⁸ A kulturális reprezentáció pedig nem más, mint az (emlékezet)politika megnyilvánulási formája, melynek a – gyakran láthatatlan – működésmechanizmusát megérteni, illetve megértetni minden felelősen gondolkodó értelmiséginek és minden felelősen gondolkodó társadalomnak elsődleges, égető és kikerülhetetlen feladata. Ha úgy tetszik, az ezzel való foglalkozás nem pusztán esztétikai, hanem morális kérdés – s ez az állí-

tas az, ami György Péter könyvéből minduntalan kihallatszik. A kérdés az, hangsúlyozza a szerző, hogy mitől válik egy tér autentikussá, s hogy mikor mit kell tenni, változtatni azért, hogy azzá váljon vagy az maradjon – s lévén minden tér egyedi, általános recept híján konkrét esettanulmányokat kínál. A két nagyívű nyitó- és zárótanulmány ennek a problémakörnek a beláthatatlanul tág kereteit jelöli ki. Az EMLÉKEZET TOPOGRÁFIÁJA című nyitódarabban a koncentrációs táborok háború utáni történetét, illetve a múzeumi létük különböző fázisait tekinti át, mely történet kivételes plaszticitással tükrözi az adott hely, ország, kultúra emlékezetpolitikai fordulatait. A KLINIKA ÉS TEMPLOM című zárótanulmány pedig, amely Arthur Danto vizsgálódásai nyomán A MÁSODIK MÚZEUMKOR alcímet viseli, nemcsak a MoMA-nak mint múzeumnak a funkcióváltásait elemzi⁹ (többek közt a *modern* fogalmát lassan teljesen hátrahagyó *kortárs* művészet problémakörét), s nemcsak a múzeum mint architekturális tér ön- és kultúrareprezentációs kérdéseit,¹⁰ hanem – és ez már valójában egy külön tanulmány témája lehetett volna – nem kevésbé hűsbavágóan azt is, hogy mivé lesz a múzeum intézménye (adott esetben egy könyvtár vagy archívum) a globalizáció révén alapvetően megváltozott városfejlődés korában (lásd például a Guggenheim-múzeumok brandként, sorozatként való kiépítését – bizonyos értelemben disneyfikálását –, valamint a spektakuláris építészeti jelenségét szerte a világban).¹¹ „A múzeum intézménye a jelentéssel rendelkező hely akaratlan műemléke. A második múzeumkor – a kortárs »museum-boom« – paradoxonja éppen ez: a jelentés nélküli, mégis szimbolikus kulturális terek rendszerében álló ünnepi épületek, amelyek a virtuális miliő szellemét hordozzák”, írja a szerző. (262.) Ennek ellentétéként, illetve alternatívjaként említi az olyan „épületeket” vagy inkább struktúrákat – mint például Shigeru Ban konténeréből ideiglenesen bárhol felállítható Nomád Múzeuma –, amelyek nem reprezentatívak, s ezért szimbolikájuk nem kisajátítható, nem felhasználható különféle (kulturál)politikai célok számára. Kérdés, hogy az efféle tiszteletre méltóan purista építészeti törekvésekkel vajon valóban létre lehet-e hozni valamit, ami pusztán és tisztán „csak” hely. Hiszen az építészet, miként arra György Péter is rámutat, a világban van, s éppen ez teszi a vele való

foglalkozást ki- és megkerülhetetlenné. S ha figyelembe vesszük azt a hatalmas, még elvégzendő munkát, amely a mai magyar társadalom előtt áll az architektúra tereivel szorosan összefüggő emlékezetpolitikában, nyugodtan mondhatjuk, hogy György Péter könyve nélkülözhetetlen szolgálatot tesz.

Jegyzetek

1. E tanulmány egyik fő szála éppen az *emlékmű és emlékhely* közti funkcionális és reprezentációs különbségek megvilágításával foglalkozik. Ezzel kapcsolatos a tanulmány második alapállítása is: „...a koncentrációs táborokban történtek csak az eredeti helyszínek rekonstrukciója és vizuális látványosságok hiányán keresztül válhatnak érthetővé, s e hiány visszavonhatatlanságának tapasztalatával talán átélhetővé is”. (21.) Hozzátenném, hogy a rekonstrukció fogalmának nyilvánvaló félreértelmzéséből származik az a jelenlegi magyarországi gyakorlat, amely szerint sorra építik újja történelmi romvárait, csinos, piros cseréptetőt kerítve föléjük, melyekből ily módon kizárólag turisztikai látványosságot, egyfajta történelmi Disneylandet hoznak létre (lásd lovagi tornák stb.). Többek közt a rom-telosznak ez a sajátos interpretációja teszi égetően szükségessé A HELY SZELLEMÉ-HEZ HASONLÓ KÖNYVEK megjelenését.
2. Lásd, per analogiam, e kötetben az OIDIPUSZ KOLONOSZBAN – FREUD (MÚZEUM) SZÁMÜZETÉSÉBEN című tanulmány első, Sander Gilman-tól idézett bekezdését: „A legmeglepőbb az, hogy a pszichoanalízis új diskurzusa, a tudományos nyelvhasználat, amelyet Freud kifejleszt (többek között) abból a célból, hogy az antiszemitizmus démonát kiűzze a humántudományok világából, a zsidó nyelvhasználat sztereotípiájává válik (még Freud számára is). A feszültség a pszichoanalízis egyetemes törekvése és az egyediség bélyege között, vagyis a gyanúsítás, miszerint a diskurzus nem más, mint burkolt zsidó nyelv, jól mintázza, hogy milyen nehézségekkel küzdöttek a zsidó tudósok a századfordulón. E küzdelem körülményei beleíródtak a zsidó testbe, nemcsak a tudományba, hanem általában abba a kultúrába, melyben a zsidók éltek.” (79.)
3. Lásd például – a történelmi traumáktól szintén nem megkímélt keleti kultúrákban – az egyedi áldozatok említésének hiányát (például nevek felsorolása szóban és/vagy írásban), valamint a tanúságtétel műfajának relatív hiányát.
4. Képzeld el, hogyan mozgósíthatta volna a kötet dinamikáját, ha mondjuk még a Páva utcai Dokumentációs Központtól, a Terror Házáról vagy a Szoborparkról is tartalmazna elemzéseket. Meglehet,

hogy ezeket az írásokat György Péter külön kötetbe szánja, ám éppen a keverés gesztusával emelhetne volna be a lokális példákat a nemzetközi diskurzusba – illetve vice versa, a nemzetközit a lokálisba.

5. Ennek tanulságos példaként említhetjük azt, ahogyan az (elsősorban amerikai) feminista teória átvétele történt a kelet-európai országokban, ahol legalábbis jó ideig elmaradt az alkalmazásnak a politikai-kulturális különbségekből adódó nehézségeire, illetve problémáira való reflektálás, ami aztán meg is hozta az ádáz ellenállás és elutasítás eredményét.

6. Éppen a referenciák gazdagsága miatt a kötetnek nagy előnyére és az olvasónak nagy hasznára vált volna egy index összeállítása is.

7. Ennek ritka ellenpéldáját egy *AZ EMLÉKEZET TOPOGRÁFIÁJA* című tanulmányhoz tartozó lábjegyzetben találhatjuk (72., 29. láb.), ahol a szerző Jan T. Gross: *NEIGHBORS: THE DESTRUCTION OF THE JEWISH COMMUNITY IN JEDWABNE, POLAND* című, 2001-ben a Princeton University Press által kiadott könyv jedwabnei, illetve lengyel fogadtatásáról, valamint a könyv ottani utóéletéről beszél. Nem kevésbé fontosan György Péter itt megjegyzi: „Az én olvasatomban Gross könyvének attitűdje, retorikája jelentősen eltért a »történet« elsősorban amerikai médiareprezentációjától. Itt köszönöm meg Karolina Szmagalskának, hogy kéziratát a rendelkezésemre bocsátotta. Vö. *Karolina Szmagalska: THE REFUSAL TO MOURN. THE POLISH DEBATE ON THE DESTRUCTION OF THE JEWISH COMMUNITY OF JEDWABNE. New School for Social Research, Anthropology Department, New York, kézirat.*” Például ilyesmire gondolok, amikor az itt és ott ütköztetéséről beszélünk.

8. Itt jegyezném meg azt is, hogy egy ilyen könyv képek nélküli megjelenítése, gondolom, csak a kiadó feltehetően súlyos anyagi helyzetével magyarázható, illetve azt *illusztrálja* – ám e magyarázat nem csökkenti az olvasó ezzel kapcsolatos erős hiányérzetét, azt az érzését, hogy ezzel a költségkímélő döntéssel a kiadó nem csak a könyvet, de őt is *megrövidítette*.

9. S azt a kérdést, hogy ez miért lehet érdekes az amerikai kontextuson kívül, rögtön meg is válaszolja: „A MoMA metamorfózisa és az átalakulás kritikája túlmutat önmagán: alapvető tapasztalat a kortárs művészet lehetséges elmélete(i) számára, hiszen ez a történet nem csak mértékben a »posthistorical museum« kontextusának archetípusa is.” (222.)

10. Lásd: a térbeli elrendezés nyelvére lefordított elméleti kánon problémáját, vagy, nem kevésbé jelentősen, a művészetpolitika és nemzetközi politika összecsengésének kérdését, valamint a MoMA belpolitikai pozícionáltságának váltakozásait (politika- és kultúrtörténet szoros egybefonódása).

11. Lásd *A TRANZNACIONÁLIS MŰZEMIPAR – A SPEKTÁKULUM ÉPÍTÉSZETE* című alfejezetet.

Bán Zsófia

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Tisztelt Szerkesztőség, Tisztelt Voigt Professzor Úr!

Örömmel olvastam Voigt Vilmos írását a lap 2007. októberi számában Marót Károlyról, a magyar ókortudomány és folklorisztika egyik jelentős alakjáról. Több okból is: egyrészt a Maróttal foglalkozó irodalom csekély, ellentétben Marót – a szövegek mennyiségét tekintve (is) – hatalmas munkásságával; másrészt, mert értesültem belőle egy kétkötetes Marótkiadás tervéről; harmadrészt azért, mert Marót Károly – tudomásom szerint valóban ropantul eseménytelen – életéről nem tudok sokat, így a cikkben szereplő anekdotikus részletek is érdekesek voltak számomra.

De Voigt Vilmos írása alapján (mely eredetileg lektori jelentés volt) furcsa kép alakulhat ki Marót Károlyról, és a *Holmi* olvasói számára talán nem világos, hogy miért kell ekkora jelentőséget tulajdonítani valakinek, aki minden jel szerint bogaras öregember volt, és akinek írásait (a cikk szerint) személyes környezete érthetetlen és egzaltált szöveghalmaznak tekintette. Voigt Vilmos gunyoros sorai talán csak az idős Marót Károlyra vonatkozó (etnográfuskörökben uralkodó) valamikori közvélekedés hangulati elemeit próbálják érzékeltetni, és nem a szerző véleményét közvetítik, de azért így sem szolgálják Marót Károly jobb megismerését. Minthogy hozzám csupán Marót írásai jutottak el (1963-ban, halála évében meg se születtem), nem tudom a felidézett életrajzi részleteket a fent elmondottakon túlmenően kommentálni. Talán csak annyit: Ortutay Gyula „pártfogása” biztosan ártott Marót Károly megítélésének. Akik idegenkedtek Ortutay személyiségétől és módszereitől, azok automatikusan elhatárolódtak Marót Károlytól is, amint ez például Vargyas Lajos *KERÍTÉSEN KÍVÜL* című önéletrajzi írásának Marót Károlyra vonatkozó részleteiből is kiderül.

Marót szélesebb körű elismertségét (részben) valóban azok a körülmények akadályozták, melyekre a szerző is utal, írásainak körülményességét, gondolkodásmódjának rögeszmességét illetően. Ennek ellenére életműve bámulatosan eredeti, gondolatgazdag és jó értelemben véve szerteágazó. Főbb tézisei közül

szeretnék néhányat kiemelni: ilyen a homéroszi epika kanonikus (mértékadó) szerepe az európai irodalom történetében, a prehomerikus irodalom mágiikus-népi – értsd: nem heroikus – karaktere, a rítusok recepció-központú megközelítése, az archaikus műfajok tipológiája. De itt említhetjük Marótnak a szóbeliség prioritását hangsúlyozó irodalomfogalmát vagy a klasszikus antik irodalom és az irodalmi modernség kapcsolatát firtató rendkívül eredeti (ugyanakkor Curtius, Eliot, Frye, de akár Babits nézeteit idéző vagy azokkal érintkező) meglátásait is. Igaz, Marót egyrészt afféle társtalan, csupán önmagát képviselő tudományos „paradigma” volt, ez valóban megnehezítette azt, hogy nézetei szélesebb körben elterjedjenek; e szempontból talán Hajnal Istvánhoz tudnám hasonlítani. Másrészt olyan hagyományokhoz kötődött, melyek csak rendkívül szórványosan voltak jelen a kortárs magyar tudományosságban, így Ernst Cassirer szimbólumelmélete, Aby Warburg kultúraértelmezése, a harvardi „*oral formulaic poetry*” kutatás. Mindezt különös módon néhány, az ő korában divatos név is kiegészítette, ilyen Bergson vagy Croce hatása; Marót recepcióját illetően ez utóbbiak József Attila költészetfelfogásában hagytak nyomot, amint erre Horváth Iván és Tverdota György felhívta a figyelmet.

Kétségtelen, hogy az ötvenes években Sztálint is idézte, de nem volt sztálinista, különböztessük meg a kettőt. Marót furcsa, félszívvel vállalt, kései marxizmusa abból állt, hogy munkáiba beemelte Marxnak az emberi közösséggel, valamint a görög klasszikusokkal kapcsolatos megállapításait, melyek amúgy is abból a pre-romantikus gondolatkörből származtak, melynek Marót – egy *másik* hagyományágon – maga is folytatója-örököse volt. Nem néztem át az összes Sztálinra történő hivatkozását; 1956-ban kiadott főművében, A GÖRÖG IRODALOM KEZDETEI-ben Sztálint egyrészt olyan témákkal kapcsolatban idézi, melyek folklorisztikai közhelyek (például a szóbeliség prioritása), itt egyszerűen odaírta tekintélyérvként (és nyilván, hogy nem marxista tudományos életműve miatt magát mentse) Sztálin nevét. Máshol, a nyelv és a ritmus pszichofiziológiai eredete melletti érvelésében használja (jellemző módon Pavlov

neve mellett). Ez annak a biológiai romanticizmusnak a kifejeződése, melyben a marxista esztétika is megtalálhatta a maga visszaigazolását, épp redukcióra hajló megközelítésmódja miatt; lásd Karl Bühler hatását Lukács kései műveiben. Végül Sztálinra hivatkozik a hírhedt nyelvtudományi tézisek kapcsán; itt Marót – Sztálinnak a stadiális iskolát, név szerint Marr szovjet nyelvész bíráló írásaival összhangban – arra utal, hogy a nyelv a gondolkodás, a költészet, a kultúra független összetevője, és nem „felépítmény”, ahogy korábban szokás volt elgondolni. (A stadiális nyelvészet Sztálin támadása előtt a hivatalos sztálinista nyelvtudomány volt, egyébként Bahtyinra is erősen hatott.)

Szerintem ezek nem szégyenteljes dolgok; továbbá a tudományos diskurzus keretein belül értelmesen tárgyalható problémák, biztos vagyok benne, hogy mindezt Voigt professzor úr (nálam jobban) is tudja, de cikkében mindezek a Maróra vonatkozó körülmények egy beijedt öregember komikus és opportunistá kapkodásaként lettek beállítva, ha talán szándéktalanul is.

Fontosnak tartom azonban a cikk pontos, bár olykor a paródia határát súroló megjegyzéseit Marót Károly tudományos stílusát illetően. Marót szövegei valóban zsúfoltak, túlteng bennük a reflexió, a folyamatos önkoriggalás, a hihetetlen mennyiségű idézet, lábjegyzet; nem egy írása olyan, mintha voltaképpen kettő (vagy akár több!) tudományos értekezés szövege futna bennük szimultán egymás mellett. Mindezek azonban nem fogyatékok, egyszerűen Marót összetett és szerteágazó gondolkodásmódjának nyelvi megtestesülései. Marót Károly tézisekben is összegezhető tudományos nézetei mellett éppen ez a gondolkodástechnika, az utalásokból, a szövegek hirtelen-váratlan kapcsolódási módjaiból, a kereszthivatkozásokból, a folyamatos (olykor, elismerem, hogy kényszeres) reflexiókból és korrekciókból, a Marót-írások hihetetlenül erős intertextuális dinamikájából tanulhat bárki, aki veszi a fáradságot, hogy leemelje a polcra e kissé elfeledett szerző műveit.

Tisztelettel
Havasréti József

Tisztelt Szerkesztőség!

Néhány hónappal a megjelenését követően vettem csak kézbe a *Holmi* 2007. áprilisi számát, melyben Kerényi Ferenc írt recenziót a PIM Jókai-gyűjteményének könyvkatalógusáról. Mint azóta már bizonyára többen jelezték – de a biztonság kedvéért megteszem én is –, az említett recenzió sajnos hibát tartalmaz: Czákó Zsigmond nem Jókai párbajpisztolyával lett öngyilkos, hanem – mint az köztudott – a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében Csengery Antal pisztolyával.

Tisztelettel
Dr. PhD Dörgő Tibor

*

Tisztelt Szerkesztőség!

Dr. Dörgő Tibornak igaza van: Czákó Zsigmond Csengery Antal szerkesztő pisztolyával lőtte föbe magát. Az olvasó tájékoztatására (és megbocsáthatatlan tévedésem némi magyarázatául, hogy ti. hogyan kevertem ide Jókait) álljon itt a legilletékesebbnek, a *Pesti Hírlap* ro-

vatvezetőjének és szemtanújának, Emődy Dánielnek a tudósítása a lap 1847. december 16-i számából: „*Alig pár perc múlva a pisztolylövésre tért át, s kérdezé, valljon e lapok szerkesztőjének célzó pisztolya nehezebb e, mint báró Keményé, melyet ő azon ürügy alatt kért el, hogy külvárosi lakásában magát éjjeli megtámadás ellen óltalmazhassa? Az Életrajzok szerkesztőjétől [Jókai Mórtól] is hasonló szin alatt kért el a napokban egy kétszövű pisztolyt. A miénk legjobban megnyerte tetszését. Kezébe vette, s ismételt figyelmeztetésünkre, hogy töltve van, sem adta vissza. Allitá, hogy e fegyverrel 15 lépéstről ellőné a huszast. Ezek voltak végső szavai. Ugy lát-szik, csak azon percre várt, midőn mindkettőnk figyelme, kik jelen voltunk, az ablakon ki, az utcára fordult. Egy kis durranás után, melyet lővésnek alig gondolhatánk, halálmeredten ült előbbi helyzetében boldogtalan vendégünk.*” E fegyvertörténeti tény tisztázása után szeretném leszögezni, hogy a kifogásolt fél mondat helyesbítése sem Jókai és Czákó kapcsolatáról, sem Jókai könyvgyűjtő szokásairól vallott ismereteinket nem módosította. A könyvismertetésben pedig végtére is erről volt szó.

Kerényi Ferenc

„TANÚ VAGY, NEM MEHETSZ EL”

Szabó Magda emlékére

Ki volt nekem Szabó Magda? A rokonom – de sok idő telt el, amíg ő is azzá fogadott. Gyermekkoromban naiv büszkeséggel azt reméltem, hogy akár a lányának is hihetnek, mivel őt ugyanúgy hívják, mint édesanyámat. És borzasztóan tetstett, ahogy – mint az OKÚT-ban megírta – kisgyermekként úgy róttá le tisztelétét Arany balladáit előtt, hogy legkedvesebb madaras-szilvás lehúzósképét ragasztotta rá a díszkiadás moarélapjára. Most is az ujjamban érzem ennek a gesztusnak a testi mivoltát: az áhítatos gyermek áldozatot hoz – a naivitását, a szellemi szüzességét ajánlja fel a mindent megváltoztató versélményért –, de a vékony hártján át ugyanakkor bele is simogatja magát a könyvbe mint tárgyba és szellemiségbe. Ahogy a hívők a szenteket, ő is a csupasz bőrrel érinti a klasszikusokat, átengedve és elkötelezve magát a nagyságból áradó delejes erőnek. *„Kell, hogy egy ponton, egy bizonyos ponton ne csak munkatársa, de áldozata is legyek az alkotónak, hogy eldőljek előtte, mert eltalált, és úgy pusztuljak bele az általa kapott élménybe, hogy ne is sejtsem egész világosan, mi hát a fegyvere.”*

Igy tettek velem az ő írásai is: lefegyvereztek. A versei legkivált. A SZILFÁN HALAT című kötet első kiadását egyetemistaként antikváriumban szereztem be, nem éppen könnyen, és ahogy kinyitottam, rögtön tudtam, hogy ezt a hangot akartam megtalálni megint: kemény, kétségbeesett, szenvedélyes, és olyan erőt sugároz, amelyet csakis ez a generáció s elsősorban persze Nemes Nagy Ágnes párhuzamos univerzuma tud. *„Nehézkesedés, ész, ösztönök: / az élő elfogad”* – ezt írja Szabó Magda, de közben csak úgy ordít a verseiről, hogy nem tudja elfogadni azt, amit nem lehet. Figyel és lázad, ír és figyel, jelet hagy, hogy mások se tudjanak csak úgy, önként és dalolva elfogadni semmit. Belső szabadságra tanít, és nemcsak holmi világi rendszerek, de a világ rendjének ellenében is. Mert ő csak látzólag tagozódott be hagyományba, népbé, sikerbe, emberi kapcsolatokba: a nézése mindig a régi maradt, és az is, ahogy – akár a levonókép-ragasztás pillanatában – a lány önátadás jelképes gesztusaiban is megmaradt kemény és okos önmagának. Tudta, mit vállalt: a nyitott szem bátorságát, az aktív, a világot nem elfogadó, hanem saját tükörrendszeréből visszavezetve ismét szétsugárzó nézést. Illúziótlanságát jól mutatja, ahogy egy képzeletbeli fiatal írőhoz szól: *„mesterséged csapda, soha nem lesz egy gyanú nélküli másodperced, az agyadba szerelt kamerát ki nem kapcsolja senki, amíg élsz, te magad sem tudod megállítani. Még csókolózni sem úgy fogsz, mint más, aki nem kapta meg az alkotás képességét, míg ölelkezel, egyszerre kétféle is figyelsz, aztán fogod a pillanatot, és beteszéd emlékezeted jégládájába, utólagos felhasználás érdekében”*. És nemcsak erről a rettenetes, hideg kameráról beszél itt, de arról is, hogy ezt a fájdalmas objektivitást magunkkal szemben sem szabad elveszítenünk. Fontos, nagyon fontos nekem, hogy ő, aki annyira magabiztosnak tetstett, soha nem szűnt meg kételkedni.

Ültem egyszer mellette Hollandiában egy felolvasáson, 2004 őszén; lenyűgöző természetességgel társalkodott többféle nyelven, a lábát lógázta a széken, mint egy kislány, mosolygott, csevegett és ragyogott – igazi volt, de közben még-

sem tűnt azonosnak önmagával: nem is tudom, milyen titkos hullámhosszon, de magányt sugárzott, különleges és magába zárt egyediséget. A látszólag könnyedén kezelt szeretetvágy mellett, amit a feléje áradó figyelem sem tudott csillapítani, talán mégis a függetlensége volt a legjobban érezhető, az, hogy ő most nemcsak láttatja magát, de titokban néz is, jeges tudatossággal rögzít, és közben még befele is figyel. Biztos vagyok benne, hogy nem az érdekelte, ami körülötte történik. Alig várta, hogy végre leülhessen írni.

Egyik írásában nagy titkot árult el az édesanyjáról, akit ő mindenkinél jobban ismert és szeretett. Szabó Magda, az író, megosztotta az olvasókkal egyik legsebezőbb emlékét – azt, hogy az anyja a halálos ágyán azt mondta neki: „Annyi titkom van.” Ezt éreztem róla én is mindig, bár személyesen mindösszesen háromszor találkoztam vele. Először csak karon ülő fiacskámnak mutattam meg messziről, mint irodalmi nagyságot, aztán sokáig néztem, hogyan vonul le, nyolcvanöt évének méltóságával, minden segítséget visszautasítva, a Károlyi-palota lépcsősorán. Másodszor Hollandiában olvastunk fel együtt, aztán a Lator Lászlóval közös könyvbemutatón hallgattam dallamos hangját, figyeltem, hogyan ragadja magával a közönséget. (Egy csokor nárciszt vittem neki oda utána; belefúrta az arcát.) Negyedszerre a születésnap ünnepségén találkozhattam volna vele, ha nem lettem volna éppen fülig náthás – és most már nincs több mód, hogy lássam, hogy elámuljak nagy munkával kikalapált páncélján, amit a világgal szemben viselt csatákhoz öltött fel.

Soha nem merem akár csak szóval is illetni ezt az áthatolhatatlannak tetsző vértet: hiába leplezte csipke a vitézien kemény kézfogást, én bizony félttem, hisz tudtam az igazat, tudtam, hogy kivel állok szemben. Pedig ő egy pillanatra levetette a páncélt, és a legnagyobbak nagylelkűségével egyszer vaskesztyű nélkül nyújtott nekem kezét. Én mégis vonakodtam a csupasz bőrömmel érinteni a klasszikust: megakadályozott saját elfogódottságom. Egy levél, egy valódi falevél volt pályatársi fegyverletételének az oka, a csodafa aranyzínnel szegélyezett, csipkefinom levele, amit nyolcvanötödik születésnapjára küldtem, és ez őt az édesapja egyszerű, mégis varázslatos ajándékaira emlékeztette. Egy másik, finom falevelekkel ékített levelezőlappal válaszolt: lelkes és verses üdvözlétében azonmód keresztlánnyá fogadott; ő és Lator tanár úr egymástól függetlenül keresztelt el Tannának. Még most is fájó öröm olvasni, hogy eszerint Tanna-Tullia volnék, az „*Újhold öregeinek titkon szült gyereke*”, összepróbálta a versben a szót, Annamadga, Magdaanna, mintha az anyám lenne valóban, valaki, akire bizton rárimmelhetek, aki kérdez, akinek felelek, akitől én is kérdezhetek. Valódi szeretettel írt akkor, következetesen megtartva saját, máshol már kőbe vésett íróparancsolatát, miszerint bármilyen nehéz is, „*tanulj a klasszikusoktól alkotói bátorságot és jellemet, segítsd az utánad következő nemzedéket*”.

Tudta, hogy mit tesz (mindig reflektált, mindig), sőt meg is írta: „*most én lépek feléd, becsüld meg, ritka lépés*”. Igen, ott, akkor mégiscsak lépnem kellett volna nekem is, nem visszalépni, hiszen meg is kérdezte, hogy „*Felelsz-e, szólsz-e, Tanna?*” Akkor kellett volna menni, lenni, adni, venni, eldölni előtte, nem csak suta leveleket írni, még telefonálni se merni, várni – igen, tennem kellett volna valamit, de ezt meg az én páncélzatom nehézkedése akadályozta meg. Csak csörömpöltem nagy búsán magamban, nem merem belépni a sorompók közé, ahova szólított-hívott elegáns, lovagi küzdelemre, oda a porondra, ahol már csak néhány

nyadmagával állt – nem tudhattam akkor, hogy így lesz a nehezebb, hogy most vihetem ezt a rám kívülről nehéz vasat, fényes kard helyett a tehetetlenségem rozsdás terhét. Nem először és nem utoljára tettem így: kezet nyújtottak, én rémülten hátraléptem, és most éget a le nem vett, éget a fel nem vett kesztyű.

Persze aztán ő is visszalépett, vagy inkább csak elfordult, kedves, verses-rajzos levelezőlapokon tudatta, hogy majd ő keres, majd ő hív – „*Kérlek, légy türelemmel*” –, nem hívott, tudtam is, hogy nem fog, mert a megkésve, de akkor aztán teljes lendülettel támadó világhír szele forgatta szédülésig, olyan sebességgel, hogy már az íráshoz sem tudott hozzájutni, bejutni a forgósél csendes centrumába, én pedig a gyermeki és keresztlányi szeretet klasszikus szerepében (pedig a szeretet dehogyan szerep, csak a gesztus, de az szinte mindig!) az elmulasztott kilencvenedik születésnapra fotót, verset, magam válogatta kövecskét küldtem, és hozzácsaptam a kötetemet is, éppen a szeretteink elvesztésének félelméből eredt ELHAGY-OT, amit csak babonából nem küldtem el addig, mert immár ő a negyedik, akihez hasonló okokból már nem jutnak el a könyveim. A postások szorgalmasan el is vitték a régi Júlia utcai címre (gondosan ráírtam: Szabó Magda, író), aztán látszott a boríték sokszínű felírásain és felülírásain, hogy a postán dolgozó olvasók meg is próbálták eljuttatni hozzá, próbálták kinyomozni, hol lakhat most, de végül is a könyv visszajött, vissza hozzám. Soha nem volt ilyen kósúlyú kötetem, benne a szokásosan suta dedikációval meg a Tannával. Ez lesz most már a felolvasópéldányom, a meg nem érintés könyve, amelyre senki nem fog madarat és szilvát applikálni, és ami soha nem lehetett az övé, és nem is lehet olyan, mint az ő könyvei, de legalább benne van egy vers, az ÖRÖKSÉG, amely előtte is tiszteleg: a tanulás verse („*Tanuld meg a szakmát. Egyáltalán: tanulj meg minden megtanulhatót*”, adta volt parancsba ő) és az ősök verse, akik közé most már ő is tartozik. (Erre is volt válasza: „*hogy síromhoz úgy jártok, mint a kútra /... nem vígasztal*” – írta keserűen.) „*Micsoda árvaság, hogy senki sincs, / ki hallgatná szavam*” – ezt üzenté az utódoknak. Nekem, elkésett rokonának, most már nem maradt más, mint hogy hallgassak, hogy odahallgassak rá újra meg újra.

Legalább szólt hozzám, legalább láthattam. Így láttam, ilyennek láttam. Nyitott szem volt, tanú volt, elment. És annyi titka volt, amit sohasem fogok megtudni.

Szabó T. Anna

NEKROLÓG HELYETT NÉHÁNY SZÓ, AZ Ő SZAVAI

Aznap este, hogy meghalt Szabó Magda, előkerestem a hozzám írt leveleit, emlékezni akartam, közel akartam érezni magamhoz. Vastag köteget olvashattam: több mint ötvenéves ismeretségünk alatt sűrűn leveleztünk, jobbára a munkájával kapcsolatos, mesterségbeli kérdésekről – szerkesztője voltam a Szépirodalmi Könyvkiadónál, az maradtam a *Holminál* –, de olykor személyes vonatkozásokról is írt, barátokról, élőkről és halottakról, emlékekről, betegségről, utazásokról, nagy ritkán még politikáról is. Ha majd összegyűjtve kiadják látszólag laza csuklómozdulattal odavetett, valójában írói tudással (vagy inkább ösztönnel) formált leveleit, alapos jegyzetekkel kiegészítve, ahogyan a klasszikusokat szokás, nemcsak Szabó Magda-adalékként, hanem gazdag irodalomtörténeti, kortörténeti forrásként is olvashatja a gyűjteményt az utókor.

A *Holminak* sűrűn publikáló munkatársa volt. Folyóiratunkban jelent meg több nagyszerű *színeképelemzése*, esszék Vörösmartyról, Babitsról, *analyse de texte*-ek Szép Ernő verseiről (háromról is), s jóllehet Gyulai csökött konzervativizmusát másutt élesen bírálta, főhajtással tisztelgett a SZÜRETEM remeklése előtt. Filológusi akribia, költői érzékenység és ötletgazdagság hibátlan egysége jellemezte ezeket az esszéket, mint a nagy elődök tanulmányait. Érzékletes és árnyalt portrékkal búcsúztatta kortársait, Mátyás Ivánt, Mészöly Miklóst.

1997 és 1999 között öt novelláját is közölhattük. Akkor sem értettem, ma sem értem, hogy miért csak az olvasók figyeltek fel rájuk – azok igen –, a kritikusok figyelmét, úgy látszik, túlságosan lekötötték a stílusváltás örvénylései és a gyakran változó divatok. Nekünk adta a készülő FÜR ELISE kulcsfejezetét, A TRIANONI ÁRVÁ-t, majd a regény második kötetének első fejezetét is, a hősnő bécsi utazásának történetét; amikor néhány hónapja beszéltem vele, és kértem a folytatást, azt mondta: tornyosulnak a jegyzetek, a fejében már kész van, hamarosan lediktálja vagy leírja. Most már a hagyatékban kell keresni azt, ami elkészült belőle.

Búcsúzásképpen az ő szavaival, néhány levéltöredékével idézem meg a gondolatjárását, komolyságát, felelősségét, ahogyan a világot és abban a maga munkáját látta, a játékosságát, a humorát. – Magyarázatot csak ott tettem az idézetek mögé, ahol feltétlenül szükségesnek látszott.

1992. július 31. – „*Drága Pali, kezdetben volt a festés-mázolás, amely olyan volt, mint Pompeji végnapjai, két összetolt székben aludtam (?) és eltűnt a postám a romok alatt. Mire meglegtem, utaznom kellett Debrecenbe, ahol életem helyszíneinek archívfilmjét csinálta a TV, ők azt mondják, jeles születésnapomra tekintettel, én etruszkul mosolygok, mert jobban tudom. Így mindjárt együtt lesz a tedeum meg a rekviem, nem kell külön költeni.*

A levelének nagyon örültem, mindig sokat számított minden dicsérete, minden kifogása, meglepődnek, ha felsorolnám, hányszor fogta meg egy-egy mondat formálásakor a kezemet valami egykori megjegyzése. Nyilván nem tőlem hallja először, hogy a Holmiban megjelenni rang, természetes, hogy boldogan leszek alkalmi munkatársuk. Ha rám bíz-

zák, miről írjak, nekem általában mindig vannak vágyaim (nem értem, miért dobja Gyulai szemétkosárba a Vörösmarty-eposztöredékeket, azaz értem, szegénynek minden rossz volt, amit extrémnek érzékelt, azt hiszem, ilyenkor azt mondta magában, ilyesmit írni mégiscsak illetlenség), van, ami talán érdekesnek bizonyul, de attól sem zárkózom el, ha megszabják, miről szeretnék, hogy éppen én vegyem kézbe. Eligazítást vár Szabó közlegény.”

Bécs, 1992. október 28. – „*Drága Pali, mióta Isten kifürkészhetetlen akaratából kineveztek Szent Krokodillá, és szüntelenül új és új születésnap-i ünnepségeket rendez valamelyik szerv, részint az örület határán bolyongok, részint nem írok, nem olvasok. Mikor? Müller ügynöke hozzám képest szobor. Ebből következik, hogy nem láttam a Holmit, minek eljuttatását esdeklek, azzal az ígérettel, hogy tudom én, mit ígértem, mikor a Francia Intézet megnyitásán a kútból vizet merítettünk – ne vádoljon, hogy nem népi gyökereinkből veszem a pajkos allúziót –, csak egy kis időt instállanék, míg kialszom magam és valahogy elrendezem magamban ezt a fonák, csupa glóriát hozó esztendőt, amelynek sikerült végre megértetnie velem, amit sose vettem komolyan, hogy itt a finálé. Új ünnepségsorozat nem lesz. Konyec filmu.*

Sajnos vagy hál' istennek, tele vagyok témával. Az első használható valami a Maguké. Baráti szeretettel gondol Magára – olykor egy hajdani betegszobára is, ahol mindketten hősiiesen hazudtunk.”

A hajdani betegszoba – a MÁV tudószanatóriumában egymás mellett feküdt Szobotka Tibor és az apám.

1994. július 2. – „...Mindketten jót akarunk, akkor úgy járjon el: adja férfinak bírálatra ennek a nagyon tehetséges lánynak a verseit. Maga nem tudja, milyen úgy alkotónak lenni a szakmában, hogy az ember neme miatt kikerülhetetlenül felelőssé válik részint elődei, részint kortársai bűnéért. Zsuzsa vidéki, mint én, minden irrealitása tömény és igazolhatóan reális, csak dicsérni tudnám, épp csak ez hiányoznék lehetlenné tételéhez: ecce, működésbe lépett a női szabadkőművesség, amelyet még az élet vicceként az éltes kritikus ifjú kollegája olvastán aktivizálódó emlékképei is tarkítanak. Nem, Pali, ne ártsunk neki, 1945 óta, mióta az Újhold működni kezdett, tudtuk és felismertük Ágnessel, sose próbáljuk egymást hivatalosan elemezni. Az értékelést mondja ki csak a kollega, aki eleve gyanakodva néz bennünket, mióta szegény jó Boriskánk meghonosította prózáinkban a bugyi szót, ami csak Emicinek járt, vagy ha másnak, hát mindenképpen férfinak. Ez a költő vállalja ön-maga nemét, anyagából nem száműzte mindazt, ami távoltageására az előtte jártak gondosan ügyeltek. Hallgasson rám, elég régen vagyok nőként a szakmában, hogy büntetőjogi felelősségem tudatában figyelmeztessen: hagyja, hogy ezt a lányt férfi dicsérje meg.

A régi ezzel-azzal, de mindenképpen szeretettel

Kisszabó, aki sok minden, de nem buta”

A nagyon tehetséges lány versei – arra kértem, írjon bírálatot Rakovszky Zsuzsa új könyvéről. Ágnes – Nemes Nagy Ágnes.

Boriskánk – valószínűleg Palotai Boris.

Emici – Kolozsvári Grandpierre Emil.

1994. szeptember 3. – „*Drága Pali, ecce. Most már olyan üres vagyok, mint egy kipakolt bőrönd: nincs több Vörösmarty-tanulmányom, a Mátyás más káposzta, arra egyéb-*

ként is várnia kell. Most tápászkodom a Debrecenben beszerzett hűlésből, uगतok, mint Zsolt Béla ebe. Egyáltalán: mi miatt képzeli, hogy mást tudnék Ivánról, mint Lakatos vagy Balázs? Fontos, hogy megírjam Mándyt? Úgyis csak azt tudnám mondani, hogy ő a kálvinista hegedűs a Teleki téren egy bódé tetején, és miután sosem élt, meg sem halt. Kéri? Tudja, sötét lélek, hogy ha valamit nagyon akar, megcsinálom. Én ugyan az Özvegyek karácsonya című novellát akartam adni a lapnak, mihelyt elkészül, de az még hetek múlva esedékes. Rendeljen a kedves vendég!”

Fontos, hogy megírjam Mándyt? – a Mándy-búcsúztató (MI AZ, ÖREG, ELMENTÉL?) a Holmi 1996. áprilisi, Az ÖZVEGYEK EBÉDJE című novella az 1997. májusi számában jelent meg.

1996. július 9. – „...Sok gondom van, örült elemek 97 októberében esedékes rekviememre készülnek, s minden megkezdődött. Ha életem virágában sirba tesznek, a Szervek okozták. [...] Nem könnyű év ez. Volt könnyű év? Már születni is nehéz volt, ki születik hadikórházban. Hát csodálja, ha ilyen lettem?”

Dátum nélkül – „A nyomorult ünneepsorozat ma indul, mint a bakterház. De kibabrálok én mindenkivel: ötven éve léptem porondra a Báránnyal és ötven éve lépett belém Szobotka. Tessenek ezt ünnepelni, nem bátorságomat, hogy átéltem amit s ahogy. Nagy szeretettel köszönti

Háziszabója (foltozó)”

Dátum nélkül, kis, gépelt cédula. Talán a Mándy- vagy a Mészöly Miklós-búcsúztató kísérőlevele – „Csak kipasszírozta belőlem, Nyomorult! Végrendeletembe beleírtam, Maga búcsúztat, az a bosszúm, amiért folyton megszakította velem a magam eltervezte munkát. Majd meglátja, milyen hálás műfaj az ilyesmi, én meg nézem az égből. De azért minden jót ünnepre, újévre. Be happy! Én nem vagyok, au contraire.”

Végezetül két sor egy régi levélből, a részvétleveléből, 1984 júniusának elejéről – „...Persze nincs halál. Majd ezt is tapasztalni fogja. Azzal a felismeréssel együtt, hogy ennek a tudata sem segít.”

Amikor idemácsolom, arra gondolok: akár én is írhatnám most annak, aki Szabó Magdát gyászolja.

Réz Pál

KOSÁRY DOMOKOS

1913–2007

A nagy történészt, tudományszervezőt ismerik, elismerik itthon is, külföldön is. Én egy kevésbé ismert arcát szeretném felidézni. Illett hozzá, minden részletével rávallott öregkora színtere, a könnyű kézzel, célszerűen megformált, tágas, levegős pátyi ház. A nagy nappaliban, a fal mellett a gyerekek, de érezhetően ön maga kedvére is, fadarabkákból, válogatott fakéregből, furnérból, látható műgonddal épített váracská, s hozzá papírból kivágott, várvédő-ostromló katonák. Odébb szép vonalú hajó, az is fából, türelem kellett hozzá, a szem, az ujjak kivételes érzékenysége. Egykori dörgicsei otthona maga csinálta könyvespolcaival, bútordarabjaival a teremtő képzelet és a jól használt mesterség tanúsítója volt. A régi büki nyaralót, apja kívánságára, mérnöki szakszerűséggel, maga tervezte. Honnan ez a gyakorlatias, hatékony, alant járni is tudó, földközeli művészhajlam? Sokfelől nyert, sokfelé ágazó szerencsés örökség együttese? Mindennel élni tudott, amit felmenőitől kapott. Volt elei közt festő, muzsikus, író, s ami tőlük rámaradt, azt szívósan és szenvedélyesen kiaknázza, kiterébélyesítette. Diákkorában, tanulni a szakmát, beállt valamelyik asztalos- vagy kovácsműhelybe. A pátyi ház falain művei: pasztellek, akvarellek, vizes, téres tájképek, köztük anyai nagyanyja munkája. Vette aztán másutt, akár a történettudományban is, a tiszta látás, a biztos-pontos mozdulatok hasznát. Volt egy régi zongorája is, sokszor játszott rajta – ez meg apai örökség. S nem csak játszott, szerzett is zenét, operát a kicsiknek, szöveget is hozzá, mert írni is szeretett, tudott is, nem is akárhogy – ez meg az anyai példa. Ha tudós munkát írt, azt is szépen, de sose szépelegve. De olvassuk csak el a börtönben, a magánzárkában papírra vetett olvasónaplóját! Minden ítéletében, mondatában ott az alig-alig rejtőző író. S bár olvashatnánk a különcellában fejben, s szórakozásul angolul, megfogalmazott visszaemlékezéseit! Rabnak is kivételes volt: szerette a büntetésül rászabott magányt, mert ott csak magára kellett figyelnie, kiépíteni egy belső, anyagtalan, de neki a szorongató kintinél foghatóbb, jelenvalóbb világot. Körülárkolhatta (ő mondta így) belső szuverenitását. Mikor pedig már írhatott, talán nemzetközi közbenjárásra, könyveket, szakirodalmat kaphatott, rendíthetetlenül dolgozott, cédulázott, mintha csak az Eötvös Collegium aszketikus légkörű könyvtárában ülne, írt gonddal, okosan, pontosan, a maga s az utána jövők javára. Volt része, tüneményesen induló pályája megtörése után, ilyen olyan kirekesztésben, kényszermunkahelyben többször is. Derűvel, indulattal fűtött munkakedvét nem tudták elvenni. Szentül hiszem: sokfelől kapott, sokfelé továbbnővesztett képességei, mindenre éber figyelme, a részleteket értelmes összefüggésbe rendező céltudatos mozdulatai ott vannak nagyszabású történeti munkáiban is.

Én most itt félbehagyom. Folytassa az okos, húséges, közös emlékezet.

Lator László

KOSÁRY DOMOKOS EMLÉKE

Ha rá gondolkodom, elsőre mindig az a kép tolakszik elő, ahogy tavaly október 23-án a tévé képernyőjén láttam. Rekedt, kicsit megbicsakló hangon kezdett beszédéhez a felavatandó 56-os emlékmű előtt. Mondatait olykor elnyomta az ellentünetők kiabálása, füttykoncertje. Kosáry a halálraítéltek utolsó köszöntésére emlékezett, és felidézte, hogy „mind megesküdtünk, hogy ehhez az 56-hoz végig, halálunkig hűek leszünk”. Közben szemből egyre hangosabban zúgott a rigmus: „Árulók! Árulók! Árulók!” Kosáry erre oldalt nézett, egy kicsit felemelte szemöldökét és hangját: „IGENIS, aki úgy gondolja, hogy akik itt állnak, azok nem 56-ot képviselik, azok tévednek, hogy nagyon finom legyenek...” Láttam, hogy nemes arcvonásaira e pillanatban kiült a habozás: folytassa-e beszédét. Döbbs pillantása azt tükrözte: nem akarja elhinni, ami történik, nem képes elfogadni, hogy ez lehetett 56 ötvenedik évfordulójából. Aztán mégis tovább mondta: dacosan, kicsit ingerülten, szomorúan, erőtellenül próbálkozva jól ismert bölcs mosolyával. Elmagyarázta, miért szép a sokak által pocskondiázott modern emlékmű. Utána visszatért a jelenhez: „Nem könnyű időket éltünk, és nem könnyű időket élünk... Bírjuk ki a nehézségeket, ezt tudom üzeni mindenkinek!... Tudjuk azt, hogy jó ügyet szolgáltunk, és a jó ügghöz maradunk hűek mindörökké...” Közben tartott a füttykoncert, berregtek a túrázó motorok. Valaki artikulatlanul közbeordított valamit. Kosáry mintha még folytatni akarta volna, szája szóra nyílt, de csak valamiféle néma motyogás lett belőle, aztán oldalra vetett egy jeges pillantást, fogta a botját, sarkon fordult, és lesántikált az emelvényről. Ekkor döbbs csak rá a csekély létszámú ünneplő közönség, hogy vége a beszédnek – a kínos csend után megszólalt az erőlen taps. Szívszorongató látvány volt – az embernek ökölbe szorult a keze.

Az 56-os Emlékbizottság elnökeként Kosáry az utolsó pillanatig küzdött azért, hogy a politikailag kettészakadt ország legalább egy pillanatra tegye félre ellentéteit, és méltósággal, együtt emlékezzen a forradalomra. Amikor ez nem sikerült, maga próbálta helyettesíteni ezt, 93 évesen, mint a megrendült nemzeti egység még élő, egyszemélyes szimbóluma.

Nehezen lehetett volna nála alkalmasabb megemlékezőt találni a magyar történelem zaklatott XX. századának e dicső és tragikus megmozdulására. Tevékeny szereplője volt 56-nak. Hosszú mellőzöttség után ekkor tért vissza a nyilvánosságba, hozzászólt a Petőfi-kör történészvitáján, felköszöntötte Nagy Imrét 1956 júniusában „azon az emlékezetes születésnapon”, ő volt a történészek forradalmi bizottságának az elnöke, Nagy Imre őt akarta New Yorkba küldeni ENSZ-nagykövetnek, majd november 4. után neki üzent, hogy gyűjtse össze a forradalom tevékenységének és eltiprásának történeti dokumentumait. A forradalom becsületét és hiteles képét őrző dokumentációt Kosáry letétbe helyezte az Egyetemi Könyvtár páncélszekrényében, és felhasználta, amikor 1957-ben elment a francia követségre, hogy beszámolókat adjon a meginduló ENSZ-vizsgálathoz – ez lett az oka annak, hogy letartóztatták, végül négy év börtönre ítélték, melyből két és fél év után amnesztiával szabadult 1960-ban.

Szélesebb értelemben is elmondható, hogy élete elválaszthatatlanul összekötődött a XX. századi magyar történelem fordulópontjaival: Trianonnal, a második világháborúval, illetve az azt elkerülni próbáló, Teleki Pál által szorgalmazott

angol orientációval, a háborút követő, majd az 1989 utáni újrakezdés nagyszabású ambícióival, a már emlegetett 56-tal, illetve a Rákosi- és a Kádár-korszak üldöztetéseivel. Ez az élet ugyanakkor elsősorban egy nagy tudósé, történészé és egy ugyanennyire jelentős tudománypolitikusé volt. Miközben zajlottak körülötte a történeti átalakulások, melyek őt magát is ide-oda sodorták, hol felemelték, hol a margóra lökték, ő kitartóan folytatta mesterségét, végezte munkáját („*az ember nem sértődhet meg a világtörténelemre*” – mondta), és közben hol derűsen, hol indulatosan, hol fölüényes iróniával, hol felpaprikázott kirohanásokkal küzdött azokért az ügyekért, eszmékért, amelyek mellett egy életre elkötelezte magát – egy kiművelt, toleráns, európai Magyarorszáért.

Búcsúzva tőle e három dimenziót kellene tehát felvillantani: magát e kalandos életet, melyről sajnos részletes önéletrajzi visszaemlékezés nem készült (túl sok volt a dolga még a 90-es éveiben is!); történészi munkásságát, mely a XX. századi magyar történetírás legnagyobbjai közé emeli; s végül azokat az ügyeket, amelyekért tudománypolitikusként küzdött. Három történet, mely persze egybefonódik.

Kosáry életpályájánál támaszkodjunk saját szavaira: „*Értelmiségi család az enyém – meséli –, hosszú nemzedékekre visszamenőleg. Feltűnően sok bányamérnök felmenővel, de vannak orvosok, gyógyszerészek, evangélikus lelkészek, nem egy pedagógus, tanár; és zeneművész, író is, hogy a szüleimnél maradjak. Selmechányán születtem, ahol nagyapám volt a Bányászati Akadémia utolsó rektora; apám is ott volt tanár 1919-ig, amikor az akadémia átkerült Sopronba, mi pedig egy szál kiskofferral átgyalogoltunk az Ipoly rozoga hídján, mert a vonatok nem közlekedtek.*” Kosáry Domokos gyakran felidézi édesanyja, Kosáryné Réz Lola írói pályafutását („*nagyszerű asszony volt, érzékeny, finom, művelt lélek*”), neki köszönhette, hogy olyan emberekkel találkozott otthon, mint Osvát Ernő, Füst Milán vagy Móricz Zsigmond. Tanulmányaiában a legmeghatározóbb szerepet az Eötvös Collegium játszotta („*ahol a maximum volt a minimum...*”), itt a fiatalon elhunyt Gombocz Zoltán tanította franciára („*a legkitűnőbb ember, akivel életemben találkoztam...*”), az egyetemen pedig Szekfű Gyula tanítványa lett („*briliáns forráselemző és könyörtelen realitásérzékkel, iróniával megáldott ember; akitől nagyon sokat lehetett tanulni...*”). Huszonhárom éves volt, amikor megjelent első könyve a Görgey-kérdés történetéről (a magyar történelem emblematikus vitatémája: „*hazaáruló vagy nem hazaáruló?*”), s e kérdéshez visszatér majd a 90-es években, újra kiadva, kiegészítve ifjúkori munkáját, melynek alaptéziseit továbbra is fenntartotta.

Következik a tevékeny szakmai pályafutás – az egyetemet elvégezve Kosáry néhány év alatt a magyar történész-társadalom nemzetközileg ismert szervezőegységisége lesz. A magyar történészek hagyományosan német orientációja helyett Szekfű Gyula tanácsára Párizsba megy Klebelsberg-ösztöndíjjal, és ott megismeri a XX. századi történetírás egyik legjelentősebb megújítója, Marc Bloch és az *Annales*-kör munkásságát. Ezután Domanovszky Sándor támogatásával Angliába utazik, és ott a jeles diplomáciatörténész, R. W. Seton-Watson tanítványa lesz. Szekfű biztatására ír egy egykötetes összefoglalást Magyarország történetéről, mely 1941-ben, Amerikában jelenik meg, ahova Teleki Pál küldi, aki miniszterelnöksége mellett az Eötvös Collegium kurátora is volt. A szakmai mellett a fiatal ösztöndíjasknak politikai feladatai is voltak: kifürkészni a német külpolitikai orientáció esetleges megváltoztatásának esélyeit. Kinn volt, amikor Magyarország mégis belépett a második világháborúba, és Teleki öngyilkos lett.

Hazatérve Kosáry a Teleki Pál Intézet tagintézeteként megalakuló Magyar Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese lett; kollégistársaival, Benda

Kálmánnal és Barta Istvánnal 1943-ban francia nyelvű, az *Annales* inspirációját hordozó folyóiratot alapított *Revue d'Histoire Comparée* elnevezéssel; Kossuthról kezdett többkötetes monográfiát írni. A tevékenyen induló szakmai pályafutás 1945 után kiteljesedni látszott (oktatói állás az Eötvös Collegiumban és az egyetemen, igazgatói állás a Történettudományi Intézetben), 1949-ben azonban mindhárom helyről eltávolították, s csak a gödöllői Agrártudományi Egyetem könyvtárában talált állást. Ebben szerepe volt annak, hogy nem volt hajlandó terhelő vallomást tenni a népbíróságon az 1946-ban bevádolt és kultuszminiszteri működése miatt elítélt Hóman Bálint ellen, de a diadalmas marxista történetírás vezéralakjai, Andics Erzsébet és Mód Aladár személyes támadásai játszották a döntő szerepet. Mellőzöttségében azonban Kosáry nem veszíti el alkotókedvét, ekkor készíti a magyar történetírás mindmáig nélkülözhetetlen háromkötetes alap-kézikönyvét BEVEZETÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEM FORRÁSAIBA ÉS IRODALMÁBA címmel, és megszervezi egy újabb folyóiratot is, az *Agrártörténeti Szemlét*.

Ezután következik 56 és a börtön, ahol ismét folytatja történészi munkáját. Előbb a forradalom már említett történeti dokumentációjával, majd a börtönben könyvet írva a Mohács előtti magyar külpolitikáról, és egy másikat – stílusosan – Széchenyi Döblingben, a tébolyda fogságában töltött éveiről. Ez utóbbi 1981-ben lát napvilágot a következő bevezetővel: „*E tanulmányt két évtizeddel ezelőtt írtam. A szerző persze jól emlékszik arra, hogy annak idején mennyit kételkedett, vajon a magányos szobában, ahol a lapokat írta, jobb és bal felől egyre fogyó és újránövekvő könyvhalom között, tud-e kielégítő formát adni bárminek, és vajon a világtól elzárt atmoszféra valóban segíthet-e valami hasonlót a múltban is megérteni.*” A magánzárkát „*magányos szobaként*” emlegető Kosáry finom humorral tér napirendre az ellene irányuló megtorlás fölött, sőt, később is elmondja, hogy „*a rosszat nehéz elkerülni, de igyekeznünk kell azt is jóra használni*”, „*élvezettel körülbelül 2000 kötetet olvastam át és dolgoztam fel akkoriiban*”. Későbbiekben cellatársa is lett: előbb Eörsi István, majd Déry Tibor – ez sem volt érdektelen társaság.

A börtönből kiszabadulva még jó néhány év eltelt, amíg vissza tudott kapcsolódni a történészszakmába, 1968-ban került vissza a Történettudományi Intézetbe. Én ebben az időszakban ismertem meg, diákként, keveset tudva 56-os és régebbi pályafutásáról, ugyanakkor elismeréssel figyelve, hogy szorgalmazta a korszerű nyugati történetírói irányzatok módszereinek átvételét. Kosáry Domokos – és pályatársai: H. Balázs Éva, Makkai László, Benda Kálmán – vezették be a magyar történészszakmába és a szélesebb közgondolkodásba a francia *Annales*-iskola kortárs nagyjait: nekik köszönhetjük, hogy a hetvenes években Fernand Braudel, Jacques Le Goff, Georges Duby úgyszólván egymásnak adták a kilincset Budapesten, a Történettudományi Intézetben (és Dörgicsén, Kosáry vidéki rezidenciáján). Ehhez a korszakhoz és a történetírást megújítani kívánó törekvésekhez tartozik Kosáry több figyelemre méltó tanulmánya, például a strukturalizmus (mindenekelőtt Claude Lévi-Strauss) modellalkotó módszereinek kritikai boncolgatása, az általa szerkesztett és fordított Marc Bloch-kötethez írt bevezető tanulmány és legnagyobb ambíciójú, hatalmas ismeretanyagot egyberendező monográfiája, az 1980-ban megjelent MŰVELŐDÉS A XVIII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON.

Es jön a megkésett szakmai elismerés: az MTA levelező, majd rendes tagjává választják, és 1985-ben ő lesz a Magyar Történészek Nemzeti Bizottsága elnöke. (Ekkor öt évre közeli munkakapcsolatba kerültem vele, mint e bizottság titkára.) A Nemzeti Bizottság egyik központi törekvése ebben az időben a magyar törté-

nésztársadalom egyre szélesedő nemzetközi kapcsolatainak fejlesztése, a korábban csak szocialista országok között működő „történész vegyes bizottságok” újjászervezése, az 1990-es madridi történészkonferencia magyar résztvevőinek a toborzása volt. Kosáry azzal a tudattal csinálta ezt, fiatalos energiával, hogy ez a tevékenység lesz nyugalomba vonulása előtt az utolsó ilyen „szolgálat”.

Mint tudjuk, a rendszerváltás érdekes fordulatot hozott, 77 évesen őt kérték fel a Magyar Tudományos Akadémia elnökségére, és ő elfogadta e kihívást. Ebben a második ciklusra is meghosszabbított pozícióban kellett megbirkóznia élete legnagyobb tudományszervezői és -politikai feladataival. Át kellett vezetni az Akadémiát egy új demokratikus rendszerbe, megalkotni, elfogadtatni az annak státusát, működési módját biztosító akadémiai törvényt, létre kellett hozni egy külön tagozatot a művészetek képviselőinek, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiát. Ugyanezzel párhuzamosan meg kellett akadályozni, hogy az átmenet jelszavával, a jogos sérelmeket megtorlandó, olyan tisztogatás, „boszorkányüldözés”, leépítés induljon az Akadémián, mely elfecsérelné az itt felhalmozott szellemi tőkét, és maradandó károkat okozna a magyar szellemi életnek. Kosáry olyan szenvedéllyel vetette magát ebbe a küzdelembe, olyan kristálytisztá ítélőképességgel, méltósággal, diplomáciai érzékkel, kitarással, nemes indulattal és a végig gondolt, kifejtett érvek szellemi fölényével lépett fel, hogy ez kiváltotta mind a tudományos élet, mind a politika szereplőinek őszinte csodálatát.

Akkori publicisztikai írásait, belső előterjesztéseit, miniszterekhez, politikusokhoz írt leveleit csokorba gyűjtő kötete – HAT ÉV A TUDOMÁNPOLITIKA SZOLGÁLATÁBAN – izgalmas, élvezetes, lenyűgöző olvasmány. *„Nem lehet a régi sebeket úgy begyógyítani, hogy új sebeket ejtünk...”* *„Nem azt mondom, hogy nem kell a bűnökről beszélni, nem az elkenést szorgalmazom, és nem az elmúlt rendszert, annak figuráit kívánom védeni, mert róluk nálam senkinek nincs rosszabb véleménye, ezt állíthatom. Én önmagunkat próbálok védeni, hogy ne cselekedjünk olyat, ami a saját eszményeinkkel ellenkezik. Nem szeretem a diktatúrát. De nem szeretem azt sem, ha az indulatok uralkodnak el egy társadalomban. Azt remélem, hogy a kettő között felnőtt, tapasztalt népként tudunk megfelelő alkotmányos játékszabályokat kialakítani, azokat meg is fogjuk tartani...”* – írta 1991-ben. *„Mi az ostobasággal hadakoztunk, hadakozunk, és ennek száma légió, hogy a Bibliát idézzem. Az ostobaság a legnagyobb veszedelem ebben az országban. Nagyobb veszedelem, mint a gazdasági nyomorúság, mert ésszel abból ki lehet jönni, de ostobasággal soha! Ezért védjük az Akadémiát is, ezért érezzük felelősnek magunkat azért, hogy ennek az országnak, Európa veszélyes és a jövőben is veszélyes zónájában, stabilitása, nyugalma, munkakedve, tehetsége kibontására alkalma legyen”* – így válaszolt 1993-ban az őt nyolcvanadik születésnapján köszöntőknek.

Kosáry akadémiaszervező munkájának nemzetközi elismeréseként az MTA-t 1990-ben felvették az Európai Akadémiák Szövetsége tagjai közé, majd később megválasztották őt magát e szervezet elnökének. A nemzetközi kapcsolatrendszer egy másik formáját kínálta fel az 1991-ben alapított Collegium Budapest is, egy princetoni stílusú Institute for Advanced Study, melynek az első öt évet fedező működési költségeit öt nyugat-európai állam és számos nyugati alapítvány ajánlotta fel, a magyar féltől kezdetben csupán a székház biztosítását kérték. E kérdést hosszadalmas és majdnem zsákutcába jutó tárgyalások nyomán a volt budai városháza MTA által birtokolt használati jogának felajánlásával Kosáry oldotta meg, és azután jelentős szerepet vállalt e nemzetközi tudósalkotóház magyarországi és európai elfogadtatásában. Európa központi helyre került Kosáry tovább

folytatott kutatásaiban is. Számos alkalmi előadás mellett, melyben a „nemzeti bezárkózás” új jelenségeivel polemizálva hangsúlyozta a magyar és az európai történelem szétválaszthatatlan egybekapcsolódását, a 90-es évek végén, a Görgey-kérdés új feldolgozása mellett, 1848/49 európai fogadtatásáról írt könyvet.

Tudománypolitikusként, Akadémia-elnökként is mindig ízig-vérig történész maradt. Azon kevesek közé tartozott, akik képesek voltak a magyar és az európai történelem egészének értelmezésére, a „hosszú időtartam” egységes szempontok szerinti értékelésére. Értő megfigyelései visszanyúltak a honfoglalás, Szent István államszervezése, IV. Béla európai gondolkodása vidékeire; egyformán lázba hozta a felvilágosodás „óriási emberi kalandja” és a reformkor mint „az új Magyarországot megalapozó hatalmas történelmi tett”, egy életen át foglalkoztatja Kossuth, Széchenyi és Görgey alakja. A jelen kérdéseihöz, vitáihoz is történészként szólott hozzá. Amikor például egyesek azt mondták 1990 táján, hogy „a liberalizmus Magyarországon gyökértelen”, ingerülten csattan fel: „Hát ha Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Széchenyi István és Eötvös József gyökértelenek, akkor nem tudom, hogy ki honos e hazában.” A legjobban az bosszantotta, amikor a friss demokrácia közéleti vitáiban a történelmet – mint a régi „átkos” időkben – újra példatárként kezdték használni, vagy a jelen politikai küzdelmeit a közelmúlt történelmi díszletei között, hamisromantikus kultuszok élesztgetésével próbálják megvívni. A TÖRTÉNELEM VESZEDELMEI című tanulmánykötetét 1987-ben azzal a mondattal kezdte, hogy „A történelem olyan, amilyen. A múlt nem módosítható utólag vágyálmok, ábrándok vagy éppen önkényes taktikai fogások szerint.”

Kosáry Domokos energiái újra meg újra csodálatra készítettek. Amikor két ciklus után 1996-ban visszavonult az Akadémia éléről, miközben Pátyon új vidéki otthont teremtett magának, elvállalta egy újabb évtizedre a Magyar Történelmi Társulat elnökségét, és visszatért korábbi nagy vállalkozása, a BEVEZETÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEM FORRÁSAIBA ÉS IRODALMÁBA folytatásához, egy fiatal történészekből álló munkacsoport vezetőjeként sorra hozta ki a korszerű adatokkal kiegészített új (harmadik) kiadás köteteit. Ugyanakkor továbbra is intenzíven részt vett a tudományos és tudománypolitikai közéletben. A kilencvenes évek vége felé, a millenniumi készülődések idején egyre többször fogta el a méreg. Emlékezetes volt például, amikor 1999-ben, a Közép-Európai Egyetem (CEU) Nyílt Társadalom Archívumában (OSA) rendezett A SZABADSÁG TÍZ ÉVE című kiállításon mondott megnyitóbeszédében indulatos szavakkal ostromozta a történelem ideológiai kiforgatásának legfrissebb hazai megnyilvánulásait.

2003-ban 90. születésnapjának a megünneplése újabb alkalmat adott arra, hogy Kosáry Domokos rendkívüli életpályája, személyisége előtt tisztelegjen a magyar közélet – ő bölcs és magabiztos beszélgetésekben használta fel ezt az alkalmat a számára fontos elvek hirdetésére: „Európai, civilizált, morális magatartást tartok helyesnek. Csak így lehet legyőzni a saját hibánkat, bizonytalanságunkat. Kérülnünk kell mindazt, ami feleslegesen provokál, ami sebeket tép fel. Deák Ferenc európai nyugalma lenne az egyik követendő példa.”

E ponton visszaérkezünk a tavalyi zaklatott évfordulóhoz, Kosáry utolsó, emlékezetes közszerepléséhez. „A történelem olyan, amilyen”, ismételnénk korábban hangoztatott élethölcösségét. Az mindenesetre elmondható, hogy Deák Ferenc és Kosáry Domokos „európai nyugalma” nagy szükség lenne a jövő Magyarországnak.

Klaniczay Gábor

A KOSÁRY HAGYTA ÚR

Igenis, úr: Kosáry Domokos halálával ugyanis mintha végleg kifogyna ebből az országból az a személyiség, aki nemcsak szűkebb (családi, mesterségbeli vagy politikai) körében elismert valaki, hanem akinek tehetsége, szellemi és közéleti tevékenysége, erkölcsi tartása és egész életútja, címek és hatalmi pozíciók nélkül is, országos rangot és társadalmi tekintélyt kölcsönöz. (Azt már nem merném mondani, hogy vitathatatlant, hiszen láttuk, mi történt vele azon a szerencsétlen október végi estén, alig több mint egy évvel a halála előtt...) A Kosáryéhoz hasonló *nagyság* van fogytán – innen az úr.

Kilencvennégy évet élt, s az utóbbi tíz-tizenkét évben annyi ünneplésben volt része, hogy már-már megfeledezünk róla, milyen mostohán bánt vele a sors felnőttéletének több mint a felében. Szakmai pályafutása tündöklően indult, de az 1947. évi politikai fordulatot követően ezt az indulást jó negyven éven át olyan megalázó visszazorítások – úgy is mondhatnánk: víz alá nyomások – követték, amelyek egy nála kevésbé szívós szellemi embert, még ha tehetségét, eszét, tudását megőrzi is, aligha hagytak volna épen. Nem életrajzot írok, elég tehát, ha pusztán megemlítem, hogy 1949-ben Kosáryt minden addigi pozíciójától megfosztották: tanszékvezető egyetemi tanárból és intézetigazgatóból a gödöllői agráregyetem *könyvtárának* lett beosztott munkatársa (ami legfeljebb annyi előnnyel járt számára, hogy közvetlen kapcsolatba került a nevezett egyetemen tanárkodó Nagy Imrével). Csak két évtizeddel később, ötvenöt évesen fogadták vissza abba a tudományos intézetbe, amelyet a háború utáni években, harmincvalahány éves létére igazgatóként vezetett. A közbeeső időben, 1956-os tevékenysége jutalmaként azonban alkalma volt a korai Kádár-korszak börtönéletét is megtapasztalnia. Említsük meg továbbá, az intézményépítés és a hivatalos tudomány nagyobb dicsőségére, hogy a magyar történetírásnak ez a korán nagyot alkotó oszlopa majdnem hetvenéves, amikor végre az MTA (levelező) tagjává választják, s csak hetvenkét évesen (fél századdal nagy feltűnést keltő Görgey-könyvének megjelenése után!) léphet be az Akadémia „rendes tagjainak” sorába.

„Az utolsó volt, aki az egész magyar történelemről áttekintéssel rendelkezett” – írta róla nemrégiben, a gyász első napjaiban írott szép megemlékezésében Romsics Ignác, aki az utóbbi évtizedben egyik igazi bizalmasa s talán legközelebbi munkatársa volt. Minden bizonnyal így van, s már önmagában ez is nagyon nagy úr. Ehhez képest azonban meggondolkoztató, hogy a magyar történetírásnak ez a kivételes alakja mindössze két vagy három, egész korszakot vagy annál többet átfogó művet hagyott maga után. Ezek közé tartozik az angol nyelvű közönség számára írt és 1941-ben Amerikában kiadott HISTORY OF HUNGARY, valamint természetesen az (1980-ban megjelent) MŰVELŐDÉS A XVIII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON. S talán ide sorolható még a legtöbbet forgatott Kosáry-mű is, az 1951-től kezdve publikált BEVEZETÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEM FORRÁSAIBA ÉS IRODALMÁBA, amely már a szakmai száműzetés terméke volt. Ha a fejében bizonyára összeállt, de a mostoha körülmények között megírásra nem került szintézisekre gondolunk, az a be-

nyomásunk támad, hogy valamiképpen ő is a kor áldozatai közé sorolható. Sietve hozzáteszem, hogy ezt a minősítést ő maga, már csak az önsajnálattól való viszolygása miatt, de más okokból sem fogadta volna el.

Persze, ha Kosáry életútját közelebbről nézzük, az is igaz, hogy így vagy úgy, de szinte minden nehéz helyzetben sikerült kijátszania üldözőit. Hiszen még 1957 és 1960 közötti börtönéveiben sem az történt vele, ami rabtartóinak célja volt, vagyis hogy letörve és kiégve megszűnjön saját útját követő szellemi alkotó lenni. Aki kezébe veszi börtönben írt „olvasónaplóját”, amely egyébként negyven évig várt a kiadásra (l. A CHILLONI FOGOLY, Bp., 1997), a legváltozatosabb irányokba elkalandozó, szinte segédeszközök nélkül készült kisesszéknak ebből a ragyogó gyűjteményéből azonnal megérti, hogy aki e gondolatokat ott és akkor leírta, azt bezárni lehetett, de „ártalmatlanná tenni” nem. Hasonló attitűdre talán csak a (boldog) XIX. század államfogyjai körében találunk példát. A XX. század közepi magyar börtönviszonyok között már alig.

Illetve egyet mégis: a pszichológus Mérei Ferencet, aki ugyanebben az időben más, rendelkezésre álló kísérleti anyag híján saját álmait jegyezte fel és tette egy elméleti munka kiindulópontjává. Ez a párhuzam azért is hasznos, mert elmélázhatunk vele azon, hogy mi minden lehetett volna ebből a szegény, megtiport és tévelygő országból, ha az az ígéretes nemzedék, amelynek az 1913-ban született Kosáry Domokos és az 1909-ben született Mérei Ferenc is tagja volt, az őt megillető helyre kerül. Ehhez a nemzedékhez olyan tehetségek tartoztak (csak kapásból említve egyet-kettőt közülük), mint Bibó István és Szabó Zoltán, a szűkebb értelemben vett politikai mezőnyben Kovács Imre és Csicsery-Rónay István vagy a Saláta Kálmán körüli ifjú kispapok csoportja (Mistéth Endre, Hám Tibor), tőlük egy csöppet „jobbra” Barankovics István és a modern katolicizmus útján járó társai, megint egy másik oldalon a Kéthly Anna, Fejtő Ferenc vagy Bán Antal nevével fémjelezhető szociáldemokraták – s a sort még folytathatnám. Nos, milyen mintademokrácia lehetett volna ebből az országból, ha mindezek a tehetségek akkor rúgnak labdába, amikor a legnagyobb szükség volt rájuk, vagyis az ország 1944. évi katasztrófája után, s úgy működhetek volna, ahogy ezt a köz dolgairól alkotott saját percepciójuk diktálta! Mennyivel meggyőzőbben hirdethették volna Magyarország megújulását, mint azok, akikről lerítt, hogy egy újabb, másik hódoltság útját egyengetik!

(Az elüldözöttek vagy másképp kítaszítottak fentebbi sora kiegészíthető volna még – s nem is melleleg – olyanokkal, akik egy adott időben beálltak a magyar kommunista párt mellé, s akiket később így vagy úgy megevett a moszkovita Moloch. Itt nem az én sokkal fiatalabb és ezért, sajnos, könnyebben elbolondítható nemzedékemre gondolok, hanem a hazai kommunista mozgalom harminc-, negyven- és ötvenéveseire. Nagy Imre kivégzett társai mellett idesorolnám például a NÉKOSZ-alapító Kardos Lászlót vagy a Nagy Imre-pert túlélő Vásárhelyi Miklóst. 1953 után Kosáry közülük többekkel is baráti viszonyba került. Lásd erről még alább.)

Kosáry Domokos életútja, már a múlt század 30-as éveitől kezdve (amikor is a miniszterelnök Telekinek, saját hivatali főnökének sem átallta a szemébe mondani, hogy a németek oldalán csak újabb bajba sodródhat az ország), a forradalom s annak oly százalmasan megült jubileumán át (ahol is az őt ért őrjítő mélt-

tatlanságot a legteljesebb méltósággal viselte), mindvégig, töretlenül és folyamatosan azt példázza, hogy a két háború közötti Magyarországnak, azon belül is az ún. keresztény-nemzeti középosztálynak volt egy olyan szellemi elitje, amely felmérte az ország állapotát és a rá leselkedő veszélyt, s amennyire erejéből telt, megpróbált ezzel szembeszállni. „*Annak idején – mondotta életére visszatekintve egy interjában – mi, akkori fiatalok éppen azon dolgoztunk, hogy demokratikus, civilizált, európai országot csináljunk abból az elmaradott, ócska, rozszant bárkából [ami is az akkori Magyarország volt, és] amelyről tudtuk, hogy az első nagy teherpróbát sem bírja már ki, mert összeroppan.*” (BESZÉLGETÉS RÁDAI ESZTERREL. *Mozgó Világ*, 2000. 10.) „*Az én nemzedékem – fogalmazta meg ugyanezt egy másik interjában (Magyar Hírlap, 1993. július 31.) – maga is részt kívánt venni a demokratikus átalakulás előkészítésében.*”

Mint Európa és a nyugati világ történetében járatos, sok nyelven olvasó és külföldi kollégáival állandó kapcsolatot tartó történész Kosáry pontosan tudta, hogy a modern világ normalitása: a rendi és osztálykülönbségeket felszámoló, jogkiterjesztő, szabadságelvű demokrácia. Szellemi alkotóként ennek megértését, közéleti emberként pedig e normalitás viszonyainak itteni létrehozatalát tekintette feladatának. „*Bibóval – mondotta egy másik interjában (Mozgó Világ, 2000. 10.) – sok vitánk volt, de nem a lényeges kérdésekben, tehát nem abban, hogy Magyarországból demokratikus országot kellene csinálni.*” 1945 után Kosáry – talán azért is, mert Szekfű Gyula környezetébe tartozott, de saját éleslátásánál fogva is – nem osztotta azt a sokak által táplált vagy egyenesen magukra erőltetett illúziót, hogy valamiféle népközi demokrácia Moszkva fennhatósága alatt is létrejöhet. De ahogy ennek lehetősége (a Sztálin halála utáni években) megint felbukkant, Kosáry azok közé tartozott, akik készek voltak ennek kiaknázásáért saját kockázatukra is cselekedni. „*Nagy Imrét már régtől ismertem – emlékezett vissza egy beszélgetésben (Mozgó Világ, 1992. 1.) –, ott voltam azon az emlékezetes születésnapon 1956 júniusában, és fel is köszöntöttem mint jövődi miniszterelnököt. Nem voltam soha párttag, sem reformkommunista, sem másmilyen, csak azt éreztem, hogy az ő számára fontosabb a nemzeti progresszió, mint egy idegen hatalom érdeke.*” Ebben a szellemben tett eleget 1956 novemberében, már a forradalom leverése után, a Nagy Imrétől egy baráti közvetítő (Gimes Miklós) révén hozzá érkező ama kérésnek, hogy gyűjtse össze, amíg nem késő, a forradalom dokumentumait. A gyűjtés eredményét a budapesti Egyetemi Könyvtár páncélszekrényében helyezte el. Részint ennek következtében került börtönbe (részint persze azért is, mert a felkelés napjaiban a történészek forradalmi bizottságának volt az elnöke), az ominózus anyagra ugyanis kisvártatva a belügyi hatóságok tették rá a kezüket. „*Azóta sem került elő.*” (ibid.)

Jóllehet egy rövid ideig tanítványa voltam a budapesti egyetemen, nem érzem magam hivatottnak Kosáry Domokos történetírói munkásságának bemutatására, hiszen további életem során én aztán egészen más szakmákban tevékenkedtem. De mint hűséges olvasója úgy gondolom, hogy munkáinak talán legfőbb jellegzetessége egyfajta szinoptikus realizmus (ha szabad ilyen szókapcsolattal élnem), ahol is a jelző az alkalmazott vizsgálati szempontok sokoldalúságát akarja aláhúzni, miközben a realizmus nem csupán a tények pontos és tárgyilagos kezelésére utal, hanem a szerzőnek arra a meggyőződésére, hogy *van egy releváns tényállás*, amely – elfogulatlanul tárgyilagos hozzáállás mellett – a vonatkozó tények és körülmények lelkiismeretes feltárásával rekonstruálható. Kosáry tehát nem osztotta azt a „posztmodern” (nem tudom, hogy ez a szó mit jelent)

szkepticizmust, amely szerint nincsen objektív tényállás, s minden történetírás valamilyen értelemben önkényes, de legalábbis egyoldalú konstrukció, amely ráadásul többnyire tendenciózus is. Azt persze Kosáry sem vitatta, hogy minden történészi munkának van szempontja és célja, azt azonban hevesen tagadta, hogy a tárgy pusztán intellektuális konstrukció volna, amely mögött nincsen objektív realitás. Aki hallotta Kosárynak a Sas-hegyre vonatkozó fejtegetéseit, tudja, mire célzok.

Köztudomású, s ezért csak röviden említem, hogy munkásságának egyik fő kritikai célpontja az önáltató nemzeti romantika volt, amelyre már csak azért is nagyon haragudott, mert abból csak rossz, hamis és félrevezető történetírás teremhet. A Görgey állítólagos árulásának témája is ezért foglalkoztatta, s ugyanezért, de már egy egészen más történelmi-politikai kontextusban tért vissza hozzá a kilencvenes években. Élete vége felé meglepve s nem minden aggodalom nélkül figyelte azoknak a primitíven összefércelt nemzeti mítoszoknak az újrafelbuklását és térhódítását, amelyek ellen mindig is küzdött. E sokszor megcáfolt és gyakran minden alap nélküli mítoszok hirdetőit „szellemi alvilágnak” nevezte, amiben az a meggyőződése is kifejeződött, hogy komoly ember nem alacsonyodhat le a velük való hiábavaló (mert minden szakmai alapot nélkülöző) vitára, s még kevésbé dőlhet be nekik. Itt említeném meg, hogy Kosáryt szinte semmi sem irritálta annyira, mint a butaság, ez ellen tudott a legindulatotlanabban kikelni. De ironikus-lesújtóan vélekedett az elvek feladásáról is, s általában minden erkölcsi turpisságról. Ilyen jellegű megnyilvánulásokra annál is gyakrabban került sor nála, merthogy (amint ez köztudomású) kolerikus természetű volt. A nagy ügyekben azonban ítéletalkotását nem homályosította el az indulat.

A hosszan tartó szovjet uralom következményei Kosáry életére és tevékenységére nemcsak 1989-ig, hanem az ezt követő két évtizedben is kihatottak. Mint-hogy az 1956-os Intézet kuratóriuma révén – amelynek Kosáry az intézet alapítása óta tagja volt – több mint másfél évtizeden át rendszeres kapcsolatban voltam vele, úgy gondolom, hogy valamennyire ismerem erre vonatkozó nézeteit. Kosáry egyre nagyobb aggodalommal észlelte, hogy a kommunista szocializmusban leélt negyven év – másképp, mint Trianon, de érzelmileg nem egészen függetlenül attól – szintén akadálya lett annak, hogy a magyar társadalom problémamentesen belenőjön abba a modern demokráciába, amely a náciizmus veresége nyomán a XX. század közepére Nyugaton kialakult. A szovjet megszállás – minden korábbi sérelemre ráépülve – a történelmi folyamatok reális érzékeléséhez szükséges arányérzéklet zavarta össze. Egy olyan beállítottságot tett uralkodóvá a magyar nemzeti gondolkodásban, amelyet Kosáry legalább annyira nevetésesnek tartott, mint veszélyesnek: a sértődöttséget. „*A világtörténelemre nem lehet megsértődni*”, hangoztatta Kosáry, nem is egyszer. „*Aki ezt teszi, öngólt lő. Mindent helyre kell hozni, amit csak lehet, orvosolni minden sérelmet, amennyire módunkban áll. De a jövő munkáját [...] sértődöttség és bosszúvágy nélkül végezhetjük csak el.*” (*Népszabadság*, 1990. augusztus 18.)

A bosszúvágyat Kosáry bizonyára azért is helytelenítette, mert ez az érzés tőle emberileg teljesen idegen volt. Egész pályafutása erről tanúskodik, de ezt illesztésként az a szellemiség is, amelyet az MTA elnökévé megválasztva annak vezetésében érvényesített. Azt a gondolatot, hogy 1990-ben – fordított előjellel – ugyanolyan „tisztogatást” kell véghezvinni, mint 1949-ben, képtelenségnek tar-

totta. „*A sztálinizmus ellen – szögezte le elnöksége első napjaiban – nem hadakozhatunk sztálinista módszerekkel.*” (L. *Élet és Tudomány*, 1990. június 19.) Elnökké választása után tartott rövid beszéde végén tréfásan felidézett egy jelenetet, amely közte és egyik fegyőre között zajlott le jó három évtizeddel korábban, s amelyből azt a benyomást szűrte le annak idején, hogy a fegyőrök világképében természetesen minden ember mellé egy (esetleg több) ór van rendelve. „*Hát ez az a világkép – fűzte hozzá Kosáry –, amelyet le kell váltanunk, az örökkel együtt, akiknek emberré válását kell lehetőleg elősegítenünk.*” (In: K. D.: *HAT ÉV A TUDOMÁNYPOLITIKA SZOLGÁLATÁBAN*. MTA, Bp., 1996. 12.) Nehéz volna Kosáry humanizmusát ennél tömörebben összefoglalni.

Nem tudom, sikerült-e ebben a rövid méltatásban legalább annyit megmutatni, hogy Kosáry mint egyéniség egyedülálló volt, s hogy mint a nemzeti haladás apostola, egyszersmind széles körben elfogadott szellemi-erkölcsi mércéje nem csupán tudósként írta be nevét az elmúlt évtizedek történetébe. Személyében egy kihalóban lévő nagy nemzedék utolsó országosan ismert képviselője távozott el közülünk. Milyen lesz ez az ország nélküle?

Kende Péter

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Tiara Rt.,
valamint a Szerencsejáték Zrt. támogatásával jelenik meg

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

TIARA